

Jesuitika v Státním ústředním archivu patří k velmi důležitým fondům pro dějiny školství a zvláště pro dějiny Univerzity Karlovy, neboť Klementinum jakožto sídlo filozofické a bohoslovecké fakulty bylo důležitou součástí pražské univerzity v době pobělohorské a kolej samotná shromáždila ve svém archivu v opisech a originálech množství důležitých pramenů i pro dobu mnohem starší.

Jesuitika působí na první pohled jako jednolitý celek, od něhož jsou oddělena jen tak zvaná jesuitika vídeňská. Ve skutečnosti jde o několik zvláštních fondů: archiv provincie české, archiv koleje klementinské a archiv koleje novoměstské. Části těchto archivů tvoří i jesuitika restituční (vídeňská), v nichž jsou kromě toho i některé fascikly z registratur koleje brněnské, olomoucké, hradištské a znojenské. Mimo tyto celky stojí několik kartónů s úředními knihami, které bývaly zařazeny ve sbírce úředních knih různé proveniencie nebo byly vyňaty ze spisů.

Archiv české provincie

Jezuité přišli do Čech na pozvání krále Ferdinanda I. r. 1556 a usadili se v někdejší dominikánské klášterě u sv. Klimenta na Starém Městě pražském, kde zahájili téhož roku v červenci vyučování.¹⁾ Zde byla jejich první kolej, sídlo akademie i středisko, odkud pomalu šířili svůj vliv. Při tomto jediném sídle nového řádu dlouho nezůstalo, neboť příkladu penovníkova následovali mnozí velmožové. Tak vznikla kolej v Českém Krumlově (r. 1590) zásluhou Viléma z Rožmberka,²⁾ v Olomouci přičiněním biskupa Prusinovského (1566),³⁾ v Jindřichově Hradci (r. 1594)⁴⁾ zásluhou Adama z Hradce, kolej v Chomutově,⁴⁾ Jiří z Lobkovic založil rezidenci v Krupce,⁵⁾ bratří Grodečtí nadaci v Brně.⁶⁾

Přesto však netvořili jezuité v českých zemích na počátku samostatnou správní jednotku, nýbrž náleželi k provincii rakouské. Nový rozmach nastal po bitvě bělohorské, kdy se jezui-

té, evangelickými stavy vypovězení, opět vrátili, kdy byly koleje již dříve existující obnovovány a nové zakládány a majetek řádu se zvětšoval. Do r. 1623 bylo v českých zemích 246 Jesuitů a 9 domů. Provinciální kongregace navrhla ve Štýrském Hradci 10.IV.1622 rozdělení rakouské provincie na rakouskou a českou. Generál řádu Mutius Vitelleschi projevil souhlas se zřízením nové provincie zahrnující Čechy, Moravu, Slezsko a Lužici a vyvolil 15.VII.1623 P. Řehoře Rumera, dosavadního provinciála rakouského, provinciálem české provincie.⁷⁾

Provinciálovi se ukládá, aby měl ve svém sídle archiv, v němž má chovat vše, co se týká jeho úřadu a společného prospěchu provincie.⁸⁾ Přímo u sebe má mít apoštolské listy, compendium facultatum Societatis, konstituce a dekrety. Z těchto prvních let provincie se téměř nic nezachovalo. Počátek dnešního archivu nutno tedy klást teprve do r. 1671, z něhož se dochovalo nejstarší diarium provinčního prokurátora v provinčním archivu, případně k r. 1678, kdy byly shromážděny v archivu provincie důležité listiny kolejí, rezidencí a domů Tovaryšstva na území provincie.⁹⁾ Provinciální archiv (či lépe jeho dochovaný zbytek) se totiž skládá zhruba ze dvou částí: ze spisů týkajících se vlastní provincie (JS I) a ze spisů týkajících se jednotlivých kolejí, domů a rezidencí (JS II-XXXIV). Označení jednotlivých oddílů římskými čísly pochází z doby po zrušení řádu a bylo ho užito při tehdejších soupisu archivu. Značilo pravděpodobně číslo skříně, neboť následující číslo arabské označuje zásuvku (Schublade) a poslední z nich číslo spisu neb fasciklu. Číslo zásuvky a fasciklu bývá jen výjimečně původní. Je tomu většinou u archiválií mladších, které nebyly pravděpodobně před zrušením řádu zapsány, a u těch archiválií, které nebyly uloženy v archivu, nýbrž byly chovány v pracovně některého jezuita. Původně byly archiválie označeny na rubu nápisem "Provincia" (pokud se týkaly přímo provincie), nebo jménem koleje (např. "Brzeznic"), písmenem a číslem. Hledisko třídění bylo přísně věcné.¹⁰⁾ Kdo archiv původně pořádal nebo kdy k pořádaní přesně došlo, nelze s jistotou určit, poněvadž diarium provincie z doby, kdy byly důležité kolejní dokumenty provincii předávány, je mezerovité a ani srovnáním nelze přesně datum stanovit.

Pokud se týče obsahu, vztahují se dochované archiválie k činnosti provinčního prokurátora. Jsou zde jednak jeho diáře z let 1671 - 1731, jednak darovací listiny, fundace a indulgence v opisech neb originálech, spisy týkající se držby majetku, majetkových sporů spod., vztahující se buď k celé provincii, nebo k jednotlivým kolejím a domům, tříroční účty, kvitance, úpisy a korespondence. Naskytá-li se otázka, proč byly všechny význačnější kusy z archivu jednotlivých domů přeneseny do archivu provinciálního, lze to snadno vysvětlit praxí, kdy provinciál měl právo uzavírat smlouvy ve prospěch provincie neb kolejí a rezidencí ve své provincii, ovšem ve shodě s rektorem.¹¹⁾ Proto jsou pozdější smlouvy opatřeny vedle pečeti příslušné koleje i pečeti a podpisem provinciála neb provinčního prokurátora.

Máme-li tyto možno říci trosky hodnotit, je nutno vidět v nich především důležitý pramen k poznání nejen kazatelské a misijní činnosti Tovaryšstva Ježíšova, nýbrž daleko více k poznání jejich hospodářství, rychlého vzrůstu jejich majetku běžnými odkazy, koupí a vhodnými výměnami. Nejsou ovšem vyloučeny ani narační prameny, totiž historie kolejí a jejich výtahy. Tato vypravování jsou však celkem řídká a vztahují se většinou ke vzniku kolejí nebo k některým jiným událostem, k nimž bylo třeba přesnějšího vysvětlení okolností, jež listina podávající svědectví o právním pořizování v plné míře podati nemůže. Archiv provinciální doplněný výročními zprávami a dochovanými archivy jednotlivých kolejí TJ zůstává však stále nejlepším pramenem k jejich dějinám.

Archiv koleje klementinské

Mnohem důležitějším historickým pramenem, hlavně svým významem pro dějiny pražské univerzity a kulturní činnost v 16. - 18.stol. vůbec, je další oddělení fondu "Jesuitica" - archiv koleje klementinské.¹²⁾

Jak již bylo řečeno, bylo Klementinum nejstarším působištem jezuitů v Čechách. Odtud odcházeli patres za misijní a učitelskou činností do okolí Prahy i do vzdálenějších míst a později i do ciziny, sem hleděli jako k svému domovu. Zde

bylo jejich gymnázium a akademie, trn v oku mistrů karolinských, s rozsáhlou knihovnou a po Bílé hoře i tiskárnou.

Není proto divu, že byla věnována i veliká péče jeho archivu či archivům. Kolej totiž měla vlastně archivy dva nebo dokonce tři. Byla to truhla s privilegií, archiv rektorův a vlastní archiv koleje.

Privilegia koleje byla podle předpisu uložena ve zvláštním archivu, k němuž měl jeden klíč rektor a další klíč prokurátor (správce majetku), který poznamenával do zvláštní knihy, byla-li některá listina vyňata.¹³⁾ V Klementinu sloužila tomuto účelu zavřená truhla, v níž po zrušení řádu 17.X.1773 královský komiseř Václav baron Wesmut našel a sepsal 23 privilegií označených v seznamu velkými písmeny A - Z.¹⁴⁾

Byly to: A) Ferdinand I. povoluje jezuitům udílet doktorské grady, Vídeň 26.X.1558

B) Zlatá bula, kterou Ferdinand I. zakládá kolej u sv. Klimenta, Praha 15.III.1562

C) Rudolf II. uděluje jezuitům privilegium, aby jiní impresori neotiskovali knihy vydané jezuitu, Praha 20.IX.1602

D) Privilegium Matyášovo na totéž, Praha 20.IX.1612

E) Konfirmace téhož privilegia Karlem VI., Vídeň 31.X.1712

F) Matyáš potvrzuje fundaci a privilegia koleje a zvyšuje její příjmy o 2000 kop míš. ze statku v Chlumci 27.IX.1616

G) Ferdinand II. potvrzuje navrácení domu Knechtovského na Starém Městě ke kostelu sv. Jiljí, Vídeň 28.VIII.1627

H) Ferdinand III. uděluje privilegium pro akademickou tiskárnu jesuitské koleje u sv. Klimenta, že učedníci mají dostávat za vyučenou od světského akademického faktora. Praha 2.V.1648

I) Ferdinand III. potvrzuje svobody městu Ústěku na prosbu rektora Jiřího Moliterova, Praha 30.VIII.1652

- K) Ferdinand III. uděluje šlechtictví Krištofu Turkovi. Vídeň 5.IX.1650
- L) Smlouva o panství Středokluky mezi seminářem sv. Václava a kolejí u sv. Klimenta 18.IX.1653
- M) Leopold I. potvrzuje akademickou tiskárnu jako jediné vlastnictví koleje sv. Klimenta. Praha 2.I. 1658
- N) Leopold I. potvrzuje smlouvu mezi kolejí staroměstskou a litoměřickou o prodeji panství Ústěck. Vídeň 15.VI.1676
- P) Osvobození královského berníka Krištofa Turka od náhrady 1769 zl. 12 kr., které mu chyběly v počtech. 10.VII.1676
- Q) Leopold I. uděluje šlechtický přídomek "de Leuro" alumnům semináře sv. Václava. Línec 4.XI.1680
- R) Leopold I. potvrzuje transakci týkající se dlužného platu pro klášter zbraslavský ze statku Řeporyje. Vídeň 12.IV.1689
- S) Leopold I. souhlasí, aby kolej klementinská prodala Betlémské domy Starému Městu, má být koupěn plaský dům pro seminář. Ebersdorf 17.IX.1690
- U) Leopold I. povoluje proboštu a koleji pavlánů prodej dvora kundratovského v Kněževsi. Vídeň 16.I.1691
- T) Leopold I. potvrzuje úmluvu se staroměstskou radou a smlouvu s plaským klášterem. 17.IX.1690
- W) Leopold I. potvrzuje úmluvu mezi kolejí a staroměstskou radou o průchod seminářem býv. plaského domu. Vídeň 26.VI.1692
- X) Marie Terezie potvrzuje zřízení a založení konviktu sv. Bertoloměje Ferdinandem II. Vídeň 15.XII.1747
- Y) Marie Terezie potvrzuje privilegia koleje klementinské. Vídeň 5.VII.1748
- Z) Marie Terezie potvrzuje osvobození koleje od hospitality a privilegium, aby cizí tiskaři netiskli je-

zuitské knihy bez předchozího souhlasu superiora.
Videaň 31.XI.1750

Z těchto listin jsou uloženy nyní ve fondu Jesuitika tyto kusy: F (JS-L 3), L (JS-L 4), N (JS-L 7), Q (JS-L 8), R (JS-L 10), S (JS-L 12), T (JS-L 11), W (JS-L 13), X (JS-L 18), Y (JS-L 19), Z (JS-L 20). Při restituci byly předány z Vídně Archivu ministerstva vnitra společně s listinami českých a moravských klášterů zrušených Josefem II. Listiny koleje sv. Klimenta, které byly v Domácím, dvorním a státním archivu ve Vídni zapsány do repertoria A XII 389, byly s listinami Korunního archivu odevzdány Archivu země České, a jsou nyní proto součástí Archivu České koruny. Jde o tyto listiny: B (AČK 2180), H (AČK 2419), I (AČK 2430), M (AČK 2440), P (AČK 2465).

Druhým archivem klementinské koleje byl archiv rektora koleje klementinské. Rektor této koleje choval u sebe významné kusy z fisku vysokého učení pražského¹⁵⁾ a jiné dokumenty, které mu ukládaly do opetrování řádové instituce, nebo jimž přikládal zvláštní význam. Tyto dokumenty tvořily archiv rektora koleje klementinské, který nebýval ovšem vždy pořádan jím samotným. Spisy z tohoto archivu rektora mívaly v některém případě označení příslušnosti "Archiv.Rev. P. Rectoris",¹⁶⁾ někdy jen čísla "scrinia" a číslo fasciklu.¹⁷⁾

Z přísných požadavků kladených na archivy řádové lze předpokládati, že byl častěji pořizován inventář a že byl archiv také vícekrát přerovnan. Našich časů se dočkal pouze soupis pořizený po zrušení řádu ve dvou vyhotoveních.¹⁸⁾ V soupisu je označeno čísla 43 fasciklů bez přihlédnutí k starším "scriniím".

Věcně obsahují:

- 1) Nadece chudých (studentů)
- 2) Staroboloslavská rezidence
- 3) Záležitosti (Přední a Zadní) Kopaniny
- 4) O zřizování soch na (Karlově) mostě i jinde
- 5) Různé platy a obligace
- 6) Mýta
- 7) Kontribuce
- 8) Spisy konzistorě
- 9) Pohledávky u císaře

- 10) Vykoupené platy
- 11) Založení koleje
- 12) Betlémská kaple
- 13) Sinapiův kapitál
- 14) Žitavské platy
- 15) Informace rektorů
- 16) Papežské buly
- 17) Současné dějiny
- 18) Obilní účty
- 19) Privilegia koleje
- 20) Promoce filozofů a teologů
- 21) Liběšický statek
- 22) Bernardický statek (21-23 v době zrušení řádu prázdné)
- 23) Ústěcké záležitosti
- 24) Tiskárna
- 25) Majetek v Praze
- 26) Stavba koleje
- 27) Lékárna
- 28) Provinciální a generální kongregace (V době zrušení řádu
- 29) Spisy týkající se univerzity a reformy (prázdný)
studia
- 30) Rozličné spisy týkající se záležitostí Tovaryšstva a jeho
institucí
- 31) Tuchoměřický statek
- 32) Rozličné spisy ke zřeknutí se majetku movitého i nemovitě-
ho ze strany členů jezuitského řádu
- 33) Výroční zprávy koleje
- 34) Zcizené a prodané statky
- 35) Akta týkající se akademie
- 36) Listy provinciálů
- 37) Počty s provinčním prokurátorem
- 38) Totéž jako č. 32
- 39) Stav Klementinské koleje
- 40) Různé
- 41) Opět různé
- 42) Malostranské gymnázium
- 43) Zbylé spisy tajného obsahu
- 44) Prokuratura domu

Archiv býval pořádán současně s vlastním archivem koleje kolejními archiváři a zachoval se v celistvosti i v prvních letech po zrušení řádu. Teprve v první polovici minulého století byl rozmetán. Část archivu byla přiřazena dle obsahu ke kolejnímu archivu, některé fascikly byly zařazeny do staré manipulace.¹⁹⁾ Prakticky tedy tento archiv zanikl vůbec.

Nejdůležitějším archivem byl však vlastní archiv koleje klementinské. Byla mu věnována největší péče a byl vícekrát pořádán a sepisován. Starost o to připadala v koleji prokurátorovi, který měl titul archiváře (archivista). Sledujeme-li vývoj archivu, musíme věnovat pozornost převážně první polovině XVIII. století, kdy archiv nabyl své konečné podoby. Svým původem, totiž archivním materiálem sahá tento archiv až do samých počátků koleje. Nelze to však již říci o jeho uspořádání. To vzniklo až ve století osmnáctém. Předtím nebyly archiválie pravděpodobně pořádány, nebo alespoň opatřeny značkami. Po tomto nejstarším údobí následuje ve vývoji archivu druhé údobí, kdy byly spisy označovány a dochoval se i zlomek inventáře. Z tohoto zlomku můžeme dle písma určit alespoň stav uspořádání na dobu před r. 1719, ale již do doby archivářství P. Ondřeje Freiberga,²⁰⁾ který tento inventář sepsal. Do doby působnosti Freibergovy spadá však uspořádání, z něhož se dochoval nejstarší soupis tohoto nově uspořádaného archivu z r. 1719 a které trvalo bez valných změn, jen s malými úpravami nebo doplňky, až do zrušení řádu. Zvláštností uložení a signování archivu koleje klementinské jsou skříně (Almaria) nazvané dle světců. Některé skříně možno předpokládat snad již v prvním období. V druhém období je doložena skříně P. Marie ("Almare b. Mariae Virginis") dělicí se v zásuvky ("scrinia") a balíčky ("baketa"), kteréž jsou očíslovány. Že byl dříve počet skříní menší, je patrné z toho, že archiválie v nich uložené přešly při konečném uspořádání kolem r. 1719 do jiných skříní a zásuvek.

Při novém uspořádání kol.r. 1719 rozdělil Ondřej Freiberg vlastní archiv kolejní do sedmi skříní:

1) Almare Salvatoris rozdělenou na 30 "scrinií".

Tato skříně obsahovala papežské buly, brevia, různé odpustkové listy, kostelní příjmy, záležitosti kostelů sv. Salvatora, kaple Betlémské, sv. Klimenta, kaple sv. Eligia.

- 2) Almare Beatissimae Virginis Mariae rozdělenou ve 30 scriní a obsahující spisy, které se týkaly záležitostí univerzity, rezidence ve Staré Boleslavi a kongregace.
- 3) Almare S. Josephi rozdělenou ve 29 scriní se spisy týkajícími se konviktu sv. Bartoloměje, jeho statků a fundací, semináře sv. Václava, jeho statků a fundací, dějin Čech a Tovaryšstva.
- 4) Almare S. Ignatii rozdělenou ve 37 scriní a obsahující archiválie, které se týkaly panství Tuchoměřic, Čičovic, Kopanin, Okoře, Letek, Libochovic, Řeporyj, Odolené Vody, Vodochod, Bernardic, Opařan, Dobronic, Bojenic a Kolešova.
- 5) Almare S. Eligii s 27 scriní se spisy týkajícími se hospodářských záležitostí všeho druhu na panství ústěckém a liběšickém.
- 6) Almare S. Wenceslai se spisy týkajícími se všeobecně kolejních statků v 27 scriních.
- 7) Almare S. Clementis, která v 27 scriních obsahovala materiál k založení koleje, fundacím (z Chlumce, Ojvína), darům, dluhům, pokutám, odkazům, budování koleje, služebnictvu, lékárně a tiskárně.

V "scriních" byly archiválie ve svazcích (fasciklech). Rozdělení bylo výhradně věcné (podle obsahu) a nebylo přihlíženo k jednotlivým druhům archivního materiálu. Tak se vyskytly vedle sebe originální pergamenové listiny, opisy, knihy i spisy, jen když se všechny tyto druhy archivního materiálu týkaly téže věci.

Při volbě světců, jejichž ochraně byly skříně svěřeny, se jesuitští archiváři řídili dvěma hledisky. Vyvolili jednak světce, jimž byly zasvěceny kolejní svatyně (sv. Salvátora, P. Marii, sv. Klimenta, sv. Eligie), zakladatele řádu sv. Ignáce, patrona země České sv. Václava, jednak ukládali do skříně příslušného světce spisy k záležitostem, které náležely jeho obzvláštní přímluvě a ochraně.

Například ve skříní sv. Josefa, ochránce mládeže, byly spisy konviktu a semináře, ve skříní P. Marie, jejíž obraz zdo-

bil starou rektorskou pečeť pražské univerzity a která chránila studenty sjednocené v Mariánské družině, byly spisy vztahující se k univerzitě. Doklad, jak bylo při volbě světců pro jednotlivé skříně postupováno, máme z doby po r. 1719 z archivu filozofické fakulty. Tento archiv, jehož jednotlivé kusy se částečně zachovaly v Archivu Univerzity Karlovy,²¹⁾ vznikl či přesněji byl obnoven r. 1725, se souhlasem provinciála P. Františka Retze na naléhání univerzitních profesorů, zvláště Joachima Stechause. Ke zřízení tohoto archivu vedla hlavně úřední potřeba, neboť od "smrti císaře Leopolda I. se nenašel zaznamenaný císařský reskript, místodržitelství dekret a list apelačního soudu, týkající se fakult", a stávalo se, že "děkani byli závislí v mnohých věcech na výrocích pedelů". Tento archiv nazvaný archivem děkana filozofické fakulty byl umístěn v děkanově bytě v jedné skříně o 23 zásuvkách. Skříně pak byla nazvána "skříně sv. Kateřiny, panny a mučednice, patronky fakulty". Hned při zřízení archivu bylo myšleno na druhou skříně, "která by mohla být nazvána skříně sv. Jana Nepomuckého, někdy doktora filosofie na téže fakultě a jejího ochránce".²²⁾ Skříně byly nadepsány jmény nebo opatřeny obrazy patronů.

Archiv koleje klementinské byl vícekrát sepsán. Častěji byly pořizovány povšechné inventáře obsahující skříně, zásuvky, fascikly. Tyto "hlavní indexy" se dochovaly tři: první z r. 1719,²³⁾ druhý z r. 1748²⁴⁾ tj. z doby, kdy se ujal úřadu archiváře P. Křištof Miklis, a třetí z r. 1755.²⁵⁾

Mimoto vznikly podrobné inventáře jednotlivých skříní nebo jejich částí: Almara B. Mariae Virginis Scrin. I - XXII,²⁶⁾ a Almara S. Josephi Scrin. I - X.²⁷⁾

Hrubé soupisy zahrnující celý archiv byly připsány prokurátorovi, některé podrobné inventáře institucím, jichž se ona část archivu týkala²⁸⁾ a jež byly patrně v jejich držení.

Podobně byly v archivu klementinském uloženy inventáře archivů rezidencí této koleje. Tyto inventáře pak byly v archivu koleje upravovány a doplňovány podle přítomného stavu rezidenčního archivu, jak o tom svědčí např. liběšický inventář.²⁹⁾

Archiv koleje novoměstské

Třetí součástí fondu "Jesuitika" je archiv koleje novoměstské. Tato kolej, jejíž budova spolu s kolejním kostelem sv. Ignáce tvoří východní frontu Karlova náměstí, byla založena nejprve jako rezidence dne 14. července 1628 při kapli Božího Těla a dne 29. června 1633 změněna v kolej. Při kapli ve středu náměstí bylo určeno i stavební místo pro novou kolej na místě dvaceti měšťanských domů. Na druhé straně kaple měla být zahrada. Rada Nového Města pražského uzavřela však se souhlasem provinciála smlouvu s prvním superiorem P. Adamem Kravařským, že domy ve středu náměstí budou ponechány městu, město pak přenechá za ně koleji blok domů, mezi nimiž je dům zvaný "Medulán", který prve Kravařský koupil a kde bylo sídlo rezidence. Při koleji bylo r. 1637 zřízeno i gymnázium a r. 1640 seminář sv. Xaveria. V letech 1665-1678 byl vystavěn kostel sv. Ignáce, r. 1659 započato s novostavbou kolejní budovy.³⁰⁾

Archiv kolejní byl spravován pravděpodobně prokurátorem. Tomu nasvědčuje i jeho obsah. Jsou to totiž převážně různé smlouvy, taxy, spisy týkající se různých sporů, obdarování a správy majetku spod., což měl prokurátor na starosti. Archiválie byly uloženy ve dvou skříních. Při třídění nebylo přihlíženo k tomu, aby se materiál podobné povahy zařadil do téže skupiny. Archiválie byly označeny písmeny, římskými a arabskými čísly. Písmeno a římské číslo značilo příhrádku ("scrinium"), arabské číslo jednotlivinu nebo fascikl. Původní inventář se nedochoval. O původním bohatství archivu nám podává informaci podrobný soupis pořízený po zrušení řádu Augustinem Reinischem a Františkem Pachlem.³¹⁾

Po zrušení řádu

V době existence řádu byly archivy uloženy v domech kolejí, v Klementinu a u sv. Ignáce, archiv prokurátora provincie v profesním domě na Menším Městě. Archivy mimo změny při pořádání, odstoupení některých důležitých kusů do provinciálního archivu a pravidelné přírůstky zachovávaly v celku svůj ráz. Jinak tomu bylo při zrušení řádu.

Řád jezuitský byl zrušen r. 1773 bulou a brevem papeže Klimenta XIV., které byly ohlášeny v diecézích již téhož roku.³²⁾ Jezuitský majetek připadl studijnímu fondu a správa bývalých řádových statků byla svěřena komorní administraci. Likvidací řádu s převzetím řádového majetku byla pověřena zvláštní komise, složená z jednoho duchovního a dvou světských komisařů. Kromě jiného majetku řádu měly být zajištěny i jejich archivy a veškeré písemnosti.³³⁾

Archiv provinčního prokurátora převzal administrátor Karvinský a bez jakéhokoliv inventování jej převezl z profesního domu na Hrad pražský. Klíče od místnosti, kde byl archiv bez uspořádání uložen, byly předány guberniálnímu registrátorovi Helfertovi a ten byl pověřen správou archivu.³⁴⁾ Když se s archivem provinčního prokurátora nadále nic nedělo, nařídila dvorská kancelář guberniu, aby byl archiv prokurátora po fasciklech sepsán a spisy týkající se moravských jezuitů zaslány guberniu v Brně.³⁵⁾ Ostatní spisy měly být předány radovi Jos. Šmidovi.

Listiny kolejí v Brně, Hradišti, Jihlavě, Olomouci, semináře a konviktu olomouckého, koleje v Telči, koleje ve Znojmě a rezidence v Tuřanech byly předány 20.VIII.1774 guberniu v Brně a listiny koleje v Opavě a rezidence v Těšíně guberniu v Opavě.³⁶⁾

K vlastní inventarizaci provinčního archivu však došlo teprve r. 1780 zároveň s inventarizací archivu klementinského a novoměstského, kdy byli najeti k sepisování archivu diurnisté Fr. Pachel a Augustin Reinisch s platem 30 kr. denně.³⁷⁾

Při soupisu bylo zachovááno původní rozdělení a označení jednotlivin neb fasciklů římskými a arabskými čísly a názvy kolejí. Při inventarizaci užito latinského, německého a českého jazyka (podle jazyka písemnosti). Ač jde o dílo dvou pracovníků, je v celku přibližně stejně zpracováno. František Pachel sepsal části I - III, IX - XIV, XXIV - XXXIV, Augustin Reinisch oddíly IV - VIII, XV - XXIII.³⁸⁾ Inventář čítal s obsahem 780 stran³⁹⁾ archového formátu a může být dosud platnou pomůckou. Jeho sepsání bylo dokončeno koncem března 1781.⁴⁰⁾ Autoři inventáře - neboť oba písaře za ně musíme pokládat, ačkoliv v přípise ko-

morní účtárně z 10.III.1780⁴¹⁾ se mluví pouze o "mundování" býv. jezuitských akt - byli pracovníci velmi schopní a přičinliví a zmínka o uznání pracovního výkonu jednoho z nich, Františka Pachla, se nalezne v dobrozdání k jeho žádosti udělení stálého místa v kanceláři z konce r. 1781.⁴²⁾

Archiv koleje klementinské zůstal po zrušení řádu v kolejní budově. Privilegia ve zvláštní truhle byla sepsána, jak již bylo řečeno, hned po zrušení řádu. Ostatní archiv byl ponechán ve skříních v koleji do r. 1775, kdy bylo uloženo kamerálnímu administrátoru archiv přenést.⁴³⁾ Správou archivu byl pověřen původně administrátor Karvinský, později byl správy na svou žádost zbaven a pověřen jí (pravděpodobně jako správou provinčního archivu i archivu novoměstské koleje) guberniální registrátor Helfert.⁴⁴⁾

První zásah do neporušenosti tohoto archivního fondu učinil univerzitní syndik JUDr. Tomáš Antonín Putzlacher, který požádal prostřednictvím prezidenta apelačního soudu hraběte Fr. Věžníka o vydání listin a pamětihodností týkajících se univerzity.⁴⁵⁾ Tehdy se pravděpodobně dostalo do univerzitního archivu album jezuitské akademie⁴⁶⁾ a některé jiné drobnosti. Do Lobkovicovy knihovny, která získala Putzlacherovu pozůstatost, přišly některé rukopisy karolínské univerzity i jezuitského řádu, zvláště pak vázané výroční zprávy.⁴⁸⁾

K inventarizaci tohoto archivu došlo rovněž teprve přijetím Pachla a Reinische. Oba pracovníci v tomto případě nepožádali hrubý přehled, který byl v několika exemplářích dochován ještě z doby trvání řádu, nýbrž sepsali podrobné inventáře jednotlivých skříní. Do dnešních dob se dochovaly tyto inventáře:

1) "Almare Beat. Virginis Mariae ad archivium Collegii Clementini continens acta academica".⁴⁹⁾

Tento inventář z péra Pachlova obsahuje podrobný soupis archiválií po jednotlivinách.

2) "Almare Salvatoris continens instrumenta et documenta, bullas pontificias, res ecclesiasticas et consistoriales, nec non religionem catholicam concernentia ad Archivium Collegii Clementini e scrinio I. usque ad scrinium XXX." Tento inven-

tář byl pořízen Reinischem v stejném rozsahu, jako inventář skříně Panny Marie.⁵⁰⁾

- 3) "Almare S. Eligii ad Archivium S. Clementis". Rovněž dílo Reinischovo sepsané ve dvojitým vyhotovení.⁵¹⁾
- 4) "Almare S. Ignatii a scrinio l. usque ad scrinium 14. ad Archivium Clementinum". Koncept tohoto inventáře sestavil Pachl, načisto opsal Reinisch.⁵²⁾
- 5) "Almare S. Clementis ad Archivium Clementinum." Koncept tohoto inventáře napsal rovněž Pachl a Reinisch přepsal načisto.
- 6) "Almare S. Wenceslai ad Archivium Clementinum". Koncept inventáře napsal pro scrinium I - XIV. fesc. IV. čís. 28, Reinisch, od čís. 29. pokračoval Pachl. Čistopis napsal celý Reinisch.

K této soupisné akci náleží i sepsání archivu druhé pražské koleje - koleje novoměstské u sv. Ignáce. Tento inventář "Collegii Societatis Jesu Neopragensis index continens instrumenta, documenta, nec non alia scripta varia idem collegium concernentia ab erectione usque ad abolitionem Societatis" sepsali stejným způsobem Augustin Reinisch str. 1 - 237, František Pachl od str. 237 - 335.⁵³⁾

Mimoto pořídil Reinisch, jehož typické oblé písmo je velmi pěkně čitelné, i opisy některých přejímacích seznamů.⁵⁶⁾

Inventáře jezuitských archivů byly v jednom exempláři zaslány do Vídně van Swietenovi a ten si vyžádal podle nich nejdůležitější a nejzajímavější spisy, listiny a rukopisy, které byly dodány do vídeňské dvorní knihovny během r. 1782. Odtud se dostaly r. 1811 do Domácího, avorního a státního archivu ve Vídni.⁵⁷⁾ O předání těchto archiválií se zachovaly ve Státním ústředním archivu jen seznamy archiválií předaných z archivu novoměstské koleje, ze skříně sv. Salvátora a sv. Václava v archivu klementinské koleje. Na posledním seznamu je datum 24. března 1782, kdy byly archiválie odeslány.⁵⁸⁾ To, co v Fraze zbylo, zůstalo ležet zapomenuto.

R. 1825 byly tyto zbytky jezuitských archivů náhodou nalezeny v zastrčené podkrovní komůrce v pátém poschodí "zemského domu" (Landhaus). Část byla uložena dosud podle kolejí v zásuv-

kách, k nimž však již chyběly skříně. Ostatní archiválie byly jednak v zásuvkách, jednak rozházeny kolem.⁵⁹⁾ K první části (481 zásuvek), v níž vidíme část provinčního archivu, byl tehdy nalezen též inventář. Druhá část (136 zásuvek a 192 balíků), obsahující archiv koleje klementinské a novoměstské, byla nepřístupna. Kontroly a uspořádání jesuitik se ujal tehdejší archivní registrant Ignác Rath z Duchzimu. Podle návrhu Nádherného měl vyjmouti listiny, které se v balících a v zásuvkách vyskytnou, a uložit je do sbírky listin, překontrolovat obsah 48 zásuvek podle elenchu a svázat je v balíky podle kolejí, "aby podržely původní označení", a uložit je ve skříně v kryptě. Dále měl označiti balíky v elenchu a pořídit k němu abecední index. Ze 136 zásuvek a 192 balíků měl vyloučit "nedůležité hospodářské, domácí, kuchyňské a sklepní účty", do sbírky listin (dnešní Guberniální listiny) zařadit listiny a k ostatnímu materiálu pořídit nový elench s indexem. Vyprázdněné zásuvky se měly předat stavebnímu úřadu.⁶⁰⁾

Rath se zhostil úkolu dle hlášení Nádherného, podaného dne 5.I.1835, ve lhůtě osmnáctiměsíční. Fotuť hlášení. Ve skutečnosti ovšem vypadalo uspořádání Rathovo jinak. Rath našel pravděpodobně mimo inventáře provinčního archivu též koncepty soupisů jednotlivých skříní archivu klementinského. V nich pak označil římskými čísly nové fascikly. Při číslování postupoval takto: Téměř beze změny ponechal část provinciálního archivu týkající se kolejních záležitostí (I, IV - XXXIII), kde zachoval hlavní čísla daná Pachlem. V oddíle druhém spojil část věnovanou profesnímu domu na Malé Straně se spisy týkajícími se tamního semináře, a utvořiv z obsahů zásuvek jednotlivé balíky, očísloval je průběžně arabskými číslovkami. Podobně očísloval archiválie v oddílu třetím, který identifikoval jako spisy týkající se profesního domu na Malé Straně.

Při pořádání klementinského archivu navázal na hlavní čísla provinciálního archivu, nezachovávaje původní pořádek skříní. Dostaly tedy zásuvky ze skříně sv. Klimenta čísla XXXIV - LIX, ze skříně sv. Václava číslo LX - LXXXVI, sv. Ignáce č. LXXXVII - C, sv. Eligie CI - CIV, Panny Marie CV - CXXV, sv. Salvátora CXXVI - CXXXVI, sv. Josefa CXXXVII - CXLVII. Zásuvky ze skříně sv. Jana Nepomuckého byly označeny čísly CXLVIII - CLVI.

Za skříně sv. Jana Nepomuckého zařadil Rath archiv koleje novoměstské, a to tak, že materiál ze zásuvek označených písmenem A nadepsal nyní čísla CLVII - CLVIII, zásuvku B I číslem CLIX, zásuvky C číslem CLX, zásuvky D čísla CLX - CLXI, zásuvky E - F číslem CLXII, zásuvky G - H číslem CLXIII. Číslem CLXIV označil zásuvku K. a I. Číslem CLXV zbytky archiválií ze zásuvek J, L, O. Číslem CLXVI archiválie zásuvek M, číslem CLXVII zásuvky N. O. P, CLXVIII zásuvky Q, R, číslem CLXIX T, S, W a číslem CLXX zásuvky nadepsané písmenem Z. Čísla CLXXI a CLXXII označil Rath spisy nejasné proveniencence. Zde označil toto nové očíslování fasciklů ve starém inventáři novoměstského kolejního archivu, není patrné, poněvadž koncept tohoto inventáře je dnes nezvěstný a čistopis, který máme k dispozici, pochází z vídeňského archivu.⁶¹⁾

Pergamenové i některé papírové listiny, které při pořádání našel, Rath vyloučil a skutečně je nalezneme ve sbírce guberniálních listin, která byla tehdy současně pořádána a sepisována. Zde splnil plán též v tom bodě, že pořídil zvláštní index k staršímu elenchu a pořídil elench a index k druhé části, není dokazatelné, poněvadž pomůcky tohoto druhu jsou dnes nezvěstné.

Díváme-li se z dnešního hlediska na práci Rathovu, nemůžeme ji hodnotit kladně. Zásah Rathův odpovídal sice koncepci Nádherného, prosazované v archivu guberniálním, nepřispěl však vlastně nijak ke zpřístupnění dochovaných jezuitských archivů, nýbrž pouze unifikací porušil jejich jednotlivé zvláštnosti a na léta setřel to, co bylo dříve patrné na první pohled, z čeho se vlastně fond Jesuitika skládá.

Po zásahu Rathově zůstal fond Jesuitika dále beze změny uložen v kryptě sv. Mikuláše a nesloužil do konce století, jak se zdá, ani studijním účelům. Vždyť Kroess, kterému bylo povoleno studium v místodržitelském archivu, vyčerpal převážně jen signaturu J 20 v staré manipulaci.

Fond byl pravděpodobně uložen společně s registraturou komise pro zrušení jezuitského řádu (nynější Exjesuitika) a ve zprávě z r. 1898⁶²⁾ je uváděn pod tímto společným názvem. Fond se opět pokusil zpřístupnit r. 1929 univ. prof. dr. Otakar Odložilík, tehdejší komiseř Archivu ministerstva vnitra. Prof.

Odložilík rozlišil od sebe jesuitika a exjesuitika, pořídil k oddílům I - III kartotéku a sestavil přehlednou tabulku pro hlavní čísla I - XXXVIII, čímž usnadnil značně orientaci. Ve zprávě, kterou o svém průzkumu dne 30.VI.1928 podal, doporučil též pořizování kartotéky pro oddíl XXXIV - CLXXII. Uskutečnil-li prof. Odložilík tento záměr, nemůžeme se přesvědčit, poněvadž je celá lístkovnice dnes nezvěstná. Odložilík pokládal Jesuitika za fond vzniklý shromážděním spisů, "které tvořily součást archivů jezuitských kolejí a byly odevzdány guberniu při zrušení jezuitského řádu". Uniklo mu tedy, že jde o archiv provinciální. Rovněž si nevšiml (alespoň při podávání zprávy), že čísla CLVII - CLXX tvoří archiv novoměstské koleje. Dlužno podotknout, že v době Odložilíkově byly archiválie uloženy v krabicích, avšak v původních obálkách.⁶³⁾

K novému pořádání archivu došlo po r. 1945,^{63a)} když byla do Archivu ministerstva vnitra dopravena jesuitika vídeňská. Jak již bylo řečeno, byly důležitější kusy r. 1782 uloženy ve vídeňské dvorní knihovně. Odtud byly přeneseny r. 1811 z větší části do Domáciho, dvorního a státního archivu. V tomto archivu byly uspořádány podle kolejí do balíků očíslovaných čísly 405 - 486, aniž přitom bylo mnoho dbáno původních značek, i když je např. W. Latzke ve svém pojednání o klášterních archivech uvádí.⁶⁴⁾

Při restituci archivních fondů po první světové válce byly i jezuitské spisy bývalé české provincie předány našemu státu a uloženy prozatímně v Archivu ministerstva zahraničních věcí. Na žádost dr. Morávka, ředitele Archivu Pražského hradu, byla do tamního archivu dne 23.VIII.1921⁶⁵⁾ předána "česká a moravská jesuitika z rozluky spisové vídeň. stát. archivu za účelem odborné revize před prozatímním uložením v archivu ministerstva vnitra v Praze". Archiv Pražského hradu převzal pak i z Archivu země České 6 fasciкулů akt slezských kolejí (fasc. 405 - 410), "došlých do Prahy v prosinci 1920 spolu s archivem korunním... a deponoval je k dříve zde uloženým aktům kolejí českých a moravských"⁶⁶⁾. Jak patrně z toho, že se mluvilo o uložení v Archivu ministerstva vnitra pouze přechodně, o postoupení do Archivu Pražského hradu "za účelem odborné revize", měla být jesuitika pravděpodobně rozdělena mezi Zemský archiv v Brně,

kde jsou uloženy archivy moravských kolejí, a Archiv ministerstva vnitra, nástupce Archivu guberniálního a místodržitelského v Praze. K uskutečnění tohoto plánu však nedošlo a jezuitská akta z Vídně zůstala v Archivu Pražského hradu až do nacistické okupace. Dne 23.července 1941 musil Archiv Pražského hradu vydat fascikly č. 405 - 410, obsahující spisy opavské koleje Říšskému župnímu archivu v Opavě (nynější Státní archiv v Opavě). Tam bylo těchto 6 balíků ve válce údajně zničeno.⁶⁷⁾ Ostatní balíky, které zůstaly přes válku v Archivu Pražského hradu, byly předány dne 2.března 1949 Archivu ministerstva vnitra (nynějšímu Státnímu ústřednímu archivu).⁶⁸⁾

Tak došlo po 150 letech opět ke scelení jesuitik ve Státním ústředním archivu. Archiv upustil ovšem od zamýšleného rozřídění vídeňských jesuitik podle starých signatur a jejich zařazení mezi spisy, které byly v archivu původně chovány. Nové označení se totiž úplně vžilo a je ho užíváno v odborné literatuře. Z téhož důvodu nepřístupil archiv k přerovnávání jesuitik koleje klementinské a novoměstské podle starých značek a spokojil se pouze pořizem stručného inventáře, který slouží současně jako konkordance starých i nových signatur. Tak jsou jesuitika bez dalších rušivých zásahů zpřístupněna a staré inventáře se staly opět použitelnými.

P o z n á m k y

- 1) O příchodu jezuitů vypravuje P. Alois Kroess, *Geschichte der Böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I.* str. 20 nn.
- 2) Tamtéž I. str. 645 nn.
- 3) Tamtéž I. str. 290 nn.
- 4) Tamtéž I. str. 677 nn.
- 5) Tamtéž I. str. 699 nn.
- 6) Tamtéž I. str. 363 nn.
- 7) Tamtéž II. str. 73 nn.
- 8) *Epitome instituti Societatis Jesu*, str. 472.
- 9) *Srovnej: Mojmir Švabenský, Jesuité v Brně*, str. X.
- 10) *Seznam listin olomoucké koleje v archivu provinciálním (JS IIIo 470/1)*.
- 11) *Epitome* str. 464.
- 12) *JS XXXIV - CLXVII*.

- 13) Epitome str. 103.
- 14) SM - J 20/17/17/9.
- 15) Např. univerzitní statuta (NUK).
- 16) SM - J 20/2/63.
- 17) SM - J 20/17.
- 18) SM - J 20/17/17/10.
- 19) SM - J 20/2/63, J 20/2/64, J 20/17.
- 20) P. Ondřej Freyberger byl archivářem klementinské koleje do r. 1738. Jeho životopis viz F.M.Pelzel, *Böhmische, mährische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden des Jesuiten*, str. 150.
- 21) Arch. univ. A 32.
- 22) SM - J 20/17/17/24.
- 23) SM - J 20/17/17/21.
- 24) JS - inv. 1.
- 25) SM - J 20/17/17/22.
- 26) JS - inv. 8.
- 27) JS - inv. 11 a.
- 28) Např. v předchozí poznámce citovaný inventář prvních 10 zásuvek skříně sv. Josefa byl připsán archivu konviktu sv. Bartoloměje.
- 29) JS - inv. 3.
- 30) Johannes Schmidl, *Historia Societatis Iesu Provinciae Bohemicae*, III, str. 854-858, IV, str. 15.
- 31) JS - inv. 14.
- 32) Peter Karl Jaksch, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religion- und Toleranzfache*, III., str. 10 nn; EJ - F II/40/1.
- 33) Jaksch, str. 11, 12, 13, 38; EJ - F II/40/1/LL.
- 34) Dne 29.3.1776, sign. EJ - F II/40/529.
- 35) Dne 8.3.1777, sign. EJ: - F 2/40/297.
- 36) AR SÚA - 8; SM - J 20/17/17/25
- 37) EJ - F II/40/753.
- 38) AR SÚA - 8.
- 39) Viz pozn. 38. Druhý exemplář (neúplný) sign. JS - inv. 15 měl 770 stran.
- 40) Inventář je psán německy, latinsky a česky podle jazyka inventovaných archiválií.
- 41) EJ - F II/40/753.
- 42) EJ - F 5/5. Fachl ve své žádosti upozorňuje, že našel dvě

zlaté buly na fundačních listinách koleje v Chomutově
a Nise.

- 43) Viz pozn. 34.
- 44) EJ - F 2/40/529 z 29.III.1776.
- 45) EJ - F 2/40/529 z 4.V.1776.
- 46) Album Academiae Pragensis Societatis Jesu (staré označení Alm.B.V.M.Scrin.2, fasc.2) nyní AUK. M XIX.).
- 47) AUK: A 32. Akta filozofické fakulty uspořádal Josef Claar podle dat a dal svázat knihy.
- 48) Tato knihovna je dnes součástí sbírky rukopisů univerzitní knihovny.
- 49) JS - Inv. 4.
- 50) JS - Inv. 5.
- 51) JS - Inv. 6.
- 52) Oba exempláře mají dnes signaturu JS - inv. 7.
- 53) Koncept JS - inv. 10, čistopis JS - inv. 9.
- 54) Koncept JS,- inv. 13, čistopis JS - inv. 12.
- 55) JS - inv. 14.
- 56) Seznam spisů předaných brněnskému guberniu (SM - J 20/17/17/25).
- 57) Walther Lutzke, Die Klosterarchive (Gesamttinventar des Wiener-, Haus-, Hof- und Staatsarchiv V/6, str. 346 - 353.
- 58) EJF II/40/529.
- 59) ČG 1826-35 Publ. 28/45 č.j. 33460/1829.
- 60) Zpráva Nádherného z 8.VII.1832 sig. ČG 1826-35, Publ. 28/45, č.j. 29390/1832.
- 61) JS - Inv. 14.
- 62) PM 1890 - 1900.
- 63) Zpráva dr. Odložilíka v archivní registratuře.
- 63a) Nejprve dr. Pavel Křivský, později autor tohoto článku.
- 64) Gesamttinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv III. str. 352.
- 65) Min. zahraničí č.j. 1365/I-1921.
- 66) Min. zahraničí č.j. 186514/I-1922, Archiv Praž. hradu č. 174 z 15.XII.1922.
- 67) Informaci o arch. rozluce r. 1940-1942 podává záznam v Archivu Praž. hradu č.j. 940/1945.
- 68) Archiv Praž. hradu č.j. 525/48.

Zní to téměř neuvěřitelně, ale v rozsáhlé bolzanovské literatuře, která dnes obsahuje už několik stovek titulů, nenacházíme žádnou práci věnovanou speciálně Bolzanovým nedělním promluvám pro posluchače pražské univerzity. Přitom téměř žádný autor neopomene zopakovat, že kázání (či exhorty a promluvy), vycházející později tiskem pod názvem *Erbauungsreden*, byla neobyčejně významná, měla velký vliv na posluchače i na veřejnosti, a stala se hlavním důvodem Bolzanova sledování, vyšetřování a posléze i jeho odstranění z Karlovy univerzity. Už v době Bolzanova působení na univerzitě, a hlavně po jeho nuceném odchodu do ústraní, šířili jeho čeští i němečtí posluchači nedělní exhorty v dopisech, jichž se dochovalo značné množství.¹⁾

Brzy po Bolzanově smrti roku 1848 vznikaly příležitostné studie a články, které upozorňovaly na mimořádnou hodnotu a aktuálnost promluv. Pozdější bádání, zejména četné knihy a stati Eduarda Winttra, přinesly mnoho dokladů o jejich ideovém a společenském působení, zvláště pro období tzv. Bolzanova procesu; nelze ovšem nevidět, že některé Wintrovy názory a poněkud jednostranné interpretace vnesly do celé otázky jisté nejasnosti a omyly.²⁾

Nebude mým nádsázkou, řekneme-li hned v úvodu, že Bolzanova kázání měla klíčový význam pro formování řečnickovy vědecké i lidské osobnosti a také byla důležitým krystalizačním elementem v jeho myšlení. Byly v nich obsaženy téměř všechny hlavní filozofické, politické, teologické, etické i jiné myšlenky, jež pak autor rozvinul ve svých vrcholných dílech, a navíc tu byly některé řečeny v tak radikální formě, v jaké už se později nevyskytují. Bolzanovy exhorty byly i otevřenou či skrytou reakcí na dobové poměry, na situaci v církvi, společnosti a na univerzitě, a tak jsou i cenným pramenem širší povahy a hodnoty. Na druhé straně není opodstatněné se domnívat - jak se děje zejména v populární literatuře - že promluvy jsou zásadní kritikou stávajících poměrů, že je v nich ucelený myšlenkový systém a že jsou sumou celého Bolzanova myšlení.

Nebude možné v jedné studii vyčerpat celý materiál, obsahově tak náročný a co do množství velice rozsáhlý. Omezíme se proto zvláště na dva problémové okruhy:

- 1) Charakter a forma nedělních promluv;
- 2) politické a sociální nazírání v nich obsažené.

Je přirozené, že mezi exhortami nelze vést vždy přesnou hranici a tématicky je přesně rozčlenit. I když byl Bolzano pověstný přísnou logickou stavbou svých prací a řečí, nebylo možno, aby se v kázáních látka místy nemísila, nepřekrývala či neopakovala.

1. Charakter a forma promluv

Když byl v roce 1805 mladičký Bolzano jmenován profesorem náboženské vědy na filozofické fakultě Karlovy univerzity nenacházelo se pražské vysoké učení právě v době rozvoje a jeho vědecká i pedagogická úroveň nebyly zrovna skvělé. Některá tereziánská normativní opatření a zvláště josefinismus se pokusil zasáhnout radikálně do autonomie univerzit a vytvořit z nich státní učiliště, zaměřená především na výchovu poslušných a oddaných nástrojů státní moci. Josefinismus však vnitřně vyčichl a z jeho progresivních demokratizačních snah zbyly spíše jen ty etatistické a omezující tendence.³⁾

S místem profesora náboženské vědy byla spojena i funkce univerzitního katechety, tedy funkce, která se měla stát neobyčejně vlivná, ale zároveň i velice odpovědná a namáhavá. Hlavním úkolem univerzitního katechety byla kázání o všech nedělích a zesvěcených svátcích pro všechny posluchače univerzity, Nedělní kázání na gymnáziích a univerzitách měla i u nás staletou tradici; zvláště jezuitský řád jim věnoval vždy mimořádnou pozornost.⁴⁾ Po zrušení jezuitů a zesvětštění škol pominul na čas i význam kázání, či lépe řečeno stolice se stala formální a téměř přehlíženou institucí.

Nový zájem o katechetické působení škol ze strany státních úřadů přišel v éře františkovské reakce, jejímž konečným cílem mělo být odbourání progresivních pozůstatků josefinismu a zároveň - a to v míře ještě větší - snaha zamezit pronikání a šíření revolučních myšlenek a nálad, jež vyvolala v život

Velká francouzská revoluce, a celý kvas a proudění vzniklé v jejím důsledku v německých zemích. Jedním z účinných prostředků takového působení se měla stát nedělní kázání a náboženská výchova vůbec.

To je také důvodem, proč místo profesora náboženství dostal sotva dostudovavší čtyřiatřicetiletý Bolzano. Univerzitní vrchnost neměla tehdy na toto místo jednak nadbytek vhodných kandidátů, a pak předvídavě, ale pro sebe ne zrovna šťastně se domnívala, že mladý kazatel bude mít na mládež opravdu vliv. O tom, za jaké atmosféry Bolzano vstupoval za katedru, hovoří nejlépe sám ve své autobiografii: "Již i pojmenování katecheta, pod nímž jim nového profesora ohlásili, bylo jim vysoce protivné. Koloval mezi nimi 'Systém přírody', spisy Voltairovy a jiných volnomyšlenkářů, a tak jim bylo dílem směšné, dílem podezřelé všechno, co se vztahovalo k náboženství."⁵⁾

Bolzano si své posluchače téměř od samého začátku získal, imponoval jim vzdělaností, vnitřní opravdovostí a přátelským chováním; ještě po létech na to vzpomíná: že se "choval více jako jejich přítel, než abych jim dával pocítit, že jsem jejich učitelem, a potom že jsem náboženské pravdy vyjadřoval slovy, která jim byla příjemnější."⁶⁾ Bolzano se lišil nejen myšlením, ale i chováním a vystupováním od profesorů a zejména teologů jeho doby; byl civilní, věcný, nemiloval okázalost a v jednání se studenty byl přímý a otevřený.

Nyní je na místě říci něco bližšího o formě, struktuře a výstavbě Bolzanových kázání. Kázání jako zvláštní a zcela svébytný řečnický a literární útvar mělo v katolické církvi a na jejích školách a ústavech staletou tradici; existovalo mnoho vzorů, sbírek a příruček o tom, jak je sestavit a jak si má kazatel v praxi počínat. Nebývalou éru rozkvětu prožívala kazatelská činnost v předchozím barokním období. Jezuité, dominikáni a další, zvláště kazatelské řády i světská teologická učiliště (hlavně biskupské semináře a univerzity) věnovaly výchově kazatelů mimořádnou péči.⁷⁾ Charakteristickým rysem barokních kázání byla neobyčejná květnatost, velké patetické formy, expresivita ve výrazech, účinné používání kontrastu a celkově psychologicky promyšlené působení na city, fantazii a obrazotvornost posluchače. S tím souvisela i jazyková struktura ká-

zání, poměrná stylová prostota, hojně používání lidových obrátů a výrazů, bohatý slovník obsahující fráze a slova biblická, knižní i prostá převzatá z denního života.

O díle našich barokních kazatelů toho víme velice málo, neexistuje dokonce ani jejich hrubá evidence. V soupisech a katalogích českých církevních knižních fondů je však tento druh zastoupen velice silně. Známe i jména některých vyhlášených kazatelů, zvláště z řad jezuitského řádu, výjimkou nejsou ani teoretická díla a pomůcky k jejich sestavování (např. Balbín), ale obsahová a formální hodnota českých barokních kázání je zatím - až na výjimky - spíše předmětem úvah a hypotéz.⁸⁾

Obecně lze tvrdit, že u nás se nezrodili tak plodní a působiví kazatelé jako tomu bylo v Itálii či Španělsku, nebo jako byl třeba vídeňský augustinián Abraham a Santa Clara, který strhoval a získával vídeňský lid svou bohatou výmluvností a tvrdou kritikou soudobých rakouských poměrů i mocných tohoto světa.⁹⁾ Ale i v českých zemích mělo barokní kazatelství - stejně jako barokní umění - dlouhou životnost.

Postupné doznívání a odcházení baroka a pronikání a prosazování osvícenských racionalistických principů v myšlení, prožitku i v denním životě přinášelo s sebou trvalý odklon od tradičního kazatelství. Nutno ovšem vidět, že to nebyl proces rychlý, který by zasahoval stejnoměrně všechny složky církve; ještě dlouho do 19. století můžeme pozorovat, jak někteří, zejména venkovští kazatelé uchovávají a používají staré kazatelské vzory a pomůcky, vzniklé mnohdy ještě v 18. století.

Ve srovnání s tím vypadají stylově Bolzenova kázání úplně jinak, mají jinou, novou formu i obsah. Vybočují z vývojové řady a představují zcela osobitý a dost ojedinělý typ v naší literatuře. Snad nikdy předtím ani potom nebylo proneseno tolik kázání, a na tak vysoké úrovni. Autor sám pro ně nepoužívá označení kázání, ale exhorta, Erbauungsrede (promluva). Jenom vnějškově, formálně dodržuje nejzákladnější schéma, zavedené tradicí a církevními předpisy, hlavně v tom, že před každou exhortou předchází čtení evangelia určeného pro příslušný den. Z toho pak většinou vychází volný výklad předneseného textu v úvodu před každým kázáním; v první větě je vždy oslo-

vení "přátel" (Meine Freunde) a pak shrnutí základní myšlenky evangelia, která je aplikována na to, o čem chce kazatel hovořit. Už v této úvodní stručné části se exponují závěry, k nimž chce řečník dospět. V průběhu kázání se ještě někdy, ale řídce, obrací k posluchačům přímým oslovením, stereotypním "milí přátelé".

Ve vlastním kázání, nazvaném Pojednání, Bolzano rozvíjí základní téma a bohatě je dokládá argumenty odvozenými přísným myšlenkovým pochodem, nikoli příklady vzatými z Písma, z historie či ze života. Citátů z Písma užívá vůbec velice řídce. Každou řeč pak uzavírá shrnutím toho, k čemu dospěl a morálním poučením, jež z toho plyne pro mladé posluchače.¹⁰⁾

V Bolzanových exhortách upoutá na první pohled určitá strohost, jasnost, výrazová jednoduchost, v nepstrné míře je tu obsaženo to, co patřilo k běžné rutinní rétorice: obracení se k posluchačům, řečnická kliše, opakování, vracení se k základní myšlence atd. Bolzano si byl vědom, že není příliš dobrým řečníkem, neměl valný hlas a hlavně tradiční kazatelské řemeslo vůbec neodpovídalo jeho povaze a celkovému duchovnímu ustrojení.¹¹⁾ Síla a působivost jeho pravidelných promluv byla v myšlence, v bohatství postřehu a v reagování na tíživé sociální, politické, náboženské a jiné poměry doby. I když se zajiště už ve starších dobách, tak i mezi jeho současníky vyskytovali kazatelé, kteří se vyjadřovali - a nejednou i kriticky - k základním existenciálním problémům života, k nešvarům doby i k rozmařilému a vykořisťovatelskému způsobu žití bohatých a mocných, přichází Bolzano v podstatě s novým typem kázání. Jáe spíše o jeho myšlení nahlas a rozmluvu s mladými posluchači. Kazatel vyjde z přečtené partie evangelia či z jiného náboženského textu, pak nadhodí určitý problém, logicky ukáže, jak je k němu možno přistupovat, jaké jsou argumenty pro a proti, zaujme své stanovisko nebo nechá otázku otevřenou, aby o ní studenti mohli volně a nezaujatě přemýšlet a dobrat se svého samotného řešení.

Tím, že nedělní promluvy postrádají tradiční kazatelský charakter a jsou myšlenkově dosti náročné, byly vhodnější spíše k četbě než k poslechu. Proto se také záhy šířily v opisech,

zvláště mezi studenty a mladou inteligencí. Snad nejúplnějším a nejspolehlivějším je soubor litoměřický, který redigoval přední Bolzanův žák a spolupracovník Michal Josef Fesl, profesor biskupského semináře v Litoměřicích. Tento soubor začíná rokem 1808 a končí 1818, opisy pořizovali němečtí i čeští posluchači Bolzanovi.¹²⁾ Menší část vybraných kázání vydal sám Bolzano již v roce 1813, rozšířené vydání připravil M.J. Fesl pro nakladatelství v Sulzbachu v Německu, kdy vycházely též některé Bolzanovy spisy.¹³⁾ Rozsáhlý čtyřsvazkový výbor připravili Bolzanovi žáci v letech 1849 - 1852 a české vydání šedesáti exhort se objevilo až v osmdesátých letech.¹⁴⁾ Všichni vydavatelé sledovali přirozeně dobově aktuální i své vlastní zájmy a problémy a tomu podřídili i výběr a způsob řazení promluv. Nerespektovali dobu vzniku textů a řadili je volně podle svých záměrů a potřeb. Tak se stalo, že byly rozbity určité celky, jež tvořil sám autor, který věnoval v určitých životních obdobích stejnému nebo podobnému okruhu problémů více kázání. Nebylo to však přísným pravidlem, a jak jsme si ověřili na několika případech, editoři obsah a podstatu promluv nezakreslili tím, že jejich chronologii striktně nerespektovali.

Všechny tiskem vydané exhorty představují však jen zlomek materiálu, i když velmi reprezentativní, protože byly vydány řeči obsahově významnější. Jejich přesný počet není znám, ale bylo jich přes šestset, neboť v jedné exhortě roku 1817 Bolzano říká, že předstupuje před své posluchače již po pětisté.¹⁵⁾

Řekli jsme, že obsah promluv je velice různorodý a že lze těžko určit, do jakého oboru jednotlivá řeč patří, protože se v nich prolínají různá témata, zejména filozofická, sociálně politická a náboženská. Spíše jen pro orientaci je možno stanovit toto pořadí: filozofie, sociální a politická problematika, náboženství, osvěta a vzdělání, problémy všedního života.

Bylo by jistě zajímavé studovat Bolzanovy promluvy v časovém sledu, podle toho, kdy byly proneseny, a na základě toho se pokusit vystopovat autorův názorový vývoj. Úplný začátek Bolzanovy kazatelské činnosti není možno sledovat, protože se z prvního období sni v opisech žádné exhorty nezachovaly. Doba

od roku 1808 s přestávkou od jara 1813 do léta 1816, kdy Bolzano pro nemoc nepřednášel, je dostatečně dlouhá a naplněná důležitými historickými událostmi a změnami, aby bylo možno zkoumat jeho reakce na to, co prožíval, myslel a cítil i jak to formuloval. Nelze se divit, že obsahově nejsou všechna kázání stejně hodnotná; zatímco řada z nich je mimořádně závažná a myšlenkově nová, jiná jsou spíše na průměrné dobové úrovni a pojednávají o běžných otázkách života tradičním kazatelským způsobem. Nesmíme též přehlédnout, že četné pozoruhodné a nové názory a postřehy jsou zapsuty mezi málo závažnými a zajímavými výklady.¹⁶⁾

I když neznáme všechny Bolzanovy promluvy, je přece jen vydané torzo dostačujícím vzorkem pro poznání myslitelových názorů. Je přirozené, že na počátku si Bolzano sám ujasňoval základní filozofické, náboženské a jiné principy i přístup k posluchačům a celou strukturu projevu. Je však pozoruhodné, jak rychle a promyšleně si Bolzano vytvářel ucelený myšlenkový systém, na němž setrval až do konce svého působení. Už kolem roku 1810 pronesl řadu závažných exhort. Zhodnotíme-li je jako celek, pak musíme konstatovat především dvě základní skutečnosti: Bolzano se už na počátku jeví jako vyhraněná osobnost, která má v základních věcech vcelku jasno, a v celém dalším vývoji na svých zásadách nic podstatnějšího nemění. Druhý fakt je - podle našeho mínění - neméně zajímavý, ukazuje se totiž, že filozoficky, politicky i sociálně radikálnější a závažnější promluvy přednesl Bolzano v raném období, právě kolem roku 1810.

Tato závažná zjištění bude třeba dále důkladněji dokumentovat a konkrétně dokázat na příslušných místech výkladu. Na nadhozenou otázku, proč jsou Bolzanovy exhorty prvního období revolučnější a vyslovují se více k ožehavé sociální a politické problematice, nemáme zatím zcela uspokojivou odpověď. Rozhodně zde působily dva faktory: Bolzanův věk a celková politická situace. Mladý Bolzano byl přirozeně radikálnější, jednak to patří k mládí, a pak se mu nedostalo ještě oněch nepříjemných lekcí, jež ho čekaly později. Společensko-politická atmosféra byla také o poznání volnějši a snesitelnější než okolo roku 1820, i když už tehdy tu byly zřejmé antirevoluční tenden-

ce a všeobecně se prosazoval tvrdší, konzervativní kurs. Abychom toto tvrzení nějak dokumentovali, uvedme promluvy, v nichž se kazatel dotýkal ožehavých témat a zaujal kritický, progresivní postoj. V této řadě je třeba jmenovat exhortu o rovnosti lidí z roku 1810, o pojmu majetek a vztahu k němu (1809), o zásadách, jež by měli dodržovat příslušníci vyšších stavů (1810), o rozdílech mezi lidmi (1810), o chování k Židům (1809), o zradě na svatých právech lidstva jako o největším zločinu (1809), o odvaze (1810), o povinnostech k nespravedlivé vrchnosti (1812), o tom, co je nové (1809), o určení a hodnotě ženského pohlaví (1810), o ctnosti a pravdě jako o nejdůležitějších hodnotách pro člověka (1810) atd.¹⁷⁾

Není nahodilé, že tu jde vesměs o kázání sociálního a společensko-politického zaměření, jež také proto vzbuzovala pozitivní i negativní ohlas. A nejlépe to dosvědčuje, že se dostala znovu na přetřes při jednání o Bolzanově odstranění z univerzity. Tehdy byly exhorty podrobeny kritice též z hlediska formálního a skladebného; vyjádřili se k tomu zvláště profesori teologie rakouských univerzit Zängerle a Ziegler.¹⁸⁾ Podle jejich mínění Bolzanův výběr látky i výklad nebyl vhodný pro studenty, protože prý neodpovídal jejich potřebám a poslání. I když přiznávali - hlavně Zängerle - Bolzanovi snahu osvětlit problémy novým způsobem a dobrat se pracně pravdy, nepoměli zdůraznit, že nevede mládež tak, aby měla vnitřní klid a jistotu, a vnáší do její mysli zmatek a zbytečné problémy.¹⁹⁾ Oprávněnější byla námitka, že Bolzano si počíná spíše jako filozof než řečník, což ztěžuje situaci posluchači a nedává to dobré vysvědčení kazateli.

Řekli jsme již, že tento formální nedostatek byl vyvažován cenným obsahem a zájem o Bolzanovy promluvy byl, jak dobře víme, poměrně značný.²⁰⁾ Ohlas na Bolzanova kázání by se však neměl přeceňovat, jak se to někdy děje. Je třeba brát jistě v úvahu, že pravidelné exhorty vyslechlo v průběhu doby veliké množství posluchačů, ale víme také, že ti, o nichž je řeč v policejních a úředních spisech, patřili k určité elitě, která značně čněla nad průměrným studentským davem, jemuž šlo především o to, jak úspěšně a bez problémů dostudovat. Pro jistou

střízlivost při hodnocení Bolzanova vlivu na mládež hovoří mimo jiné také poměrně slabá a nedůrazná reakce studentů na Bolzanovo odstranění.

Na druhé straně se ale nesmí zapomínat, že Bolzanovi nikdy nešlo o nějakou agitaci mezi mládeží nebo dokonce její strhávání k jakýmkoli radikálním činům, natož pak k násilí. Cítil se být stále pevným příslušníkem církve, který chce působit na mládež v plně křesťanském duchu. V jeho pojetí křesťanství byly přirozeně rozpory a nejasnosti, pramenící z určitého nevyjasnění základních názorových východisek a cílů, k nimž chtěl směřovat. Aby však nevznikl dojem, že Bolzano neměl své pojetí náboženství ujasněno, je třeba předeslat, že veřejně nepronášel nic nahodile nebo jako pouhou reakci na určitý impuls zvenčí; byl natolik logicky racionální myslitel, který si předem každé své vystoupení důkladně promyslel. Jako většina katolických reformátorů před ním i po něm vycházel hlavně z autentických textů Starého a Nového Zákona, hledal rozpory mezi tím, co je psáno a praxí soudobé církve. Musel tak nutně dospět ke koncepci původního křesťanského komunismu. Byl si dobře vědom, že církev jako každé jiné lidské dílo má své pevné společenské kořeny a zakotvení, má svůj vývoj a jisté meze, kam až lze v jejím hodnocení dospět.

Jak tomu v případě reformátorů a kritiků bývá, nechtěl se ani Bolzano vzdát svých názorů a určité svobody jednání, a snažil se logicky a věcně dokázat, že jeho pojetí křesťanství je autentické a správné a nestojí ostře proti církvi. Je třeba považovat též za zřejmé, že Bolzano si v mnoha případech neuvědomoval - a ostatně ani dobře uvědomovat nemohl - jaký společenský a politický dopad budou mít jeho slova. To ovšem znovu platí jen do určité míry, protože v řadě závažných případů si počínal velice obezřetně a prozíravě. Svědčí o tom ostatně i samotný průběh tzv. procesu, v němž protivníci nehledali v Bolzanových exhortách a výrocích argumenty proti jejich původci právě lehce; i výtek z hledisek náboženských, věroučných nebylo tak mnoho. 21)

Všechny uvedené skutečnosti a okolnosti je nutno vzít v úvahu, studujeme-li Bolzanovy nedělní promluvy a pokoušíme-li

se poznat z nich jeho myšlení vůbec a nazírání na různé obory společenské teorie a praxe zvláště.

2. Sociálně politické názory v promluvách

Není sporu o tom, že nejoriginálnější a nejvíce působivé byly Bolzanovy myšlenky a práce z oblasti logiky, matematiky a sémiotiky. Dosavadní bádání jim také věnovalo zaslouženou pozornost - mimo jiné i poslední české studie a edice ukázaly význam Bolzanových raných prací z těchto oborů.²²⁾ Bolzanovo sociálně politické nazírání bylo rovněž dost původní, hluboké a v některých směrech netradiční; starší i soudobá literatura již několikrát tuto oblast Bolzanova působení vyzvedala a pokusila se - s větším či menším zdarem dokázat - z čeho se rodily jeho názory na společnost a jaký byl jejich dobový kontext.²³⁾ Hlavní a téměř výlučný zájem patřil přitom Bolzanovu známému spisu O nejlepší státě, který vyšel až po jeho smrti, i když byl v opisech čten téměř od doby napsání.

Zatímco starší bádání soudilo, že kniha vznikla v letech 1844 - 1845, prokázal novější výzkum, že dílo O nejlepší státě se zrodilo už v roce 1831.²⁴⁾ Méně známé je, že téměř vše, co Bolzano shrnul a zobecnil v tomto díle, řekl nebo aspoň naznačil v nedělních a svátečních promluvách; bylo to sice již zmíněno, ale nebylo to podrobena systematickému rozboru.²⁵⁾ Bude proto užitečné podat souhrnnou analýzu exhort z tohoto hlediska a výsledky pak porovnat s "Nejlepší státem".

Zkoumáme-li Bolzanovy promluvy v časovém sledu, jak vznikaly, dospějeme k závěru, že v prvním, počátečním období mladého reformátorsky založeného kazatele lákaly ho především otázky společenské, sociální, zvláště uspořádání společnosti, vztahy mezi třídami a vrstvami i poměr mezi individuem a společností. Důležité přitom je, že začínající filozof, odchovanec teologických studií a stoupenec převážně idealistických osvícenských koncepcí, nepřistupoval k těmto problémům pouze z hlediska abstraktně filozofického nebo morálního, ale hledal též kořeny a souvislosti konkrétně materiální a ekonomicko-sociální.

Už ve starších merkantilistických, josefínských a jiných

úvahách a pojednáních o státě a společnosti se naznačovaly souvislosti mezi ekonomickými a společenskými vztahy, ale Bolzano, u nás poprvé a tak důsledně, proklamoval, že majetek hraje v celé společnosti prvořadou úlohu. Tak už v kázání nazvaném Pojem majetku a povinnosti vůči vlastnímu majetku v roce 1809 dokazoval, že majetek vzniká hlavně přivlastněním si bohatství naší země, které je společným vlastnictvím všech lidí, a proto by využití bohatství země a jeho vlastnění i spravování mělo být věcí celé společnosti, která by ho měla užívat k obecnému prospěchu, nikoli k privilegovanému obohacování skupin a jednotlivců.

V této souvislosti je důležitý pojem obecný prospěch, obecné blaho či zájem, které Bolzano často užívá. Byl to všeobecně známý pojem, který evropské osvícenské myšlení vykládalo v různých souvislostech, ale většinou se vztahoval jen na třídy majetné; byl to výraz požadavků nastupujícího měšťanstva a měl znatelný antifeudální charakter. Bolzano však šel v jeho pojetí dál a požadoval jeho aplikaci i pro druhé, zejména pro chudé, nemajetné vrstvy společnosti. Ty měl dokonce obzvlášť na mysli. Naznačil to už ve zmíněných exhortách, a celé pojetí pak rozpracoval ve spise O nejlepším státě. Vycházel z přesvědčení, že každý člověk má mít možnost užívat plodů země, má mít právo na zaměstnání, stravu, ošacení a vše potřebné k životu. Bolestně však musí konstatovat: "Kolik to lidí, našich bližních, bratří, kolik to set a tisíců strádá, žel! i nyní, co píši tyto řádky, nedostatkem všeho čeho jim třeba k ukojení nejnnutnějších potřeb životních! Kolik jich zemře v této bídě, nikoli však proto, že by země nebyla tak bohatá a štědrá, aby neskýtala nadbytku svým dětem, nýbrž jen proto, že stát trpí nesprávností v dělení těch statků, jednak ovšem také, že větší část země leží skoro ještě ladem, aneb i ladem docela."²⁶⁾

Jasněji a plněji jsou Bolzanovy humanistické a demokratické myšlenky rozvinuty ve dvou promluvách O rovnosti lidí a o rozdílech, jež vznikly v uspořádání lidské společnosti.²⁷⁾ Bolzano vyšel ze základního, absolutního principu svobody a rovnosti, který je v jeho pojetí podstatným znakem a potřebou každého člověka. Zásada svobody a rovnosti je v jeho pojetí hlavní součástí humanistického i křesťanského učení; hlásí se k odkazu

prvotního křesťanství, které se snažilo prosadit svobodu a rovnost do života, ale postupně nemnozí jednotlivci uchvátili násilím a lstí majetek i moc a ujařmili ostatní lid. Humanistickým a křesťanským principům odporující násilné zmocnění se majetku a moci považuje Bolzano za prapříčinu všeho zla a za zdroj rozbrojů a neklidu. Právě v současnosti a v naší zemi shledával pak kazatel četné projevy nezdravého a hluboce nehumánního utlačení nižších tříd vyššími. Za povšimnutí stojí použití termínu třída (Völkerklasse), který nebyl v tehdejší české politické, filozofické a náboženské literatuře běžný. Všeobecně se v dobové literatuře a publicistice vyskytuje označení stav, vrstva, skupina a další nepřesná, málo výstižná označení.²⁸⁾

Bolzano soudil, že povinností každého, zvláště duchovního je upozorňovat na tuto skutečnost a snažit se odstranit to, co odděluje jednoho člověka od druhého.²⁹⁾ Každý takový nepřirozený rozdíl mezi třídami je nebezpečný pro veřejný klid a pořádek a v současných Čechách shledává kazatel takových škodlivých rozdílů veliké množství. V dalším kázání se pak Bolzano zabývá podrobněji, jaké rozdíly jsou mezi lidmi, které jsou přirozené, a tedy zdravé a které nepřirozené, a proto škodlivé.³⁰⁾ Vychází v podstatě z osvětského, racionalistického pojetí a shledává tyto podstatné rozdíly:

- 1) mravní charakter, tj. vlastnost různá bez ohledu na původ a sociální zařazení individua;
- 2) síla ducha nebo nadání, jež se rodí a bude existovat mezi lidmi vždy;
- 3) věk, tj. faktor stálý a neovlivnitelný;
- 4) rozdíl v majetku - ten je třeba pokládat za nepřirozený, je-li přiměřený, má příznivý vliv na chování a vývoj jednotlivce, ale nesmí být nadměrný, utiskující, protože pak působí v nezdravém smyslu.

Politicky závažná je promluva o povinnostech poddaných k nespravedlivé vrchnosti z roku 1812.³¹⁾ Bolzano tu hájil revoluční antifeudální princip, že neposlušnost poddaných vůči špatné vrchnosti je přípustná, jestliže by poslušnost způsobila větší škodu než pohoršení, které vyvolá neposlušnost. Před použitím příliš radikálních, násilných kroků však varuje, do-

poručuje účinnou kritiku a pasivní odpor - "ať potom padouch poroučí, nikdo ho neposlechne". Zvlášť nabádá, aby se nesahalo k unáhlenému, nerozumnému vzbouření, jež vede "k zdivočení společnosti" a přináší více škody než užitku. Hlavní prostředek, jak čelit tyranii a vykořisťování, vidí Bolzano v osvětě a vzdělání, o nichž až příliš idealisticky soudí, že povedou k odstranění špatných zákonů a k prosazení větší svobody.

K společenské rovnosti se Bolzano vrátil ještě v exhortě roku 1817, shrnul závěry, k nimž dospěl už před léty a konstatoval: "společenské rozdíly, které jsme mezi sebou zavedli v poslední době, se mi zdají být příliš četné a příliš velké."³²⁾ Rozumný člověk se podle Bolzana dívá na společenské rozdíly jako na zlo, s nímž se nikdy zcela nesmíří a nespokojí. V osvícensky idealistickém smyslu spojuje Bolzano těsně motivy sociální a společenské s etickými a tvrdí, že nehodní lidé jsou obyčejně nejnestydatější v tlačenici a tahanici, a proto dosáhnou spíše různých úřadů a poct. Jeho kritika soudobých poměrů je hodně radikální, nebojí se napadat přímo špičky společnosti, když tvrdí, že dnes "musíme nejbídnějšího a nejobpornějšího padoucha, pokud zastává vysoký úřad, poctívat nádhernými tituly a sklánět se před ním." Bolzanův návrh na řešení této nezdravé situace je však idealistický, jeho tvůrce soudí, že "dobro se nedá uspěchat. Bylo by lidstvu na prospěch, kdyby k němu nejprve došlo!" Cílem filozofie je vychovat takového rozumného člověka, jenž si "nikdy nedovolí zvětšovat ve svůj prospěch existující společenské rozdíly nebo rozmnožovat počet zavedených titulů a poct."³³⁾

V Bolzanově sociálním a společenském názírání jsou přirozeně četné rozpory, vyplývající jednak z jeho filozofického a společenského zařazení a v nemenší míře i z rozporů, jež byly v tehdejší společnosti, v rozpadávajících se feudálních poměrech a v pomalu nastupujících buržoazních, soukromě kapitalistických vztazích. Projevilo se to zejména v jeho pojetí ekonomicko společenských vztahů; uvědomoval si, že velké společenské rozdíly jsou způsobeny zřízením a chybami ve výrobě a v nerovnoměrném rozdělování společenského produktu, ale nemohl nalézt, jak jsme byli svědky, spolehlivý a účinný recept, jak těmto deformacím čelit.

To nic nemění na skutečnosti, že jeho kritika stávajících společensko-hospodářských poměrů byla velice tvrdá a adresná. Bolzano viní zejména vyšší stavy v Čechách, obviňuje je z neúcty k bližnímu a ukrutné bezcitnosti, bouří proti nim: "Nechat bez pomoci umírat, bez pomoci je nechávají hynout, protože ten druh pomoci, který se jim u nás poskytuje, je pomocí jen dle jména; nebozí trpící často sotva vědí o tom, co jsme - jak před světem rozhlašujeme - pro ně udělali."³⁴⁾

Postoj k bohatým a vládnoucím dovádí Bolzano až do příliš nebezpečných důsledků; mnohokrát ve svých exhortách rozvíjí revoluční myšlenku, že "není hoden života, kdo by chtěl pouze týt z práce druhých a sám by nikomu nic neposkytoval..."³⁵⁾ Člověk, který si nechává stovkou lidí poskytovat nejrůznější služby, služby, které vykonávají jen s největšími obtížemi, ano i s nasažením vlastního života, a jemuž ani nepřijde na mysl, aby se zamyslel nad tím, jak by sám společnosti něco poskytl jako odplatu za tyto služby, takový člověk nechť je sebevznešenějšího původu a zaujímá sebevyšší postavení, si zaslouží jen naše opovržení a není hoden života."³⁶⁾ Tyto přísné nároky uplatňoval Bolzano i ve svém životě i v blízkém okolí, zvláště šlechtickém, v němž se pohyboval. Nemůžeme ovšem zastírat, že v praktickém životě takto radikálně nepostupoval, zvláště v šlechtických rodinách, s nimiž se denně stýkal na zámku v Těchobuzi, u vlasteneckého barona Veitha v Liběchově, v Jirnech a jinde.³⁷⁾ Dobrá předsevzetí, myšlenky a přání jsou vždy jedna věc a praktická životní realita druhá.

I v poměru vyšších a nižších společenských tříd Bolzano vycházel a navazoval v podstatě na starší osvěcenský principy, jak se je u nás ve vztahu k chudým snažil realizovat školský reformátor Ferdinand Kindermann, pedagog Aleš Pařízek, profesor Steinský aj. Jeho nazírání bylo jistě mnohem hlubší a radikálnější. Projevilo se to též v pojetí individua a společnosti; oproti předchozím názorům klade Bolzano mnohem větší důraz na masu, jimž dává přednost před jedincem. Už nedělní promluvy o tom podávají nejeden důkaz. "Všechny opravdu veliké a významné věci, které lidé zavedli, nevďečí za svou existenci obrovské síle jedince, jak se obvykle míní a přijímá, ale vždy i mnoha stům těch, kteří se s ním spojili, sjednotili a pracovali stej-

ným směrem. Historie, která je příliš bezmocná aby dovedla pozorovat všechny spolupracovníky při takovém díle a zaznamenala jejich jména, spokojí se obvykle s tím, že jmenuje pouze toho, který si získal - nemohu říci vždy nejdůležitější - ale přesto nejnápadnější zásluhu. Ostatní, kteří přece pracovali současně na tomto díle a bez nichž by nebylo nikdy uskutečněno, přecházejí dějiny hlubokým mlčením a právě tím způsobují klamně zdání a předsudek, jako by práce, před níž stojíme v obdivu, byla nesmírným výtvozem pouhého jedince."³⁸⁾

Z toho všeho, co již bylo řečeno, vyplývá jednoznačně, jak vysoko hodnotil Bolzano lidskou práci. Považoval ji nejen za nejvýznamnější faktor, jímž se lidstvo vyvinulo až k dosažitelnému stavu, ale pokládal ji též za rozhodující kritérium pro hodnocení individua, rodu, společenské vrstvy i národa.

Všechny uvedené Bolzanovy názory a soudy o společnosti a jejím uspořádání se promítaly i do jeho pojetí státu a práva. Podobně jako další oblasti jeho myšlení i zde se doplňovaly, křížily i svářily staré osvěcenské představy s novými, porevolučními v zásadě už buržoazními soudy a vlivy. Odmítl příkře feudální koncepcce a položil rovnítko mezi stát a občanskou společnost, jak je to vyjádřeno přímo v názvu jedné z promluv.³⁹⁾ V osvěcenském duchu považuje stát za neobyčejně potřebné a důležité zařízení, užitečné pro společnost i jednotlivého občana, protože dobře řízený a organizovaný stát přináší prospěch oběma stranám. Podobně jako jeho četní předchůdci i současníci úlohu státu přeceňuje a absolutizuje, když v různých obměnách prohlašuje, že "první pravda, kterou musí respektovat a učit ji lid, že povinností občana je dbát o zachování státu". Jde mu přirozeně o stát dobře spravovaný, fungující a hlavně spravedlivý, a za takový nepokládá současný rakouský stát, který se - podle jeho mínění kolem roku 1810 - velice zhoršil. Navrhuje proto, že je třeba vymyslet lepší, dokonalejší státní zřízení.⁴⁰⁾

Lepší stát zaměstnával Bolzana už od mládí. Ve svých kázáních upozorňoval, že utvoření takového lepšího státního zřízení je především úkolem právní vědy; její současný stav považoval ale za velice nedostatečný a neváhal tvrdit, že tento stav "přinesl největší škody v lidském pokolení". Bolzano ne-

mohl jistě zcela objektivně posoudit odbornou úroveň právní vědy, jak se tehdy traktovala na pražské univerzitě i na ostatních fakultách monarchie, nicméně víme dnes, že opravdu úroveň právního myšlení, v němž v minulosti tu byl ne jeden cenný a progresivní náběh k novější právní koncepci a systému, v době Bolzanově vskutku neobyčejně poklesla a stagnovala.⁴¹⁾ Navrhoval proto Feslovi, aby byla zpracována práce na toto téma, jež by ukázala, jaké škody působí nedostatečně rozvinutá právní nauka.⁴²⁾ Když se Bolzano zamýšlel nad státním zřízením a porovnával stav v jednotlivých zemích, dospěl na svou dobu k revolučnímu zjištění, že nejdokonalejší stát v současnosti existuje ve Spojených státech amerických. Připouštěl, že i v USA je mnoho chyb a nedostatků v celém státním ústrojí a systému, ale americkou ústavu a fungování vztahu občan - stát hodnotil přece jen nejvýše.⁴³⁾ Ostatně už v předchozím vrcholně osvícenském období čerpala naše právní, politická a sociální literatura i publicistika hojně ze západoevropských zdrojů, v nichž už převládaly buržoazně demokratické prvky. Pokud jde o Bolzana, nelze zcela přesně zjistit, z jakých pramenů všechny své poznatky čerpal, protože se nikdy neodvolává na příslušnou literaturu; víme však, že byl značně ovlivněn Cabetem, Weitlingem a dalšími autory z oblasti politicko sociální.⁴⁴⁾

Bolzanův racionalismus a strohý v podstatě josefínský dogmatismus se projevuje i v tom, jak chtěl, aby stát měl mnohem větší vliv než bylo vůbec možné. Nepovažoval za dobré současné zákonodárství, zvláště ve vztahu k práci a nesprávnou vžitou představu, že hlavním, a téměř jediným, úkolem státu je chránit nabytá práva. Proto by se považovalo za porušení státní pravomoci, kdyby stát někoho nutil k obecně prospěšné práci.⁴⁵⁾ Bolzano neopak přímo proklamuje, že stát by měl mít právo donutit - brutální silou, poskytnutou výkonné moci zákonem - každého občana k vykonávání práce prospěšné pro celek.⁴⁶⁾

Použití donucovací moci státu, zejména násilí, má být podle Bolzana velmi uvážlivé a omezené. Má na to pomatovat již ústava státu, která má spolu se zákony zabránit zneužívání státní moci. Jejím hlavním smyslem má být vytváření a poskytování prostředků nezbytných k zlepšování životních podmínek rostoucího počtu obyvatelstva. Donucovací moc a násilí se má používat

zejména proti zločineckým jevům v životě společnosti.

Za tohoto stavu nabývá na neobyčejné důležitosti výchova, cílevědomé vedení člověka k práci pro společnost, a to už od útlého věku. Stejně jako v předchozí době ve světě i u nás se výchově a vzdělání věnovala mimořádná pozornost, vzpomeňme jen zmíněného Kindermanna, Seibta, Pařízka a dalších, kteří prosazovali nové pojetí výchovy a snažili se, aby stát, církev, vrchnosti a další orgány začaly tuto oblast nově chápat.

Není divu, že Bolzano i v této otázce podléhal poněkud utopickému idealismu a dostával se do rozporů i s vlastním svým původním myšlením. Zejména tomu tak bylo v době jeho stáří, kdy se projevovalo jeho dlouhodobé vyřazení z veřejného života a v důsledku toho nedostatečná znalost aktuálních společenských problémů a způsobu myšlení mladé generace na české i německé straně. Proto jeho názory vzniklé zhruba po roce 1830 již neodpovídaly současným potřebám a dostávaly se dokonce i do rozporů s českým i německým národním hnutím. Je třeba si uvědomit, že Bolzano přistupoval k politice jako filozof a neměl správné představy o fungování a mechanismu politické moci; podléhal proto četným iluzím. Dokresluje to např. jeho názor na úlohu panovníka; ještě v roce 1848 píše: "Ano i dnes si představují, že kdyby dobrého císaře nechali samotného vládnout a stýkat se se svým lidem bez prostřednictví poslanců a tak zvaných vyšších stavů, učenců, šlechticů, úředníků atd. že by se tak jako tak dověděl pravdu a setkal se s ní."⁴⁷) Na uvedeném citátu vidíme názorně, jakým politickým iluzím Bolzano podléhal a jak se rozcházel i se svým vlastním stanoviskem z doby mládí, když hodnotil úlohu jedince a lidu v dějinách a stavěl se jednoznačně na kolektivistické pozice.

Tím, že jsme se zabývali Bolzanovým nazíráním sociálním a politickým ve snaze postihnout jeho hlavní myšlenky a jejich proměny a vývoj, dopustili jsme se určitého prohřešku tím, že jsme vytrhli tyto myšlenky z kontextu celého jeho systému. Nutno si stále uvědomovat, že v exhortách, a ostatně v celém jeho myšlenkovém systému, to byla nedílná součást jeho filozoficko-náboženského pojetí. Není proto správné nevidět - jak jsme toho někdy svědky - že Bolzano sám se považoval především za člověka náboženského a snažil se uplatňovat principy křesťanství

všude tam, kde se zabýval člověkem a společností. Jiná věc je ovšem konkrétní objektivní smysl a dopad jeho názorů a pak jejich historické hodnocení s dostatečným časovým odstupem.

Všechny myšlenky o svobodě, rovnosti, vztahu mezi třídami a lidmi, způsobu vlády, o úloze práva apod., jež Bolzano stručně, a často nahodile, vyřkl ve svých nedělních promluvách, uvedl pak v ucelený systém v Nejlepším státě. Abychom mohli posoudit, zda se názory v obou případech kryjí, jakým směrem se ubíralo Bolzanovo myšlení, v čem se měnilo a vyvíjelo, je třeba hlouběji se seznámit s příslušnými partiemi knihy.

Otázce svobody patřila mimořádná autorova pozornost už od počátku jeho učitelské činnosti, ale teprve v průběhu nuceného odmlčení si ujasnil, že uplatnění a respektování základního práva člověka na svobodu není věcí samozřejmou a že ve společnosti nemůže existovat absolutní volnost,⁴⁸⁾ protože už vstupem a zařazením se do společnosti jedinec nějak limituje svou svobodu. Bolzano rozlišoval mezi svobodou v myšlení a jednání, mezi oblastí svobody myšlení, kterou spojoval s otázkami svědomí a sférou společenské praxe. Myšlení je pro něho absolutní, čisté, protože je v podstatě individuální, kdežto jednání nemůže brát v úvahu pouze sama sebe. Neznamená to však, že by mezi oběma měla být propast, že by byl zásadní rozdíl mezi myšlením a činy. V jeho pojetí by měl stát odstranit "ze svého zřízení, co by nadějí na zisk anebo bázní před škodou svádělo občana, aby přisvědčoval něčemu, co za pravdu nepokládá, či aby se aspoň tvářil tak, jako by za pravdu přijal, čemu v srdci nevěří..."⁴⁹⁾

Ideje tehdy velice aktuální, Bolzanem prožité a protrpěné, se obracely proti teorii i praxi soudobého státu a církve. Právě-li, že by bylo proti účelům státu, kdyby "občanům jen podle toho, jakého jsou náboženství, a ne podle jejich činů dávala se větší práva, přednost v něčem nebo podobně",⁵⁰⁾ pak je zřejmé, že už tu nejde o pouhé teoretizování, ale o tvrdou kritiku tehdejší praxe. Bolzano dobře poznal, že tlak a násilí budí odpor a negaci lidu, a proto považoval za velice nesprávné a škodlivé vyhlašuje-li se určité náboženství za vládnoucí a přiznává-li se jeho příslušníkům přednost před ostatními; takové počínání musí nutně vést "k přetvářce a sebezpřemlouvání,

jaké jenom zatěžuje svědomí."⁵¹⁾

Rovněž v druhé základní otázce společenského uspořádání - v rovnosti mezi občany - se Bolzanovo nazírání ujasňovalo a upřesňovalo, jak to vyplýne, porovnáme-li jeho kázání a sociálně utopický spis. V zásadním postoji, že je třeba uplatnit ve společnosti větší rovnost, přičemž absolutní rovnost nikdy nebude, zůstával Bolzano stejný. Zesílil však jeho kritický vztah k soudobé nerovnosti, zvláště majetkové a politické; zároveň dal autor větší pádnost a přesvědčivost své argumentaci v důsledku toho, že měl větší rozhled a zkušenosti. Významnou roli hrálo též to, že nemusel brát ohledy na cenzuru. Vyvrálý Bolzano též více přihlížel ke konkrétní situaci doma a ve světě a nebyl nevdímavý k revolučním změnám, jež nastaly pod vlivem francouzské revoluce.⁵²⁾

Bolzano žádal na státu, aby nedělal rozdíly a nezaváděl nerovnost mezi občany, pokud to nežadá blaho celku, a netrpěl libovůli a preferenci jednotlivců na úkor ostatních. Za velice škodlivou považoval nerovnost majetkovou a odsuzoval "jistá nadpráví, jaká se přiznávají některým jen vzhledem k jejich příbuzenským vztahům, k jejich původu."⁵³⁾

Nereálnost a utopičnost Bolzanových úvan o rovnosti tkvěla v neúplném a nepřesném chápání podstaty člověka a soudobého společenského uspořádání. Uznával sice, že absolutní rovnost je nemožná - nežádoucí - protože by podlamovala a ochuzovala schopnosti, práci a iniciativu, nedovedl však nalézt recept na řešení tohoto problému.⁵⁴⁾ Dobově poplatný byl Bolzano, apeloval-li na bohaté a mocné, aby sami ze své vůle poskytl chudým více prostředků a možností na úkor svých příjmů a výhod. Projevoval se v tom osvícenský humanismus, který spoléhal na zdravý rozum a cit vládnoucích. Uvědomoval si sice, že nepůsobí dobře, musili chudí a potřební přijímat jako milost a dary něco, na co mají zákonitý nárok, ale věřil, že by se to dalo vhodnou formou vyřešit. Bolzano neměl tedy na mysli nějakou revoluci nebo radikální změny, ale postupné reformy, které budou trvat i několik lidských věků a které nakonec povedou k hospodářské rovnosti.

Bolzanovy názory na sociální, ekonomické a právní problé-

my, vyjádřené v Nejlepším státě, byly systematictější, ucelenější a propracovanější než kritické postřehy a poznámky, jež přednášel studentům. V nedělních promluvách však byl Bolzano mnohem konkrétnější, bezprostřednější i účinnější, i když nepřímo nebo náznakem, reagoval čas od času na dobu a události, zvláště na negativní jevy ve společnosti a v církvi. Někdy v jedné větě či v narážce zaujímal stanoviska, a to i k problémům, o nichž nebylo možno otevřeně hovořit. Proto je sociálně politický charakter exhort o něco radikálnější a kritičtější než spis O nejlepším státě. Tak třeba připouští neposlušnost poddaných vůči špatné vrchnosti, přímějí a ostřeji útočí proti zneužívání moci vyššími úředníky, pranýřuje obohacování výše postavených, poukazuje na nezměrnou bídu, strádání a bolest lidových vrstev apod.

V nedělních exhortách neodsuzoval Bolzano tak jednoznačně špatnou teorii a praxi katolické církve jako v citovaném spise. Zdá se, že tu působily dva faktory: z důvodů taktických nemohl tak ostře vystupovat proti své církevní vrchnosti - vždyť to byla nedělní kázání v kostele -; druhou příčinou bylo nepochybně to, že mladý, mnohdy ještě sám se učící filozof na kazatelně neměl ještě v otázkách náboženských a církevních tak jasno jako vyzrálý soukromý badatel, s kterým se církev dost ve zlém rozešla.

I tak je ovšem pozoruhodné, jak vyhraněné, jasné a málo protikladné nazírání projevoval už mladičkový Bolzano, a jak se vlastně v principech a zásadních postojích v průběhu celého života málo měnil. V poměru ke svobodě a útlaku, k rovnosti a nerovnosti, k reformám a revoluci, ke státu a církvi i v dalších oborech byl filozof bilancující své životní úsilí v podstatě stejný jako 25letý kazatel předstupující před své posluchače.

V exhortách se pochopitelně uplatňuje též výklad a argumentace založená na Písmu a vůbec přihlížení k náboženství, zatímco v knize O nejlepším státě je tento zřetel minimální. Uvážíme-li však, že šlo o kázání, je Bolzanův projev v porovnání s tím, co se doporučovalo a v církvi a školách praktikovalo až příliš "nenáboženský."

Bolzano se v oblasti sociálně politické ve svých promlu-

vách kromě způsobu vlády, svobody, rovnosti, práva, zákonodárství, významně dotkl i otázky národnosti, jež byla v době rozvíjejícího se národního obrození velice aktuální. Podivné je, že jí nevěnoval ani zmínku v Nejlepším státě. Je známo, že Bolzano - po otci Ital, po matce Němec, chápavý přítel Čechů - zaujímal v ohledu nacionálním zvláštní, rádoby nadnárodní postavení. Na počátku 19. století, kdy docházelo k formování novodobého českého národa a kdy národnostní a jazykové vření doléhalo i za brány konzervativní univerzity, se i Bolzano, který byl vůči nacionálnímu romantickému proudění imunní, k otázce národa teoreticky vyjádřil. Učinil tak ve třech promluvách v roce 1816, jež vydal samostatně r. 1848 Bolzanův oddaný žák Michal Josef Fesl pod názvem Über das Verhältniß der beiden Volkstämme in Böhmen.⁵⁵⁾ Bolzano si položil otázku, jaký je vztah dvou kmenů - Čechů a Němců - žijících v českých zemích; jeho cílem bylo sladit harmonicky všechny rozdíly mezi nimi a vytvořit jeden celek, spjatý vyšší ideou pospolitosti. Přednost a velká slabina jeho metody a výkladu tkví v tom, že se celé jeho uvažování ubírá v rovině veskrze filozoficko-teologické, nikoli historicko-politické. Kazatel nepodal analýzu vztahu mezi Čechy a Němci v minulosti ani v současnosti a dospěl k zjednodušenému závěru, že jeden z podstatných rozdílů mezi nimi tvoří jejich řeč.

O Bolzanově velikosti a vědecké poctivosti svědčí jistě, že si uvědomoval, že různost řeči není jedinou okolností, která ztěžuje národní jednotu v Čechách. Poukazuje na difference majetkové, my bychom řekli ekonomické, mezi Čechy a Němci, jež vedly k nerovnoměrnostem ve stavu vzdělání obou národů.⁵⁶⁾

Bolzano navazoval na josefinské osvícence, jako byl profesor pražské univerzity K.H.Seibt a školský reformátor Ferdinand Kindermann von Schulstein v přesvědčení, že je možno výchovou a vzděláním dosáhnout zvýšení sociální, ekonomické a kulturní úrovně všeho obyvatelstva bez ohledu na národnost. Pro situaci českého národa měl však více pochopení než jeho předchůdci. Klade si otázku: "Což nežije česky mluvící část národa zcela v politováníhodném stavu chudoby a útlaku?", a odpovídá na ni kladně. Důrazně varuje v setrvávání v takovém stavu, protože by rostla zloba, nenávist a násilí a apeluje na své posl-

chače, že je třeba uvědomovat si, že jsme částí jednoho celku, že jsme jeden lid.

V závěrečné, konkrétnější exhortě Bolzano navrhuje, že je třeba odstranit vzájemné odcizení Čechů a Němců. Podle jeho příliš zjednodušené představy by tomu velice napomohlo, kdyby se oba dva kmeny naučily oba zemské jazyky, pak by se lépe do-rozumívaly, poznávaly a získávaly k sobě lepší poměr, až by se nakonec mohl vytvořit jeden národ. Bolzanovy představy a návrhy byly sice ušlechtilé, perspektivní i z racionálně praktického hlediska žádoucí, byly však odtržené od reality, utopické. Bolzano nechápal dobře specifickou situaci ohrazujícího se českého národa. Hodnotíme-li jeho teorii o vytvoření vyššího celku z dvou národních skupin, nelze ji označit jinak než jako ušlechtilou iluzi. Byla to iluze, protože nebrala v úvahu podstatu historické skutečnosti, prostý fakt, že dva svěbytné národy v Čechách nemají v habsburské monarchii stejné podmínky k životu, a že vzdání se národní svěbytnosti by nutně znamenalo posílení německé strany a poškození Čechů. Bolzano objektivně vložil, že Češi byli vlivem předchozího vývoje v roli národa nesvobodného, uměle potlačovaného. Chtít však řešit tento problém pouze moralistní metodou Bolzanovou bylo iluzorní, nemožné. Bylo to hlavně i v rozporu s objektivní, vývojovou zákonitostí. Nemůže být ovšem pochybností, že čistě z hlediska filozofického a politicko teoretického je představa jednoho politického národa, v němž by splynuli Češi a Němci, v případě i s dalšími národnostmi, možná a lákavá, jako ideál a sen o lepší budoucnosti lidstva.

Ani přednášky o národnostní otázce nebyly pro český obrozenecký národ bezvýznamné; ukazovaly totiž vládě a privilegovaným Němcům, že je neudržitelné udržet dosavadní stav beze změny, pro Čechy byly zas významným povzbuzením a posilou v jejich národním zápase.⁵⁷⁾

Zajímalo by nás též znát všechny zdroje Bolzanových sociálně politických názorů. Zjistit to přesně není tak jednoduché, jak by se zdálo, protože ani v promluvách ani v Nejlepším státě neuvádí autor - ež na výjimky - prameny svého poznání. I když jsou v obou případech zdroje dost shodné, není tomu tak docela, protože každé z děl mělo jinou stavbu, funkci a poslání,

a pek mezi dobou vzniku byla dost velká mezera.

V exhortách se Bolzano, jak jsme viděli, odvolává často na Písmo, tam nachází argumenty pro svůj výklad, zdůrazňuje ovšem původní křesťansko-socialistické myšlenky, hlavně pokud jde o úlohu majetku, chválu chudých, odmítání násilí apod. Velice ekrovně přihlíží Bolzano k výkladu a učení církevních otců a ke katolické doktríně, jak ji hlásala církev. V tom byl příliš samostatným myslitelem, jenž se chtěl dobrat sám své pravdy, aniž by použil opory různých autorit. Bolzano si byl jistě vědom, že se ve svých výkladech dostává někdy až na okraj toho, co je povoleno.

Další nejsilnější vliv, jenž prosazuje Bolzanovo nazírání, tvoří osvícenský racionalismus, jemuž byl silně poplatný. Zjednodušeně možno říci, že na Bolzana působila evropská osvícenská filozofie a její specifická forma rakouský josefinismus. Projevuje se to hlavně v pojetí státu, úloze církve ve společnosti, funkci vzdělání a výchovy apod. Ve všech těchto oblastech se jeví Bolzano jako přísný racionalista a utilitarista, který staví do popředí rozumné uspořádání společnosti, klade zájmy a blaho celku nad potřeby jedince.

Přestože by bylo možno nalézt mnoho společného v ideologii josefinismu a Bolzanově sociálně politických názorech, nebylo by správné nevidět podstatné rozdíly. Bolzanovi byl bytostně cizí josefinský etatismus zdůrazňující až neomezenou úlohu státu, jeho ideovou, organizací a potlačující moc. Bolzano už vyjadřoval spíše potřeby měšťanstva, stát mu nebyl nejvyšším účelem a hodnotou, ale nezbytným nástrojem při uskutečňování utopických sociálních přeměn. V tomto smyslu má na mysli spíše decentralizovanou demokratickou republiku severoamerického typu než feudální absolutní monarchii, i kdyby měla osvícený charakter.

Nelze si však dělat iluze, že by Bolzano důkladně studoval a znal politické, sociální a ekonomické uspořádání států a podle toho vytvářel svůj model. Jeho návrhy a projekty o ideálním státě vznikly v jeho mozku, jsou to teorie a sny, a proto má Nejlepší stát charakter utopie. Proti tomu se v minulosti ozývaly kritické hlasy a namítaly, že nejde o utopii, ale o kon-

krétní plán na vytvoření nového státu.⁵⁸⁾ I když Bolzanův spis, a ještě více promluvy, prozrazují určitou znalost konkrétní společenské situace, a některé jeho návrhy mají povahu reálných, praktických pokynů a doporučení, je celá podstata úvah filozoficko-teoretická, a proto má jeho myšlení blíže k utopii než k praxi.

Bolzanovo dílo O nejlepším státě patří tedy do řady významných sociálních utopii jako byla slavná kniha Campanellova, Moorova aj. Z mladších děl tohoto typu se poukazuje na Cabetův spis *Voyage en Ikarie*, který Bolzano - jak dokazují poslední studie -⁵⁹⁾ znal a studoval soudě podle poznámek jeho rukou v knize. Přestože některá stanoviska a úvahy obou myslitelů si byla blízká, někdy i shodná, je Bolzanův spis samostatným originálním dílem.⁶⁰⁾

Nereálnost Bolzanova je větší v pozdějším období, kdy se projevovalo jeho dlouhodobé vyřazení z veřejného života a v důsledku toho nedostatečná znalost aktuálních společenských poměrů a způsobu myšlení mladé generace na české i německé straně. Některé Bolzanovy názory na otázky politické, národní a kulturní, vzniklé zhruba po roce 1820 již neodpovídaly současným potřebám a dostávaly se do sporů s českým i německým národním hnutím. Je ovšem třeba si stále uvědomovat, že Bolzano přistupoval k politice jako filozof a neměl správné představy o fungování a mechanismu politické moci, podléhal proto stálým iluzím. Ukazuje to např. jeho názor na úlohu panovníka, ještě v roce 1848 píše.: "Ano i dnes si představuji, že kdyby dobrého císaře nechali samotného vládnout a stýkat se se svým lidem bez prostřednictví poslanců a tak zvaných vyšších stavů, učenců, šlechticů, úředníků atd., že by se tak jako tak dověděl pravdu a setkal se s ní."⁶¹⁾

Závěr

Bolzanovy nedělní exhorty zaujímají v jeho myšlení a učení zcela zvláštní postavení. Jednak jsou tematicky velice různorodé, vyjadřují se k zásadním otázkám filozofické, sociální, politické, morální i náboženské povahy, byly určeny především mladé studentské generaci, a pak jsou z období Bolzanova zrání, kdy se formovalo jeho nazírání na základní otázky života, společnosti

vědy a člověka.

Předeslali jsme již dvě základní charakteristiky promluv:

- 1) obsahují téměř všechny ideje (v oblasti sociální, politické, filozofické a náboženské), jež pak Bolzano rozvíjel ve svých vrcholných literárních dílech;
- 2) rané promluvy jsou v ohledu sociálně politickém radikálnější a odvážněji ve vytyčování nových principů o uspořádání společnosti. Nevytvářejí sice ucelený systém jako spis O nejlepší státě, ale tím, že reagovaly na konkrétní historickou situaci, dobové proudy a události, měly neobyčejný význam a vliv.

Obzvlášť závažné je, že mladý Bolzano si více všiml reality společenských vztahů a že správně postřehl, že hlavním důvodem nerovnosti a nesvobody v soudobých Čechách jsou veliké rozdíly majetkové, hospodářská závislost nemajetných obyvatel na třídě feudálů a rodící se buržoazie. Jako osvícenec a katolický kněz hledal řešení ve sféře duchovní, zvláště ve výchově a vzdělání. Navázal na předchozí racionalistické pedagogické tendence, jež si kladly za cíl pomocí výchovy vytvořit lepšího člověka, lepší společnost a humánnější státní zřízení. Přistupoval k veškeré mládeži stejně, a navíc dětem chudých a potřebných věnoval zvláštní péči.

Přes všechny tyto klady nelze nevidět, že učitel a vychovatel Bolzano nebyl vždy dobrým a citlivým psychologem, neboť neznal dokonale život a problémy svých posluchačů, natož pak ostatní nestudentské mládeže. Pramenilo to jistě z toho, že mladý Bolzano neměl dostatek životních, zvláště citových zkušeností a snažil se příliš rozumově, jednostranně vést mladé. Nebyl také vůbec ovlivněn nastupující vlnou romantismu, zatímco mladá generace dvacátých a třicátých let byla již zřetelně jiná, zasažená mocným proudem romantického hnutí. Zvlášť výrazně se projevuje Bolzanův moralistní, osvícenský střízlivý vztah k mládeži v jeho kázáních o ženách a o styku s osobami druhého pohlaví, v nichž zaujímá příliš chladné, rozumářské, a tedy i neživotné postoje.⁶²⁾

Nejsilnější složkou Bolzanových nedělních promluv je patrně jejich stránka etická, pravdivost, vnitřní opravdovost

a zaujetí; posluchači cítili, že kazatel plně stojí za každým svým slovem, což konec konců dokázal při svém procesu. Proto také tak silně působil na studenty bez ohledu na národnost, stav i věk, a ne náhodou ho někteří čeští posluchači po jeho odstranění srovnávali s M. Janem Husem.⁶³⁾

P o z n á m k y

- 1) Nejvíce opisů je v Bolzanově pozůstalosti v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, další jsou ve Státním ústředním archivu a ve Státní knihovně. Soupisy a poznámky k promluvám z Literárního archivu mně laskavě zapůjčili dr. P.Křivský a dr. J.Loužil, oběma patří můj srdečný dík.
- 2) Vlastní životopis, vyd. M. Pavlíková, Praha 1981, M. Červinková-Riegrová, Bernard Bolzano. Životopisný nástin, Praha 1881, E. Winter, Bernard Bolzano. Ein Lebensbild, Stuttgart - Bad Cannstatt 1969.
- 3) Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964, E. Winter, Josefínismus a jeho dějiny, Praha 1945.
- 4) Doklady má k tomu A. Kroes, Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu, Praha 1910.
- 5) Vlastní životopis, vyd. M. Pavlíková, Praha 1981, s. 43-44.
- 6) Ibid., podobně vyznívaly i vzpomínky žáků.
- 7) Význam barokního kázání na příkladu slavného vídeňského kazatele Abrahama a Sante Clara ukázal zvl. R.A. Kann, Kanzel und Katheder. Studien zur österreichischen Geistgeschichte von Spätbarock zur Frühromantik, Wien - Freiburg - Basel 1962.
- 8) K tomu J. Vašica, České literární baroko, Praha 1938, Z. Kalista, České baroko, Praha 1941.
- 9) Srv. Kann, cit.d.
- 10) Úplně formálně je každé kázání ukončeno stereotypním "amen".
- 11) Z jeho korespondence i z literatury víme, jak ho exhorty v chladném kostele unavovaly a jak to zhoršovalo jeho nepevné zdraví, beztak chatrné a od mládí ohrožené tuberkulózou.
- 12) Nejúplnější evidenci opisů promluv pořídil dr. Pavel Křivský, v nich je též bezpečná chronologie jejich vzniku.
- 13) Je to rozšířená verze Erbauungsreden für Akademiker, Praha 1813.

- 14) Řeči vzdělávací, Praha 1884.
- 15) J. Loužil, Bernard Bolzano, Praha 1978, s. 23.
- 16) Na některé z takových partií jsem byl upozorněn rejstříkem k vydaným exhortám, který mně ochotně zapůjčil dr. J. Loužil.
- 17) Bylo by jistě možné jmenovat ještě další promluvy, ale v těch už by nebyly tak nové a kritické myšlenky.
- 18) Der Bolzanoprozess. Dokumente zur Geschichte der Prager Karlsuniversität in Vormärz, eingeleitet und herausgegeben von E. Winter, Brün - München - Wien 1944.
- 19) "Bolzano breche eine eigene Bahn, darum sei zu fürchten, dass er statt andere sicher leiten, selber vom rechten Wege abgleite"; ibid. s. 9.
- 20) P. Křivský, Václav Kratochvíl o Havlíčkově odchodu ze semináře, Literární archiv VI, 1971, s. 179 - 194.
- 21) Podrobněji o tom I. Seidlerová, Politické a sociální názory B. Bolzana, Praha 1963.
- 22) Např. L. Nový, Bolzano's early mathematic's works, Praha 1981.
- 23) Seidlerová, cit.d., s. 23 an.
- 24) Dokázal to už J. Jášek ve vydání O nejlepším státě, Praha 1934, dále Loužil, cit.d.
- 25) Winter nechával tyto otázky dost stranou, některé jeho nepřesnosti uvádí na pravou míru Seidlerová, cit.d.
- 26) 2. vyd. Praha 1949, s. 26.
- 27) Dr. B. Bolzanos Erbauungsreden an die akademische Jugend, I., Praha 1849, s. 144-154 (dále jen ER, druhý díl se stejným názvem vyšel 1850, třetí a čtvrtý pod názvem Dr. B. Bolzanos Erbauungsreden an die Hörer der Philosophie an der Prager Universität, Praha 1851-1852.)
- 29) "Wir müssen fürs Erste alle entbehrlichen Unterschiede unter den Menschen, wodurch der eine von dem anderen trennt und unterscheidet - steht es an uns - entfernen und - steht es nicht an uns - auf ihre Abschaffung doch dringen."
- 30) Von den Unterschiede, die es unter den Menschen trotz ihrer wesentlicher Gleichheit geben kann und gibt, srv. ER I, s. 154.
- 31) ER I, s. 54-64.
- 32) Tuto exhortu vydal Loužil, cit.d. s. 356-363.

- 33) Loužil, cit.d., s. 361.
- 34) ER III, s. 264.
- 35) Ibid. s. 239, ER II, s. 192 an.
- 36) ER I, s. 199 an.
- 37) Baron Antonín Veith měl sice značné pochopení pro potřeby chudých, třeba v hladovém roce 1848 poskytoval obživu strádajícím, ale ani on - podobně jako jemu podobní - sociální otázku neřešil, k tomu srv. J. Hanzal, Liběchov osvícenský a romantický, Středočeský sborník historický 15, 1979.
- 38) ER II, s. 31-32.
- 39) Von den Pflichten, welche sich aus den Vortheilen die die bürgerliche Gesellschaft (der Staat) gewährt, für uns ergeben, ER I, s. 137.
- 40) ER 1813, s. 126-127, srv. k tomu Seidlerová, cit.d., s.83.
- 41) J. Klabouch, Osvícenské právní nauky v českých zemích, Praha 1958.
- 42) Dopis M.J. Feslovi z 15.10.1838, Literární archiv Praha, Bolzano, sign. 4a D 16.
- 43) ER I, s. 78-79.
- 44) Seidlerová, cit.d.; též J. Hanzal, Příspěvek k ohlasu francouzských demokratických názorů v české právní literatuře a publicistice 2. poloviny 18. století, Právněhistorické studie 13, 1967, s. 63-84.
- 45) ER I, s. 205 an.
- 46) "... ein jeder Staat vollkommen berechtigt sei, diejenigen seiner Bürger, die sich nicht auf gemeinnützig Art beschäftigen wollen dazu auf mancherlei Art, und wen nichts anderes hilft, selbst durch die Entziehung der Mittel, die sie zum Leben bedürfen, zu zwingen." (ER I, s. 193).
- 47) Dopis Feslovi z 19.3.1848, Literární archiv, cit.sign.
- 48) "Jest již v pojmu společnosti, tím spíše však v pojmu společnosti občanské, že si vstupem do ní každý omezuje volnost jednání." 2. vyd. s. 54.
- 49) Ibid., s. 62.
- 50) Ibid.
- 51) Ibid., s. 65.
- 52) Hlavně ho zajímaly poměry ve Francii v revoluci i po ní; násilné, revoluční řešení neschvaloval, nevystupoval však zásadně nepřátelsky proti revoluci.

- 53) Cit.d., s. 56.
- 54) Tak složité problémy nedokázal ostatně u nás teoreticky řešit tehdy nikdo.
- 55) Vídeň 1849; podrobněji k tomu J. Hanzal, *Idea národa v obrozenecké literatuře*, ČL 29, 1981, s. 247-256.
- 56) "Ein zweiter, nicht ungleich wichtigen Umstand ist die Verschiedenheit, die sich in der Gemüthsart, in dem Begriffen und in dem Grade der Aufklärung zwischen der beiden Volkstämmen unseres Landes vorfindet."
- 57) Více o tom Hanzal, cit.d., s. 250 an.; k podobným závěrům dospěla i J. Popelová, *Bolzanovo pojetí češství*, FČ, 29, 1981, s. 910-917.
- 58) Doklady uvádí Seidlerová, cit.d.; filozofické hnutí viz J. Černý, *Bolzanova filosofie a dnešek*, FČ 29, 1981, s. 835-844.
- 59) J. Havránek, *Bolzanos "Vom besten Staate" und Cabets "Voyage en Ikerie"*, in: *Bernard Bolzano*, vyd. Univerzita Karlova Praha 1981, s. 61-92.
- 60) Hlavně proto, že vznikl dříve než spis Cabetův, srv. Havránek, cit.d.
- 61) Seidlerová, cit.d., s. 86.
- 62) O styku s osobami druhého pohlaví, *Řeči vzdělávací*, s. 47-57.
- 63) Zvláště důrazně to vyjadřovali F.L. Čelakovský, J.V. Kamařýt a další příslušníci mladší obrozenecké generace, srv. k tomu *Korespondence a zápisky F.L. Čelakovského*, I. vyd. F. Bílý, Praha 1907.

Jiří Kuděla

**DĚDICTVÍ PO JANU EVANGELISTOVI PURKYNĚ, PROFESORU FYZIOLOGIE
LÉKAŘSKÉ FAKULTY UNIVERZITY KARLOVY
(K 200. výročí jeho narození)**

Život a dílo Jana Evangelisty Purkyně bylo už posuzováno z mnoha hledisek a mnohokrát i zasazováno do kulturně historického kontextu doby. Obvyklým materiálem pro zpracování biografii známých osobností jsou jejich pozůstalosti skládající se vesměs z korespondencí, memoárů, vlastních odborných prací spod. Jiný, netradiční pohled na jejich život a osudy jejich rodin umožňují úřední dokumenty, které jsou pro 19. století z tohoto hlediska málo využívaným materiálem. A je to materiál mnohdy jen zdánlivě fádní. I on může přispět k lepšímu poznání dobových souvislostí a prostředí v němž žili političtí, kulturní a vědečtí vůdci národa.

Tento materiálový příspěvek podrobněji rozebírá situaci, v níž se ocitla po smrti Jana Evangelisty Purkyně (dále JEP) jeho rodina. Základem pro to jsou pozůstalostní spisy, týkající se řešení dědictví po JEP. Spisy jsou uloženy ve fondech Okresního soudu pro Staré a Nové Město Pražské v Archivu hlavního města Prahy, kam se dostaly v šedesátých letech delimitací ze Státního ústředního archívu. Pod původní signaturou D 1869/2421 se skrývá objemný konvolut obsahující cirká 400 listů různého aktového materiálu. Nejpodstatnější součástí tohoto konvolutu jsou 2 inventární soupisy. Na prvním místě je to inventář výjimečné Purkyňovy knihovny, o které bylo pojednáno na jiném místě.¹⁾ Za druhé jde o inventární soupis dalšího movitého i nemovitého majetku JEP. Celý komplex spisů je zajímavým svědectvím toho, v jakých poměrech žila rodina JEP po jeho smrti roku 1869. Kromě soudních spisů je v příspěvku použito torzo pozůstalosti syna JEP Emanuela Purkyně uložené v Literárním archívu Památníku národního písemnictví.²⁾ Pro dokumentaci charakteru pozůstalostních spisů a jednání okolo prodeje knihovny JEP jsou v příloze vydány jako edice některé zajímavější jednotliviny a několik dopisů z pozůstalosti Emanuela Purkyně.

Jan Evangelista Purkyně zemřel po dlouhodobé nemoci v kruhu svých blízkých 28.7.1869 bez závěti a jakýchkoli práv-

ně zakotvených instrukcí týkajících se jeho majetku. Žil ostatně velmi skromně: většinu peněz investoval do své knihovny a výzkumů. Po smrti syna Karla (1868) navíc plně převzal starosti o výživu jeho rodiny.³⁾ Provedením pozůstalostního řízení byl pověřen notář JUDr. Jaroslav Rilke, jako soudní komisař okresního soudu pro Staré a Nové Město Pražské (dále jen okresní soud nebo soud). Úmrtní zápis pro soud vyhotovil až 12.zářím 1869. Teprve tehdy se totiž mohl dostavit k úřednímu jednání Emanuel Purkyně, kterého do té doby vázaly pedagogické povinnosti v Bělé, kde byl profesorem na lesnickém učilišti. Jeho přítomnost byla nezbytná vzhledem k tomu, že se po smrti JEP stal poručníkem svých nezletilých synovců Jana (9 let) a Cyrila (7 let) a neteře Růženy (5 let). Dalším žijícím příbuzným Jana Evangelisty byl ještě jeho bratr Josef Purkyně. Žil v Linci a s rodinou v Praze se prakticky nestýkal. Kromě toho tu byla ještě Marie Purkyňová, vdova po Karlu Purkyně, matka Jana, Cyrila a Růženy, která byla zároveň jejich mateřskou poručnicí.

Už v úmrtním zápisu se orientačně popisuje dědictví po JEP. Purkyně dostával řádný roční profesorský plat ve výši 3000 zlatých,⁴⁾ vedle 630 zlatých dotace na fyziologický ústav.⁵⁾ Pozůstalost se skládala z knihovny o cirka 8000 svazcích, malého počtu mobiliáře a kapitálu v hodnotě téměř 7000 zlatých. Nelze ještě nezmínit v pozůstalosti dochované 3 řády, jejichž byl JEP nositelem. Byl to rakouský řád Leopoldův (opravňující držitele k užívání šlechtického titulu), carský řád sv. Vladimíra a pruský řád červeného orla. Všechny byly před odevzdáním depozitnímu úřadu odhadnuty soudním znalcem Antonínem Felberem na 50 zlatých 10 krejcarů.

Řády, knihovna, mobiliář, kapitál v domech, to vše byla pozůstalostní aktiva. Postupně se ale začala projednávat i otázka pasiv, která na dlouhou dobu zadržovala definitivní uzavření dědického jednání. Na předním místě figurovaly neuzavřené dluhy po Karlu Purkyňovi, které po jeho smrti převzal JEP. V době pozůstalostního řízení nebylo ještě splaceno 435 zlatých. Vyskytly se však ještě další dluhy, které byly pojaty do inventáře pozůstalosti JEP. Sepsán byl dne 17. září 1869 a 8. října téhož roku odevzdán okresnímu soudu s tím, že jde pouze o částečný inventář, do kterého nebyl pojat inventární soupis rozsáhlé

Purkyňovy knihovny (jeho pořízení si vzhledem k pracnosti a složitému oceňování vyžádalo ještě další týdny). V rekapitulaci tohoto částečného inventáře se dozvídáme, že k aktivům pozůstalosti patřily především zaknihované pohledávky ve výši 7397 zlatých 24 krejcarů, dále 163 zl. 50 kr. odhadu za mobiliář a 115 zl. 50 kr. na cennostech. Veškeré šatstvo a prádlo ("velmi obnošené") bylo věnováno sluhovi fyziologického ústavu Emanuelu Lokajovi. Aktiva tedy činila celkem 7673 zlatých a 3/4 krejcaru. Pasiva naproti tomu 2236 zl. a 11 a 1/2 krejcaru (z toho dluhy po K. Purkyňovi 435 zl. 1/2 kr., pohřební náklady 847 zl. 89 kr., pozůstalostní dluhy /nezaplacené účty u knihkupce F. Řivnáče, nezaplacený čtvrtletní nájem apod./ 953 zlatých 22 krejcarů). Na hotovosti zůstalo pouze 3/4 krejcaru (sic!). Až v roce 1870, přesněji 27. března, bylo k aktivům pozůstalosti dodatečně připsáno ještě 40 zlatých 26 kr. jako reluce za neodebrané deputátní pivo z michelského pivovaru, na které měl JEP nárok.

Inventární soupis knihovny spolu s jejím oceněním zaslal soudu notář Rilke teprve 27. října 1869. Podle údajů inventáře pracoval knihkupec a antikvář Alexander Štorch co soudní znalec na soupisu celých šest týdnů. Jeho námaha byla oceněna 320 zlatými, sumou skutečně nemalou, uvážíme-li že Štorch celou bohatou Purkyňovu knihovnu odhadl na 1485 zlatých 15 krejcarů. Tím se aktiva pozůstalosti zvýšila z původních 5439 zlatých 68 krejcarů na 6924 zlatých 83 a 1/2 krejcarů.⁶⁾ Zdá se, že úhrady za odhad knihovny a platy za úřední výkony soudních kancelistů byly dědici hrazeny okamžitě, protože se už dále v dědických jednáních nevyskytují.

Situace na přelomu let 1869/70 ukazovala, že pozůstalostní řízení bude rychle uzavřeno bez větších komplikací. Ty však náhle nastaly v únoru r. 1870. O svá práva se prostřednictvím finanční prokuratury přihlásil studijní fond, z něhož byly placeny dotace Purkyňově fyziologickému ústavu. Jak již bylo výše řečeno, dostával ústav 630 zlatých roční dotace. V době Purkyňovy smrti bylo 381 zlatých 78 krejcarů z této dotace zjištěno jako nevyúčtovaných, a proto je studijní fond vyžadoval od dědiců nazpět. Zároveň požádal soud o zapsání této částky do pasiv pozůstalosti a dokud nebude celá otázka vyřešena, o obsta-

vení 131 zl. 25 kr. kolejného v univerzitní pokladně, které správně patřily profesoru Purkyňovi. Soud žádosti finanční prokuratury zastupující studijní fond vyhověl. Rilke, zpraven o novém vývoji událostí, poprosil 1.března 1870 o prodloužení lhůty k předložení konečného výkazu pozůstalosti JEP s tím, že dědicové v té době zlikvidují veškerá pasiva. Tuto žádost podal se stejným odůvodněním v téže roce ještě třikrát. Tím, že získal placet soudu, získal především čas na urovnání nepřijemných komplikací v pozůstalostním jednání.

Jakmile tehdejší kvestor Karl Turnowsky podepsal 14.března protokol o obstarání kolejného v univerzitní pokladně na úhradu dlužné částky ze studijní nadace, nabylo pozůstalostní jednání značně vlekého charakteru. Rilke se postupně podařilo dluh umořit získáním některých aktiv, jež nebyla do původního soupisu pozůstalosti pojata, protože se o nich nevědělo. Teprve nutnost vyřešit nepřijemný rest u studijního fondu vedla Rilkeho k jejich horečnému vyhledávání a postupnému zanášení do inventáře pozůstalosti. Postupně bylo k aktivům Purkyňovy pozůstalosti připočteno relutum za neodebrané naturální pivo z michelského pivovaru a relutum za topné dříví, které JEP sehnal pro potřeby fyziologického ústavu v letech 1866-68 a jehož hodnota byla dle svědecké výpovědi ústavního zřízence Emanuela Lokaje a Purkyňova asistenta dr. Novotného odhadnuta na celých 144 zlatých. Místodržitelství, které o tomto problému v konečné instanci rozhodovalo, potvrdilo dne 5.zář 1870 nárok dědiců na relutum za neodebrané dříví s tím, že tyto peníze nebudou dědicům vyplaceny v hotovosti, ale bude jich rovnou použito na krytí restu dotace. Všechny překážky vyplývající z vyrovnávání deficitu dotace tak byly odstraněny a notář Jaroslav Rilke mohl konečně 27.října 1870 soudu předložit definitivní výkaz o dělení dědictví. Nově získanými aktivy (relutum za dřevo, pivní relutum a nedoplatek kolejného) se celkové jmění zvětšilo na 9489 zlatých 16 krejcarů. K rozdělení mezi dědice zůstalo po odečtení pasiv 7623 zl. 53 kr.

Okresní soud potvrdil 5.listopadu téhož roku tuto kalkulaci a rozdělení pozůstalosti na dvě stejné poloviny. Jednu pro Emanuela Purkyně a druhou pro tři pozůstalé děti po Karlovi Purkyně - Jana, Cyrila a Růženu.⁷⁾ Tím byla uzavřena první,

kratší kapitola pozůstalostního řízení.

Bezprostředně po pohřbu JEP byla zlikvidována domácnost Purkyňových v č. 174 ve Spálené ulici, v domě, kde sídlil i fyziologický ústav.⁸⁾ Rodina Marie Purkyňové se přestěhovala do mnohem menšího bytu v ulici Lípové (čp. 472). Zde dlouho nežítala a až do dospělosti dětí se neustále stěhovala z místa na místo, zjevně z důvodů finančních.⁹⁾

Marie Purkyňová úředním rozdělením dědictví nezískala téměř žádné hotové peníze, protože byly skryty v hypotéce a v dosud neprodané Purkyňově knihovně. V následujících letech proto ona a její švagr neustále řešili dva základní problémy - jak uvolňovat peníze z hypoték a užít je k potřebě rodiny a především jak co nejvýhodněji prodat vzácnou knihovnu.

Poté co byl v roce 1871 definitivně umořen dluh u studijního fondu,¹⁰⁾ mohla Marie Purkyňová volněji disponovat s tím málem, co zůstalo z pozůstalosti na hotovosti. Tyto peníze jí ovšem brzy došly, takže musela spolu s Emanuelem Purkyně žádat o zrušení hypotéky na domě a o vyplácení peněz z toho získaných. Poručenský soud však váhal s vydáním souhlasu. V této tíživé situaci přišla rodině jistě vhod první splátka z dědictví po Terezii Schubertové, rozené Rudolphi, z Altenkirchenu na Ružáně (zemř. 21.1.1869), sestry zemřelé manželky JEP.

Terezie Schubertová odkázala dětem Karla Purkyně ne podstatný legát 1100 tolarů. Růženě Purkyňové k tomu navíc ještě 50 tolarů.¹¹⁾ Z tohoto odkazu bylo z Pomořanska do Prahy zasláno 300 tolarů (tj. asi 543 rak. zlatých) s tím, že zbytek dostanou Purkyňovi dědici, až bude ukončen spor mezi univerzálním dědicem jmění Terezie Schubertové, pastorem Hoppem, a podílníky na legátech. Tento spor se táhl po mnoho let a byl ukončen až roku 1885.¹²⁾ Nicméně část vyplaceného legátu - 543 zlatých byla uložena na spořitelní knížce a poručníci ihned požádali o jeho postupné vyplácení po 25 zlatých měsíčně pro potřeby rodiny. Okresní soud to v květnu 1872 povolil. Tak bylo toto malé konto vyčerpáno už 2.března 1874. Zdá se, že potom už Marie Purkyňová nedisponovala žádnými hotovými penězi a to ji spolu s jejím švagrem vedlo ke snaze definitivně výhodně prodat knihovnu.

Po smrti JEP a po likvidaci jeho domácnosti ve Spálené ulici, byly podle svědectví Růženy Purkyňové bedny s osobními věcmi a korespondencí odvezeny do Bělé pod Bezdězem k Emanuelovi Purkyně. Knihovna byla po zinventarizování uložena do 23 velkých beden a pro nedostatek místa skladována u špeditérů.

Nejdříve ji měl v opatrování špeditér Hanuš Maroušek, po něm (od srpna 1870) jeho kolega Petrák až do 31. března 1873. Pak ji znovu převzal Maroušek a skladoval ji až do zrušení své živnosti 1. prosince téhož roku. Po něm to byl obchodník a špeditér Josef Suk, který měl knihovnu ve skladech až do jejího definitivního prodeje. V mezidobích, kdy se jednalo o dalším stálejším uložení knihovny, byla deponována na krátkou dobu u některé další firmy jako např. u jakéhosi Företera nebo bratří Altschulových. Jednotliví špeditéři si knihovnu mezi sebou předávali po vzájemném zaplacení výdajů, které s jejím uložením měli. Celková, neustále narůstající suma pak šla jako dluh na účet Purkyňových dědiců. Výdaje s uložením knihovny nebyly malé. Svědčí o tom účetní výkaz špeditéra Marouška z roku 1873, ve kterém nárokoval své peníze.

Knihy v bednách měly celkovou váhu 7241 celních liber, tj. přibližně 3600 kg.¹³⁾ Za jeden celní centnýř nárokoval špeditér na měsíc úložné 10 krejcarů, pojistné za rok 20 zlatých plus další náklady spojené s převozem knihovny a manipulací s ní. Do roku 1873, kdy starost o uložení knihovny převzal od Marouška Josef Suk, činily zatím náklady téměř 300 zlatých a neustále se zvětšovaly. To byl také argument pro pozůstalé, aby se snažili o co nejrychlejší prodej knih.

Poměrně sporá úřední akta dávají za převdu Růžene Pokorné Purkyňové, která ve svých vzpomínkách hájila dobré úmysly a snahy své matky a Emanuela Purkyně ve věci prodeje knihovny.¹⁴⁾ Oba se snažili, aby knihovna zůstala zachována národu jako unikátní soubor a zároveň památník velkého vědce.¹⁵⁾ Emanuel Purkyně kvůli tomu vedl dlouhá jednání, ačkoliv už v roce 1869 mohl celou knihovnu prodat bez problémů antikváři. Několikrát si v letech 1869 až 1874 vyžádal soudní inventář knihovny, aby jej mohl předložit případným zájemcům.

Více než úřední spisy okresního soudu nám ovšem mohou

v tomto případě říci dochované dopisy Emanuela Purkyně v již zmíněném torzu pozůstalosti, která byla teprve nedávno zpracována (k zveřejnění jejího inventáře však ještě nedošlo). Vedle odborné korespondence s řadou lesníků a přírodovědců z Čech i ciziny tu najdeme i dopisy, jež vznikly z kontaktů, které Emanuel Purkyně navázal kvůli prodeji otcovy knihovny. Vrcholně zajímavý je již dopis adresovaný zřizenci fyziologického ústavu Emanuelovi Lokajovi 26. června 1869, tedy více než měsíc před smrtí JEP. Vyplývá z něho, že již tehdy se Emanuel Purkyně zabýval možností prodat otcovu knihovnu prostřednictvím biskupa Strossmayera do Záhřebu (viz příloha č.1). Mohli bychom v tom vidět nedostatek taktu či egoismus, kdybychom přehlédli nedatovaný koncept dopisu Emanuela P. biskupu Strossmayerovi (příloha 2). Z něj vyplývá, že JEP zřejmě pověřil svého syna pokusem prodat knihovnu Charvátsku již v době své těžké nemoci. Zjevně se obával, že by ve vlasti neuspěl a že by byla knihovna rozprodána po částech v antikvariátech. Chtěl, aby sloužila jako celek vědecké práci jeho nástupců. Dá se předpokládat, že byl tento dopis napsán a odeslán do Záhřebu těsně po smrti JEP.

Jen Evangelista Purkyně měl dobré kontakty s řadou Jiho-slovanů a byl ve styku i se Strossmayerem, proto se Emanuel Purkyně obrátil přímo na něho jako na prostředníka. V pozůstalosti Emanuela Purkyně není dochována žádná Strossmayerova a zdá se, že biskup přenechal řešení této otázky kanovníku Račkimu,¹⁶⁾ který pak s Emanuelem Purkyně korespondoval. Kontakt s Franjo (příloha 3) Račkím pomáhal Emanuelovi P. udržovat novinář Bohuslav Šulek,¹⁷⁾ který se vedle Račkího stal dalším prosazovatelem prodeje knihovny jihoslovenské akademii. Jednání o prodeji do Záhřebu se protáhlo až do roku 1874 a jeho konečný neúspěch ovlivnila řada faktorů. V první fázi projevovali Chorvaté o knihovnu velký zájem. Měla být zakoupena pro jihoslovenskou akademii ze zemských prostředků. Akademie sama totiž penězi nedisponovala, protože jí vláda pro její opoziční postoje odňala státní subvenci již v roce 1866.

Návrh na koupi knihovny předložil Strossmayer charvátskému sněmu na podzim roku 1869. V té době měla jeho formující se nezávislá národní strana na sněmu menšinu a nedokázala se pro-

ti unionistům a centristům prosedit. Snad také proto byl Strossmayerův návrh odmrštěn hned zpočátku, jak se o tom v dopise Emanuelovi Purkyně (z ledna 1870) zmiňuje i Bohuslav Šulek (příloha 4). Nepříznivá politická konstelace v Záhřebu nebyla zřejmě jediným důvodem pro toto odmítnutí. Nemálo k tomu přispělo i to, že Emanuel Purkyně celkem logicky odmítal zděděnou knihovnu dělit a prodávat po tematických částech.¹⁸⁾

V souvislosti s kvalitativně novým politickým vývojem v Charvátsku v letech 1872 až 1873 zaktivizoval Emanuel Purkyně znovu své snahy o prodej knihovny (příloha 5). Kanovník Rački mu posléze poradil (dopisy z března a srpna 1872 a srpna 1873) obrátit se na charvátský sněm s přesně formulovaným návrhem, který by tentokrát nenabízel knihovnu akademii, ale pro potřeby proponované samostatné charvátské univerzity, a ve kterém by bylo přesně formulováno, kolik za ni, respektive za její jednotlivé části, dědicové požadují.

Dochoval se koncept dopisu (příloha 6), ve kterém Emanuel Purkyně stanovil své požadavky. Z prvního pohledu je zřejmé, že byly vskutku nadsazené a neobjektivní. Tak to také posuzoval i Franjo Rački v nedatované odpovědi (příloha 7). Požadovaná cena se mu zdála přemrštěná a připomínal, že za Kukuljevičovu knihovnu dala jihoslovenská akademie sice 20 000 zlatých, ale že se jednalo o knihovnu mnohem větší, v níž bylo na 2000 rukopisů a téměř 5000 listin.¹⁹⁾ Deset tisíc zlatých, které požadoval Emanuel Purkyně bylo pro charvátskou vládu příliš mnoho. Rački vybízel Purkyně k tomu, aby se oddělil od knihovny přírodovědný oddíl, který by měl jako samostatný celek větší naději na odkoupení. Ani později v roce 1873 a na počátku roku následujícího se přesto nepodařilo knihovnu do Charvátska prodat, ačkoli Rački nabízel různou pomoc a nepochybně v této věci také intervenoval na sněmu. Téměř pětileté jednání skončilo bez výsledku a tečkou za ním se stal Račkiho dopis Emanuelovi Purkynovi z 22. dubna 1874, v němž vyjadřuje lítost nad neúspěchem jednání. Okolnosti byly silněji než jeho dobrá vůle.

To, že se Emanuel Purkyně tak usilovně snažil prodat otcovu knihovnu právě do Záhřebu, nebyla náhoda. Z jeho korespondence vyplývá, že mu to po smrti JEP doporučovala i řada

jeho známých, kterým se zdál být Záhřeb pro odprodej knihovny tím nejnadějším místem. Byl mezi nimi i nakladatel a knihkupec Tempeský, který radil obrátit se přímo na ministerstvo školství. Šance k prodeji viděl Tempeský především na univerzitě v Innsbrucku, Záhřebu nebo na nové ruské univerzitě ve Varšavě. Zároveň slíbil podnikat příslušné kroky v tom, aby se zemský výbor v Praze k této záležitosti nějak vyjádřil. Pro tehdejší politickou situaci je nanejvýš příznačné, že byl Tempeský v tomto směru velmi skeptický a vůbec nedoufal v úspěch svých případných intervencí (příloha 8). V dalším dopise (z 26. října 1869) Tempeský radí Emanuelovi Purkyněvi prakticky totéž a svůj názor podporuje i shodným stanoviskem Josefa Jirečka, na kterého se obrátil s prosbou o radu (příloha 9). Z výše řečeného vyplývá, že se Emanuel Purkyně zvláště v období 1869/70 snažil nabízet knihovnu na všech možných místech, ale vzhledem k tomu, že ji nechtěl prodávat po částech, dostávalo se mu všude jen matných příslibů. Žádná z dotazovaných institucí se nechtěla zavázat ke koupi knihovny jako celku, vzhledem k její velké tematické různorodosti.²⁰⁾

Roku 1873, kdy už výrazně narostly náklady za skladování knihovny, peníze na hotovosti byly vyčerpány a žádná další v dohledu, pokusil se Purkyně o zvrát nepříznivé situace. Nejenom, že začal znovu vyjednávat s chorvatským sněmem, obrátil se i na Spolek lékařů českých, který o knihovnu začal projevovat zájem. Z marginální poznámky v dopise H.G. Reichenbacha (16.3.1873) z Hamburku, se dozvídáme, že se pokusil knihovnu nabídnout i nejmenovanému přírodovědeckému muzeu v Němecu. Jeho snaha zůstala bez odezvy. Po selhání i pokusu záhřebského se Purkyně plně soustředil na případnou dohodu se Spolkem lékařů českých. Tato jednání se však vlekla bezúspěšně po celý rok, mnohdy z důvodů zcela formálních.²¹⁾

Okresní soud, jako soud poručenský, hleděl především na zájmy sirotek a nutil proto poručníky k urychlenému a definitivnímu prodeji knihovny ve lhůtě nejdéle do konce roku 1874. V říjnu tohoto roku došlo ke konkrétnímu jednání s obchodním vedoucím spolku. Z úředních sít ani z korespondence Emanuela Purkyně není o tomto jednání nic přesného známo, také zprávy v Časopise lékařů českých jsou nanejvýš skoupé. Jen v pamětech

Růženy Pokorné-Purkyňové je toto jednání zmiňováno a zdá se, že i v tomto případě ztroskotalo na finančních otázkách a nedostatku ochoty národních institucí postavit se ke koupi alespoň trochu velkoryse. Pětileté jednání na všech stranách nakonec vyšlo zcela naprázdno a poručníci byli nuceni prodat knihovnu pod tlakem termínu, který jim dal okresní soud, jedinému skutečnému vážnému zájemci, který se vyskytl. Byl jím už od počátku r. 1873 knihkupec a antikvář Hãrpf̈er (přiloha 10). Nabídl za knihovnu 2000 zlatých v hotovosti. Porovnáme-li tuto sumu s částkami, které vyžadoval ve svých podáních do Záhřebu Emanuel Purkyně, vidíme, že musel skutečně velmi slevit ze svých představ. Nelze se divit, že poručníci sáhli k snadnějšímu řešení a po pěti letech čekání na lepší výsledek prodali knihovnu antikváři. V té době se vyčerpaly všechny hotovostní vklady, kterými mohla Marie Purkyňová disponovat a okresní soud navíc odmítal prodlužovat lhůtu na prodej knihovny. Ze získaného obnosu museli ovšem dědicové zaplatit celkem 510 zlatých za ukládací náklady špeditéru Sukovi, takže čistý zisk z prodeje (1489 zlatých 96 krejcarů) byl téměř shodný s původní odhadní cenou knihovny (1485 zlatých). Celá transakce byla uskutečněna v posledních prosincových dnech roku 1874. Friedrich Hãrpf̈er dostal knihovnu do rukou v prvním týdnu roku následujícího.

Jaký smutný konec knihovny, která neměla v té době u nás konkurence! Takový obrovský ucelený knihovní soubor, který mohl být vskutku nejlepším Purkyňovým památníkem, nechaly ke své vlastní škodě národní instituce rozplynout v antikvariátu.

Na základě zkoumání pramenů bylo dokázáno, že Purkyňova knihovna nesešla ze světa kvůli neschopnosti dědiců. Nebyla ani prodána univerzitě v Černovicích ani státu, jak se v literatuře dlouho tradovalo. Po dlouhodobém snažení o její uchování jako celku skončila v policích antikvárních, tak jako řada jiných, třebaže mnohem méně významných, soukromých knihoven. Je jen škoda, že se pozůstalost Emanuela Purkyně dochovala pouze jako torzo. Lze očekávat, že v ní mohla být ukryta řada dalších podrobností z jednání o prodeji knihovny.

Získaná částka od antikváře Hãrpf̈era byla rozdělena na poloviny. Jedna pro Emanuela Purkyně, druhá pro děti Marie Pur-

kyňové. Po zaplacení výše zmíněného úložného, dědické daně, manipulačních poplatků a honoráře dr. Jaroslavu Rilkemu (za dobu od 16.9.1869 do 15.3.1875 - 327 zl. 88 kr.), se skutečný čistý zisk z knihovny, kterou Jan Evangelista Purkaně budoval celý život a o níž se Franjo Rački v jednom ze svých dopisů Emanuelovi Purkyňovi vyjádřil jako o zcela nezaplatitelné, zmenšil na necelých 1100 zlatých.

Není tedy divu, že konečný prodej knihovny nevyřešil tísnivé finanční problémy rodiny, jak se před tím očekávalo, ale že je jen na poměrně krátkou dobu zmírnil. Poručenský soud jako skutečný Kerberos střežil zájmy sirotků a neúprosně vyžadoval podrobné zdůvodnění každé žádosti o vyzvednutí většího obnosu z konta sirotků a přesné vyúčtování všech výdajů. Odmítal proto také několik let žádosti poručníků o uvolnění hypotéky z domu č. 87/II, protože hypotéku ve svých odpovědích poručníkům označuje za jedinou větší finanční jistotu pro sirotky do budoucnosti. Marie Purkyňová se proto musela spokojit s úroky, které z hypotéky plynuly, což bylo asi 30 zlatých měsíčně.

Teprve v roce 1877, kdy už bylo jasné, že z velkorysých odkazů Terezie Schubertové nebude už skoro nic (sirotci dostali kromě první splátky už jen dalších 290 zlatých 50 krejcarů) povolil okresní soud jako soud vrchnoporučenský zrušení hypotéky na domě a uložení 2100 zlatých na konto Jana, Cyrila a Růženy Purkyňových. Ale i poté, až do úplného vyčerpání konta, přísně dozíral na každé větší rodinné vydání, takže se v soudních spisech objevují stále nová prosebná podání Marie Purkyňové, ve kterých zdůvodňuje nutnost mimořádných plateb souvisejících s výživou, vzděláním nebo třeba uměleckými ambicemi jejích dětí (viz příloha 11). Tímto způsobem se poslední peníze získané z dědictví po Janu Evangelistovi Purkyně vyčerpaly v roce 1881, kdy byly jejich úplným a posledním zbytkem zaplacený dluhy, které už nestrpěly odkladu.

Třináct let umožňovalo dědictví po JEP vést skromný život rodině Marie Purkyňové. Zděděný šlechtický přídomek "z Purkyňů", který Jan Evangelista tak dlouho odmítal, pomohl Cyrilovi a Janu Purkyňovi získat stipendia, se kterými mohli dostudovat a postupně se etablovat v české vědě. Malé, necílevědomě shro-

mažďované jmění, zajistilo další purkyňovské generaci slušnou existenci. Štěstí jí však nepřineslo. Emanuel Purkyně, bezesporu nadaný přírodovědec, jeden z průkopníků moderního lesnictví u nás, zemřel relativně mlád, aniž dosáhl toho, o čem celý život usiloval a v čem mu pomáhal před svojí smrtí ještě jeho otec - získat profesuru na pražské nebo jiné středoevropské univerzitě. Vždy byl až druhý, třetí z navrhovaných... Ani Cyrilovi a Janu Purkynovi se nepodařilo získat takové úspěchy, jako jejich děda. Byli uznávanými odborníky ve svých oborech, ale odlesk slávy, který vrhala památka Jana Evangelisty, byl až příliš oslnivý. Bývá osudem synů a vnuků slavných otců, aby zůstávali pouze v jejich stínu.

P o z n á m k y

- 1) Documenta Pragensia, připravované číslo VIII, v tisku.
- 2) LA PNP, Písemná pozůstalost Emanuel Purkyně (1831-1882), zpracovali Karol Bílek a Dana Oulehlová, Praha 1986, strojopisný inventář. Za laskavou pomoc při práci s pozůstalostí je autor zavázán díkem PhDr. Martinu Svatošovi z LA PNP.
- 3) Sr. Růžena Pokorná-Purkyňová, Život tří generací. Vzpomínky na velké Purkyně, Praha 1944, kap. o Karlu Purkyně.
- 4) B. Zilyská uvádí ve své práci Jan Evangelista Purkyně v dokumentech AUK, UK, Praha 1986, na straně 11, poznámka 38, že Purkyně měl nástupní plat 2500 zlatých ročně, který mu zůstal nezměněn až do jeho smrti. Soudní spisy ukazují, že v roce 1869 byl Purkyněv plat 3000 zlatých.
- 5) Kromě podpisů obou poručníků se na úmrtním zápisu objevil i podpis asistenta JEP dr. Františka Novotného (od r. 1864 asistent fyziologie, v posledním období Purkyňova života vedl i přednášky), který také prováděl vyúčtování dotací pro fyziologický ústav. Nedatované vyúčtování za školní rok 1869, které Novotný též vypracoval, je uloženo v pozůstalostních spisech, zatímco ve spisech univerzitních chybí (viz B. Zilyská, cit. práce, pozn. 97).
- 6) Tato suma je v relaci s jinými srovnatelnými pozůstalostmi profesorů či docentů z univerzity poměrně vysoká.
- 7) Polovina pro děti byla formálně rozdělena na stejné díly. Ve výkazu o dělení dědictví bylo přesně vypočítáno, ze kte-

- rých konkrétních položek aktiv dostanou dědicové své podíly. Dědická daň byla vyměřena ve výši 91 zlatých.
- 8) R. Pokorná-Purkyňová, Život tří generací, s. 169.
- 9) V ulici Lípové zůstala rodina asi půl roku, aby se posléze přestěhovala do čísla 544 v ulici Štěpánské. Tam zůstala až do roku 1871, kdy přijaly Marie Purkyňová a její děti pozvání bratra Marie Purkyňové, Arthura Wiedermanna, do místa jeho nového působiště na dráze ve Velkém Oseku. Pobýly tam asi 3 roky a následovaly ho do dalšího působiště, Josefova. Je zřejmé, že Wiedermann v té době poskytl Marii Purkyňové a jejím dětem nejen střechu nad hlavou, ale že je i podporoval podstatnými peněžními příspěvky. Teprve v roce 1876 se Purkyňovi vrátili zpět do Prahy, aby nebyli dále na obtíž Wiedermannovi, který se kvůli starostem o ně nechtěl ani oženit. Po krátkou dobu bydleli na Jánském vršku u známých, poté našli definitivní bydliště v hostinci "U hradu Točníka" na Vinohradech. Na počátku roku 1878 se přestěhovali na roh Kozí ulice a ulice U Obecního dvora do čísla 799. Pak se vrátili zpět na Nové Město, do Žitné ulice (č. 563). Než se děti osamostatnily, vystřídal rodina ještě několik míst pobytu - v roce 1880 v č. 1566 v ulici Mariánské a v č. 126 ve Smetanově ulici, 1882 v č. 171 v Myslíkové ulici. Nakonec se rodina vrátila tam, odkud v roce úmrtí Jana Evangelisty odešla - do Spálené ulice - v roce 1885 (č. 98) a v roce 1887 č. 106. Z toho je vidět, že po smrti JEP žila rodina ve stálých finančních problémech, i když je tato doba líčena ve vzpomínkách Růženy Purkyňové poměrně idylicky. Jiná byla asi ve skutečnosti. Údaje o pobytu rodiny Purkyňových byly získány z konskripčních archů uložených v Archivu hl.m.Prahy.
- 10) Rilke využil i vyúčtování výdejů fyziologického ústavu ve škol.r. 1869, které vyhotovil (viz pozn. 5) dr. Novotný pro potřeby okresního soudu a které zřejmě vzniklo na základě spisu "Ausweise über die Defecte der Dotationsrechnung", který byl profesorským kolegiem předložen místodržitelství v roce 1870. Dluhy vyúčtované Novotným nakonec poplatili dědicové v hotovosti, a proto jim mohl OS uvolnit peníze z depozita na výživu rodiny Marie Purkyňové.
- 11) Výše původních odkazů byla 2000 tolarů pro každé dítě Karla

Purkyně a 2000 tolarů pro Emanuela Purkyně. Vzhledem k tomu, že se při konečném vyúčtování dědictví po Terezií Schubertové (vdově po superintendantovi z Altenkirchenu) zjistilo, že všechny legáty jsou vyšší než celé dědictví dohromady (způsobily to vyšší dluhy na domech, lodích, půjčky v Dánsku spod.), došlo k soudnímu sporu mezi univerzálním dědicem pastorem Hoppem a podílníky na legátech. Hoppe se snažil prosadit, aby byly všechny legáty sníženy minimálně o jednu třetinu až o jednu polovinu.

- 12) Průběh sporu a jeho výsledek lze vysledovat z pozůstalostních spisů Karla Purkyně, uložených v AMP ve fondu okresního soudu pro Staré a Nové Město Pražské pod signaturou D 1868/965, protože otázka řešení legátů Terezie Schubertové formálně stále spadala mezi ně, ačkoli se po smrti JEP agenda pozůstalostního řízení po něm i po jeho synovi fakticky spojila. Ze spisů D 1868/965 - 3, 4, 5 a 15 je zřejmé, že zbytek značně zkrácených legátů byl prostřednictvím právního zástupce Purkyňových v Bergenu, soudního rady Biela, zaslán do Bělé Emanuelovi Purkyně až těsně před jeho smrtí roku 1882. Emanuel P. poslal polovinu do Prahy poručenskému soudu. Ten pak povolil postupné vyplácení Marii Purkyňové.
- 13) Gustav Hofman, *Metrologická příručka*, 1984, s. 53.
- 14) Růžena Pokorná-Purkyňová, *Život tří generací*, s. 275 - 277.
- 15) Knihovna JEP měla podle inventárního soupisu 5512 titulů, téměř 8000 svazků ve dvaceti tematických skupinách. Převážely skupiny přírodních a lékařských věd, i když tematické skupiny zařaditelné do společenskovední aféry činily téměř 40% z celé knihovny. Blíže k tomu viz *Společenskovední literatura v knihovně Jana Evangelisty Purkyně v DP VIII*, v tisku.
- 16) Rački Franjo, ThDr., (1828-1894), původně profesor církevních dějin a kanonického práva, od r. 1857 kanovníkem v Římě, od r. 1861 jeden z čelných představitelů Strossmayerovy strany a nejbližších biskupových spolupracovníků a jeho sekretář. Stál u založení Jihoslovanské akademie, byl řadu let jejím předsedou. Literárně a vědecky činný v Záhřebu. Z jeho dopisů Emanuelovi Purkyně je cítit živý, osobní zá-

jem o osud Purkyňovy knihovny.

- 17) Šulek Bohuslav, Dr., (1816-1895), původem Slovák, většinu svého života působil v Chorvatsku jako novinář a vydavatel. Patřil k horlivým stoupcům Strossmayerovy strany.
- 18) Konflikty mezi jednotlivými stranami v Charvátsku se během následujících let ještě více vyhrošovaly, hlavně v souvislosti se zásadním odporem nacionalistů proti vládnoucímu bánu Levinu Rauchovi a proti výsledkům uhersko-charvátského vyrovnání z roku 1868. Tlak nacionalistů vedl k pádu Raucha v roce 1871. O rok později se dokonce charvátská ultranacionalistická skupina pokusila o vojenskou vzpouru, jež skončila porážkou. Mnohem významnějším úspěchem byla pro Charváty revize vyrovnání, která se uskutečnila v roce 1873 a jež jim umožnila vytvořit vládu na čele s bánem Mažuraničem. Tato vláda mnohem více respektovala státní a národní nároky Trojjediného království.
- 19) Kukuljević Sakcinski Ivan, (1816-1889). Jeden z nejvýznamnějších osobností charvátského nacionalního hnutí 19. století. Jeden z iniciátorů Slovanského sjezdu v Praze, spisovatel, historik (vydavatel Codexu a Monument Charvátska), dramatik, politický činitel. Svou obrovskou knihovnu prodal mladé jihoslovanské akademii již na konci 60. let (z hmotných důvodů?).
- 20) Viz pozn. 15.
- 21) Jednání se Spolkem lékařů českých začalo na jaře roku 1874. Dlouho trvalo, než se příslušníci činovníci dostali k tomu, aby prostudovali inventář knihovny. Přes prázdniny jednání ustrnula na mrtvém bodu. Do října se čekalo kvůli onemocnění a později zahraniční cestě obchodního vedoucího spolku a ani v říjnu se nedospělo ke konkrétní dohodě.

Edice příloh

Jako přílohy pro edici byly zvoleny ukázky z korespondence Emanuela Purkyně a některé jednotliviny z pozůstalostních spisů Jana Evangelisty Purkyně. Aby byl zachován charakter dokumentů, byla zvolena edice in extenso se stručnými záhlavními registry před každou ukázkou.

Emanuel Purkyně sluhovi a zřízenci fyziologického ústavu
Emanuelovi Lokajovi, 26.června 1869 (sic!)

Ctěný příteli!

V Bělé, dne 26. června 1869

Prosím Vás zase o něco spolehav se na Vaši mlčenlivost a ženou mou chválenou ochotnost. Vyjednávám s biskupem Strossmajerem o budoucnem prodeji otcovy bibliotheky nevím' ale, kolik děl a kolik svazků jest v bibliothece nacházející se v 1. poschodí. Prosím Vás abyste to vypátral, buď Dra Novotného se ptal (rozumí se tak aby nevěděl k jakému účelu) aneb hledal nějaký seznam, kde počet kněh v celku a v jednotlivých odvětvích jest udán, aneb počítal cedulky katalogu a je-li možné i počet svazků, na cedulkách udaných. Resultát sdělte pak svagrové, která mi to napíše. Nemluvte ale ostatně se žádným (podtrhl Em. P.)

Vás

E. Purkyně

Příloha 2

Neúplný koncept dopisu Emanuela Purkyně biskupu Strossmayeru s nabídkou odprodeje knihovny J.E. Purkyně jihoslovenské akademii, b.d., slova v závorkách jsou v konceptu škrtnuta.

Wenn ich mich an Eu. Excellenz mit nachstehenden Zeilen zuwerden wage so geschieht dies im festen Vertrauen auf Eu. Excellenz tausendfach bewährtet Wohlwollen gegen slawische Patrioten im Hinblicke auf die Eifer für die Wissenschaften und für die Hebung der nationalen Bildung und den Eu. Excellenz bewiesen und in Erkennung der steten Sorge welche E. Excellenz der Kroatischen Academie (Ihre) dem Kinde Ihrer Munificenz stets zugewendet Ich bin der Sohn des (E) Prof Dr Purkyně in Prag dem (mich) seit Jahren E. Excellenz als den (Person) als Schutzengel der Slaven verehrt und mich (bei) selbst schwer erkrankt mich beauftragte (an E. Excellenz zu schreiben und) E Excellenz (illus) erlauchter Beurtheilung anheim zu geben ob die Kroatische Bibliothek seine bedeutende Bibliothek kauflich an sich bringen (würde) könnte.

Na druhé straně listu pokračuje koncept bez souvislosti se stranou první, původní koncept měl zřejmě více listů.

... und nur das ankaufen würden, was ihnen fehlt so dass die Bibliothek zerstückelt wurde. Die Bescheidenheit des greisen Gelehrten verbietet ihm zu hoffen dass das Land die Bibliothek im Ganzen als Bibliotheka Purkyniana ankaufen würde wie dies mit des verstorbenen Schafariks Bibliothek geschah und es bleibt im Hintergrunde immer die Trostlose (Bild) Aussicht der Auction oder der Verscheluderung an ausländische Antiquare. Nur ein Gedanke hat bis jetzt diese trüben Bilder zu erhellen vermocht der Gedanke dass die Kroatische Akademie welche ihn zum Mitglieder wählte (auf) durch den Einfluss E. Excellenz zu welchen Purkyně seit langem die innigste Liebe und Achtung hegte bestimmt werden könnte die Bibliothek im ganzen zu kaufen und dass dadurch dem Schwesterlande ein Stock von wissenschaftlichen Schätzen geboten würde welcher leicht auf

seiner Höhe erhalten und vermehrt werden könnte die Hoffnung dass hiebei beiden Theilen ohne Mäkeln und Übervortheilung in (kurzer) nobler Weise gedient werden könnte da das Sammeln einer solchen Bibliothek mit Geld allein nicht (ge) möglich ist sondern viele Zeit und viele auch nur durch Zeit zu erlangende Erfahrung erheischen (?) Sollte die kroatische Akademie die Bibliothek brauchen können von der ich im Nachstehenden eine kurze Beschreibung gebe und sollten E. Excellenz es für möglich halten dass sie angekauft wurde so können die genannten Cataloge eingeschickt werden

Bohuslav Šulek Emanuelovi Purkyněvi ve věci prodeje knihovny
J.E. Purkyně jihoslovenské akademii prostřednictvím biskupa
Strossmayera, 7.listopadu 1869

Velectěný pane!

Zahřeb 7/11 1869

Já sem už věru pomyslel, že ste na mne zapomněl: tím příjemněji mne překvapilo Vaše psání od 30.října. Vzhledem Vaší knihovny poradil sem se s předsedníkem jihosl. akademie p. drem. Račkim, i on mi přislíbil, že odevzdá sam katalog naší vládě: račtež ho tedy jen mně poslati, já mu ho vručím. Vypravoval mi též, jak se biskup Strossmayer (jejž byl předešlého měsíce navštívil) interessuje za Vaši knihoven i velmi by ji rád, bude-li možná, jihosl. akademii přibavil. O resultatě kroku od něho u vlády učiněného zpravím Vás svým časem sam budto p. kanovník Rački. V interessu věci je pak, abych svůj životopis nebožtíka Vašeho otce čím prv dohotovil, ponevadž jeho jméno i sláva zdejšímu obecnství není tak známa jak českému. Právě proto Vás snažně prosím, abyste si ráčil pospíšiti se slíbenými dáty, já na ně túžebně čekám, bych se díla chopil. Zvláště bych rád četl poznamenána na přiložené cedulce pojednání: možné-li Vam, račtež mi je půjčiti; jakož i Živu tam navedenu; ostatní ročníky mám; jak náhle to použijem, pošlem Vám vše s díky nazpět. S úctou Vašnosti

povděčny

Dr B. Šulek

Příloha 4

Bohuslav Šulek Emanuelovi Purkyněvi, prosí o další materiály k biografii J.E. Purkyně a zmiňuje momentální stav situace okolo prodeje knihovny do Záhřebu, 18.ledna 1870, Záhřeb

... P. Rački mi vypravoval, že Vás zprávil o nepříjemné odpovědi, jenž dostal b. Strossm. ohledem knihoven, nuž ale my sme pořad neztratily naděje, že ji dobudeme, pskli nám budete Vy v tom náročným. Od naší nynější netečné vlády ani se nebylo nadíti jiné odpovědi.

Odporúčeje Vám se, zůstávám

Dr. Šulek

Bohuslav Šulek Emanuelovi Purkyněvi ve věci dalšího pokusu
prodat knihovnu J.E. Purkyně jihošlovanské akademii, 6.srpna
1873.

Velectěný Pane!

Voraždinske toplice 6.srp.1873.

Čekal sem s odpovědí na Vaš list od 23. července, který
mne zde v teplicích našel, až zprávu nějakou Vám budu moci po-
dati. Včerejší úřední noviny donesly oznámení, že se charvát-
ský sněm tedy předce jednic zase sejde, a to 25. srpna. Nuž
ale co ten sněm vykoná, těžce je napřed říci. Maďáři jsou pra-
ví cigáni, jimž člověk nemůže ničeho věřiti. Slibovali toho
mnoho, pakli přijmeme vyrovnání, a teď nechtějí ani zemské
vlády proměnit, žádajíce abysme přijali bána maďarona na což
vlastenci nechtějí a nemohú přistati. V takových okolnostech
ani neznáme, či sněm přijme to vyrovnání, to visí o tom, jak
s nami bude zacházeti uherská vláda. Přijdú-li věci přiroze-
ným během, dostaneme-li alespoň aspoň trochu vlasteneckú vlá-
du - snad se nám podaří knihoven koupiti. Než není možné něco
jistého předzvídati. Ráče tedy ještě trochu poshověti, a na
každý pád okolo 25. srpne p. kanovníka Račkého opomenouti;
aby, bude-li času, záležitost Vaší sněmu předložil.

Se zvláštní úctú Vašnosti

Dr. Šulek

Příloha 6

Koncept dopisu Emanuela Purkyně jihoslovenské akademii v Záhřebu na zadní straně listu od kanovníka a předsedy akademie Franjo Rački z 25. srpna 1872, koncept b.d., slova v závorkách jsou v konceptu škrtnuta.

V Praze roku 1869 zemřelý úd sl. akademie jihosl. Dr. J. Purkyně zanechal knihovnu pozůstávající z 5500 děl ve 8000 svazcích která vesměs obsahu vědeckého pro nově zavedené vseučiliště Chorvátské (nabízí)

Dle katalogu který se nachází již v rukou
Sestava: z těchto jest 2200 děl obsahu humanistického 3300 obsahu přírodovědeckého
- sestává knihovna tato z 2 částí (první) jedna jest obsahu humanistického, chová z jedné třetiny knihy v něm philosophické z dvou třetin literaturu slovanskou zvláště česko, polskou, ruskou. Část tato byl odhadána na 5500 zlatých dědicové ji (ohledem na to že v nejbližší budoucnosti) za ni žádali 3000 zlatých
3500

Druhá část jest obsahu přírodovědeckého a pozůstává z polovice z knih physiologických, anatomických a porovnávací anatomie z veliké části se (vyobrazením) obrazy z druhé polovice z knih fysiky (mineralogie) chemie a deskriptivních přírodovědy. Tato byla ceněná na 11 000 zlatých dědicové by ji nabídli sl. akademie a zl 8000 cena celé biblioteky která byla ceněna 15000 (přepsáno na 10 000 - pozn. autora) zlatými dědicové snižejí s třetinou

Franjo Rački Emanuelovi Purkyně ve věci odprodeje knihovny JEP do Záhřebu. Odmítá nepřiměřené požadavky Em. Purkyně, zdůvodňuje proč a stanoví podmínky za jakých by se odprodej mohl uskutečnit, b.d.

Velecienjeni gospodine!

Primih vaše pismo od 20 t.m. na koje mi je čast odgovoriti, primih takodjer od g. Šulka popis. Onako što vam je poznato, prenzv. biskup d.d. Storssmajer obratio se na našu vladu s preporukom, da knjižnicu vašega neumrloga otca iz zemaljskih prihoda kupi za sveučilište koje se imade ovdje osnovati i komu bi najviše dolikovala osobito za budući liečnički fakultet.

Na preporučno pismo biskupovo, upravljeno početkom rujna o.g. vlada odgovori tek nedamo i to da neimajuč novaca nemože (podtrhl Rački) kupiti knjižnice. S ove strane nikakove nade, osobito ako se uzme na um, u kakovih je sada rukach sudbima hrvatske domovine. Boljemu se uspjechu ne možemo nadati od sabora, ako bi je nanj obratili, jer sadašnji sabor neće izven što se prohtije vladi.

Biskup Strossmajer, kako je veledušan podupiratelj narodne knjige i napredka, obreče od svoje strane znatniji prilog za vašu knjižnicu. Ali on teško da može sada toliko koliko bi želio, sic si je napatio velik trošak gradeć novu veliku stolnu crkvu.

Jugoslavenske akademija s jedne strane nemože trošiti svoj prihod u takove (...?), s druge je jedva podmičela zakupninu za Kukuljevičevu knjižnicu.

Tiem dakle nebih mnogo nade imao, da bi se vaša knjižnica za naše zavode mogla nabaviti, osobito ako joj ciena ga nas (podtrhl Rački) prevelika bude. Znađem, da strukovne knjižnice kakova je vašega neumrloge otca, nemože skoro ni jedan novac odkupiti, jer je velik trud, dokle se ona sestavi. Ali velik oznoh (?) prelazi naše sile.

S toga bih imao nade ibi se na neki način odvažio, da sakupim i sastavim potrebitu svotu samo onda, ako biste mogli cieniu knjižnici čim više sniziti, a nikako prieko 10 000 f. I za to vam valja velemočni gospodine znati, da se jugosl. akademije dala za Kukuljevičevu knjižnicu 20 000 f. a da imade u njoj do 12 000 svezaka, za tiem do 2000 dragocienih rukopisa i prieko 5000 listina i na dalje - da mi možemo biti bez sumariisdiela vaše knjižnice, posto veći dio onih knjige imademo. I li šte-nebili na to pristali, da se odieli prirodoslovni diel, po da gledamo ovaj kupiti?

Mi bismo se ponosili knjižnicom, koju je sastavio slavni fiziolog i česki rodoljub, ali naše su sada okolnosti takove, da nam to nije moguće, ako se i ta ciena znamenito nesnizi, ili neodieli prirodoslovni odjel. U ostalom da skoraću vam točnije izoješče priobčiti, a želio bih čuti i vaše mnienje. Počitajuć vas ostajem.

Smierni

Dr. Fr. Rački

Nakladatel a knihkupec Tempský Emanuelu Purkyňovi ve věci prodeje zděděné knihovny po J.E. Purkyně, 8. září 1869.

... Was nun Ihre Bibliothek betrifft, so ist jetzt eine schwierigere Sache als wenn wir in geregelten Verhältnissen lebten. Meinen Einfluss überschätzen Sie leider sehr. Ich kenne die meisten Landes Ausschussmitglieder gar nicht und bei denen die ich kenn, fürchte ich wie (?) entgegen kommen zu finden wenn ich den Ankauf Ihre Bibliothek vorschlagen würde, weil diese Herren sich die ausserste Sparsamkeit zum Gesetz gemacht haben und jetzt ohnehin schon genöthigt sind den Landeszuschlag etwas zu erhöhen. Wären die böhmischen Abgeordneten im Landtag, so ginge die Sache leicht, so aber wird wie ich fürchte alle Mühe in dieser Beziehung vergebens sein.

Ich würde mir dagegen erlauben Ihnen zu rathen die Medicinisch naturwissenschaftliche Bibliothek dem Unterrichts Ministerium für die med (?) und geo (?) Fakultät in Innsbruck anzubieten. Da können Sie (?) Theil noch am besten anbringen, besonders wenn Sie sich herbeilassen die Zahlung in Raten anzunehmen, so dass sie in mehreren Jahresbudgets vertheilt wird. Was die andere Bibliothek betrifft, so würde ich Ihnen rathen einen Versuch in Agram bei der südslaw. Akademie, oder in Warschau bei der neuen russischen Universität zu machen. In Prag werde ich Schritte in Ihren Interesse thun, ich fürchte aber ohne Erfolg, aus den bereits erwähnten Gründen. Auch andere Schritte könnten vielleicht noch gethan werden, (?) wird es wohl am besten sein das mündlich zu besprechen. Mit bekannter freundschaftlichen Hochschätzung und Ergebenheit

F. Tempský

F. Tempský, knihkupec a nakladatel, Emanuelovi Purkyňovi ve věci prodeje knihovny po J.E. Purkyně, 26.10.1869 (?)

Ich habe des Verkaufes Ihrer Bibliothek wegen Herrn J. Jireček um Beistand und Rath gebeten und erhielt von ihm folgende Antwort. Sie sollen sich wegen der medicin. Bibliothek unter Anschluss des Cataloges direkt an das Ministerium und gleichzeitig an das Profesoren - Collegium in Innsbruck wenden. Herr J. will die Güte haben sich sie die Sache zu wenden. Andere seits sollen sie der Slavica wegen an die Agramer Akademia schreiben. Er räth Ihnen nach Agram nebst dem slawischen Catalog auch den medicinischen beizulegen, da möglicherweise auch für die dort zu errichtende die Universität darauf reflektiert werden könnte.

Besonders räth er Ihnen aber Ihre Forderungen richtig zu stellen, da sonst auch bei den Stiftungen keine Aussicht zu einem Abschluss sein. Falls Sie diesen Andeutungen folgen wollen, wird es aber gut sein, wenn das bald geschiet und wenn Sie gleichzeitig mit der Absendung Ihren Eingabe an das Ministerium auch von Herr Jireček er ist jetzt Ministerialrath schreiben und ihn um seine Unterstützung bitten. In dem ich Ihnen dabei von Herzen den besten Erfolg.

wünsche, bleibe ich mit bekannten freundschaftlichsten Hochschätzung

Ihr ergebenster
F. Tempský

Dr. Jaroslav Rilke žádá okresní soud o zapůjčení soudního inventáře knihovny, protože o ni projevil zájem Friedrich Härfpner. Dědicové JEP s ním proto chtějí vejít do styku. 13. ledna 1873.

Löbliches k.k. Bezirksgericht!

Die Erben nach H. Dr. Ritter von Purkyně stehen mit dem hiesigen Buchhändler Härfpner wegen Ankaufes der Nachlassbibliothek in Unterhandlungen.

Da sich Herr Härfpner über diese Bibliothek genau informieren will, um in die Lage zu kommen, den Herren Erben einen Laufs Antrag zu machen, hiezu selbstverständlich das bezügliche Nachlassinventar einzusehen nöthig hat, erlaube ich mir, bei dem Umstande, als eine Abschriftsname von diesem voluminösen Inventare nur mit Zeitverlust und Kosten verbunden ist, die ganz ergebene Bitte zustellen:

Das löbliche k.k. Bezirksgericht geruhe mir dieses Inventar auf einige Tage auszufolgen, wobei ich mich verpflichte, dasselbe dem löblichen k.k. Bezirksgerichte nach genommer Einsicht Seitens des H. Härfpner wieder vorzulegen.

Prag am 13. Jänner 1873.

Dr. Rilke

Marie Purkyněová, mateřská poručnice svých dětí Cyrila, Jana a Růženy, v dohodě se spoluporučníkem Dr. Emanuelem Purkyně, prosí okresní soud o povolení vyzvedávat ze spořitelni knížky měsíčně 25 zlatých na výživu, ošacení a vzdělávání dětí.

Löbliches k.k. Bezirksgericht!

Wie dem löblichen k.k. Bezirksgerichte bekannt ist, ist mein Gatte Karl von Purkyně ohne Vermögen mit Hinterlassung dreier unmündigen Kinder Johann, Cyril und Rosalia Purkyně verstorben.

Das einzige Vermögen dieser Waisen besteht nur in dem sub hyp. des prager Hauses No 87 - II versicherten denselben nach ihrem Grossvater Dr. Johann von Purkyně erblich eingetworteten Kapitalsbetrage von 2000 fl C. Mz. oder 2100 fl. Ö. W., dem Anspruche an dem denselben von Frau Therese von Schubert vermachten Legate pr. 1100 Thlr resp. 1150 Thlr, wovon jedoch bis jetzt lediglich der Theilbetrag von 300 Thlr beziehungsweise 543 f. O. W. realisirt wurde, welche in einem Sparkassabüchel Fol. 2303 auf den Nemen Johann, Cyril und Rosalia von Purkyně lautend, in gerichtliche Verwahrung erlegt wurden. Aus den von dem obbezeichneten Kapitale pr 2100 f O. W. entfallenden jährlichen 5 % Zinsen per 105 f. O. W. kann ich jedoch jetzt, nachdem ich mein kleines Vermögen bereit fast ganz erschöpft habe, die Erziehung meiner Kinder Johann Cyril und Rosalia, nicht bestreiten, und glaube eine nähere Auseinandersetzung dieser unmöglichkeit umsomehr ersparen zu können, als es dem löblichen Gerichte wohl bekannt ist, daß die Erziehung eines Kindes mit jährlichen 35 f O. W. nicht bestritten werden kann.

Da nun meine Kinder jenes Alter erreicht haben, wo ein häuslicher Unterricht ohne zu grosse Kosten nicht möglich ist, so bin ich gezwungen, meine beiden Söhne ein Institut in Poděbrad besuchen zu lassen, und gedenke meinen Sohn Johann, der die Reife für eine Mittelschule bereits besitzt, mit Oktober 1. J. das Gymnasium in Kuttenberg besuchen zu lassen, während ich für meine Tochter Rosalia einen Hauslehrer zu halten ge-

nöthigt bin.

Wiewohl es mir sehr daran gelegen ist, meinen Kindern den ihnen angefallenen Erbtheil so viel als möglich ungeschmälert zu erhalten, so bin ich dennoch nicht in der Lage unter den obschwebenden Verhältnissen die obangedeutete Erziehung meiner Kinder aus den mir zu Gebote stehenden Mitteln zu bestreiten. Die Möglichkeit der Bestreitung dieser Erziehungskosten wäre mir jedoch geboten, wenn mir aus dem von mir erlegten auf 543 f. lautenden und deponirten Sparkassabüchel fol. 2303 die Erhebung von monatlichen 25 f. O. W. bewilligt würde.

Durch diese Zubusse von monatlichen 25 f O. W. würde mir somit mit Hinzurechnung der Zinsen von dem sub hyp. des prager Hauses No 87 - II versicherten Kapitale pr 2100 f O. W. jährlich 405 f zu Gebote stehen, aus welchem ich die mit den zunehmenden Bedürfnissen meiner Kinder auch steigenden Erziehungskosten mit Hinzurechnung der von meinem kleinen Vermögen entfallenden Zinsen - bestreiten könnte. Daß die von mir gebetene Zubeße von 25 f O. W. monatlich für drei Kinder zusammen sehr mäßig ist, und nur zur Bestreitung der dringendsten Redürfnissen reicht, wird das löbliche k.k. Bezirksgericht gewiß einsehen, da auf jedes Kind monatlich nur 8 f 33 1/3 kr entfält. Diese Zubeße würde mit Hinzurechnung der inzwischen auflaufenden Zinsen zwar nur auf die Dauer von zwei Jahren reichen, allein es dürfte inzwischen jedoch die Bibliothek nach dem verstorbenen Herrn Dr. Johann von Furkyně bereits günstig verkauft und auch der Rest des Legates per 1100 Thlr respve 1150 Thlr flüssig gemacht sein, ausserdem dürfte einer oder auch beide meiner Söhne inzwischen ein Stipendium erlangen, und es wäre somit der Zweck erreicht sein, dass meine Kinder eine gute und ihrem Stande angemessene Erziehung erlangen und ihnen überdies ihr kleines Erbe erhalten bleibt.

Ich stelle sonach einverständlich mit dem mitgefertigten Mitvormunde die ergebene Bitte:

Das löbliche k.k. Bezirksgericht geruhe in Würdigung dieser rücksichtswürdigen Umstände nach Zulass des § 220 a. b. G. B. zur Bestreitung der Erziehung meiner Kinder Johann, Cyril und Rosalia Furkyně aus dem in gerichtlicher Verwahrung zu Han-

den dieser Pupillen erliegenden Sparkasssbüchel fol. 2303 lautend auf den Namen Johann, Cyril und Rosalia von Purkyně den Betrag pr 543 f die Erhebung von monatlichen 25 f beginnend mit 1. April 1872 bis zu dessen Erschöpfung zu bewilligen und mir zur jeweiligen Behebung dieser Beträge ein Generaldecret zu Handen meines Bevollmächtigten Dr. Jaroslav Rilke k.k. Notar in Prag auszustellen.

Prag, am 25 April 1872.

Marie v. Purkyně

E Purkyně

J. Rilke

Smlouva o skladování knihovny po Janu Evangelistovi Purkyně, uzavřená mezi Emanuelem Purkyně a špeditéry Marouškem a Sukem 30. listopadu 1873.

Úmluva o sklad

zasílatelského a obstarávatelského v Praze má až posud na svém zasílatelském skladě knihovnu panu Prof. Dru Jánú Ev. Purkyně-ovi náležitější nyní po umrtí pana prof. Dra Jána Ev. Purkyně jeho dědicum připadnoší, i má pan Hanuš Maroušek za toto chování na skladě a placení pojištění počítaje až do 24 listopádu 1873 sumu 386 zl 30 kr, pro kterouž sumu na dotčené knihovně lpí, zákonnité právo zástavni k požadování.

Dnešního pak dne ujednáno jest mezi panem Hanušem Marouškem na straně jedné a panem Josefem Sukem na straně druhé s přivolením spolupodepsaných dědicuv po panu prof. Jánú Ev. Purkynovi následující:

1) Pan Hanuš Maroušek odevzdává na svém zasílatelském skladě, posud chovanou knihovnu panu prof. Dru Jánú Ev. Purkyně-ovi náležitější, nyní po umrtí pana prof. Dra Jána Ev. Purkyně jeho dědicum připadnuvší, z následujících částí záležející a sice:

Vcelku 23 beden 7 241 centnýřů váhy celní proti tomu o uschování pana Josefa Suks, že mu pan Josef Suk vyplatí až do 24. listopádu 1873 o sumě 386 zl 30 kr, jakož pak ode dne 24 ho listopádu 1873 až do dnešního dne sběhlé útraty pojištění a skladného. Také skutečně pan Josef Suk, kterak pan Hanuš Maroušek per contractum stvrzuje, veškeré tyto útraty vyplatil.

2) Pan Josef Suk sub 1. popsanou knihovnu nyní na svůj sklad, ze těmi výminkami přijímá, že mu dědicové po panu prof. Dru Janu Ev. Purkynovi pletití budou skladného za měsíc 15 kr po centu, a krom toho ode dne 1 ho dubna 1874 až do kterého dne totiž dotčená knihovna již od pana Hanuše Marouška pojištěná byla, počínaje co náhradu za pojištění 25 kr ročně ze sta i vyhražuje si ovšem pan Josef Suk i pro náhradu dle čl. 1. panu Hanuši Marouškovi již zaplacenou jakož pro další své v tom-

to čl. 2 ustanovené pohledávky, taktéž za veškerý dovoz a odvoz zběhlé vyloby, zástavní právo na této knihovně.

Dědičové po panu prof. Dru Jánú Ev. Purkyňovi jsou s tím vším srozumění a jmenovitě též ná se berou závazek, že panu Josefu Sukovy v místě v Praze platití budou obnosy v tomto čl. 2. panu Josefu Sukovy v místě v Praze k pohledávání vyhražené i uznávají také zástavní právo pana Josefa Suka pro takové obnosy zde k placení převzaté.

V Praze dne 30. listopadu 1873

Na potvrzení mého
úplného srozumění
vyhotovuji svůj podpis
Dr. Emanuel rytíř z Purkyně
Professor v Bělé

Hanuš Maroušek
Josef Suck

Jan Blahoslav K o z á k (1888-1974), dlouhodobý profesor filozofie na filozofické fakultě Univerzity Karlovy (1926-1958) a vlivný kulturní činitel, patřil i k předním pracovníkům předválečného mírového hnutí. Jeho filozofie byla svéráznou syntézou podnětů čerpaných z kriticky pojetého pozitivismu a protestantského myšlení. Ve své konečné vývojové etapě dospěl prof. Kozák k formulaci tzv. kontextualismu, majícího některé styčné plochy s jinými dialektickými systémy, počítaje v to i Engelsovo pojetí dialektiky. Politicky vyšel z Masarykova realismu, dlouhodoběji zakotvil ve straně národně socialistické. Za tuto stranu byl také v letech 1935-1939 poslancem v NS. J.B. Kozák byl rovněž zednářem, patřil mezi pátečníky, měl blízko k politice hradního středu, k Benešově koncepci zahraniční politiky. Zároveň pak v celkové konstelaci politických sil předmnichovské republiky měl Kozák nesporně vždy blíže k levici než k pravici. Pokrokoví studenti ho také často zvali na svá protifašistická a mírová shromáždění, na něž někdy docházel i ve společnosti prof. Zd. Nejedlého.

V roce 1936 byl prof. J.B. Kozák zvolen předsedou přípravného výboru R.U.P. (Rassemblement Universel pour la Paix). Toto hnutí, které u nás dostalo název "Akční výbor pro organizaci míru kolektivní bezpečnosti", vzniklo v předchozím roce v Anglii a Francii jako určité pokračování známého "lidového hlasování" (Peace Ballot), jež uskutečnil Lord Robert Cecil se svými spolupracovníky, zejména labouristickým poslancem Philipem Noëlem Bakerem. Jedním z velkých podniků tehdejšího mírového hnutí bylo uspořádání Světového kongresu pro mír v Bruselu 4. - 6. září 1936. Jeho svolavatel Světové sdružení pro mír vydalo výzvu "Mír v nebezpečí"⁺⁾ , pod níž byli vedle lorda Cecila podepsáni: Nikolaj Michajlovič Šverník, první tajemník Vsesvazové ústřední rady odborů, Pierre Cot, ministr letecké dopravy vlády lidové fronty, Léon Jouhaux, generální sekretář CGT, Edouard Herriot, bývalý ministerský předseda aj. S nimi spolupracoval i prof. Kozák, který byl k takovéto mezi-

⁺⁾ Tvorba, r. XI., č. 22, z 29.5.1936, s. 341.

národní aktivitě dobře disponován již svým univerzitním studiem (kromě Prahy v Bonnu, Edinburgu, Vídni, Halle), svými zkušenostmi ze světových filozofických kongresů, z přednáškového turné po Spojených státech apod.

Bruselský kongres se stal skutečným mezníkem v dějinách mírového hnutí. Zúčastnilo se ho na 6 tisíc účastníků zastupujících desítky miliónů lidí z 37 států. Jen z Československa jelo do Bruselu 340 lidí, "celý zvláštní vlak, jenž projel jako zavřený kufr Německem tam i zpátky" (Kozák). "Byl to historický sjezd, první svého druhu" psala tehdy Tvorba.⁺)
Nebo v témže časopise ing. Jiří Kořátko: "Starý pacifista Robert Cecil sestoupil z říše pacifistických chimér na půdu světa doutnajícího válkou, a posadil se vedle anglikánského biskupa, sovětského odboráře, francouzského komunisty a vedle lidí Druhé Internacionály. Ženy nechyběly, mládež přišla. V podstatě spojil je všechny Litvinovův program reformy Společnosti národů a mírový program francouzské Lidové fronty... Brusel znamenal poznání, že mír je nutno aktivně hájit a proti válce aktivně bojovat. Za stavu zvýšeného válečného nebezpečí vyrostlo v Bruselu i mírové úsilí do nové, vyšší (i když daleko ne nejvyšší) formy, získávají ideové jasno, které bylo dříve zamlženo v pacifistické ideologii anebo obmezeno na úzkou základnu protiválečných sil krajní levice".⁺⁺⁾

Považují za nutné předeslat ještě jeden z dobových komentářů, jenž byl uveřejněn v "Učitelských novinách": "Evropa se již od několika roků podobá hospodě, kde opilý rváč udeří na stůl, kdykoli mu napadne a všichni slušní lidé hledají úkryty s otvory, kudy by unikli. Rváč tak dostává tím více odvahy. Mohutný mírový kongres v Bruselu stal se mobilizací síly, která se postaví neohroženě tváří v tvář zločinci, podrazí jeho nohy a spoutá ruce napřažené k vraždě. 5000 delegátů bez rozdílu náboženského a politického vyznání ze všech končin světa projevilo svou nezlomnou vůli proměnit (třebas to zní trochu komicky) mírovou holubici tolik vysmívanou, v mírového lva, který by svým hlasem přerušil všechny válečné štváře".⁺⁺⁺⁾

+) Tvorba, r. XI., č. 37, z 11.9.1936.

++) J.Kořátko: O míru v Bruselu, v Ženevě a v Moskvě, Tvorba, r. XI., č. 37, s. 611.

+++) Mír pro všechny, všichni pro mír, Učitelské noviny, r.50, č. 9.

Z uvedených textů je patrné, že i marxistická levice chápala bruselský sjezd kromě jiného i jako výrazný posun v koncepci dosavadního pacifismu. Tím zajímavější je srovnat s tímto stanoviskem i Kozákovu kritiku tradičního pacifismu, která je psána z hlediska buržoazního politika a filozofa, jenž se pacifismu zcela nezřekl. Kritický čtenář snadno rozpozná slabiny jeho pojetí, např. určitou nejasnost, pokud šlo o přiznání explicitně antifašistického zaměření mírového hnutí. Profesora Kozáka ostatně opravil sám další vývoj událostí a není vyloučeno, že by v jejich světle leckterou formulaci pozměnil i on sám. Kozákův článek nebyl bez ohlasu. Reagovaly na něj "Učitel'ské noviny" redakční poznámkou "Pravda poslance prof. J.B. Kozáka".⁺) Z této glosy se dovídáme, že zmíněný "Akční výbor pro organizaci míru kolektivní bezpečnosti" doplatil na stranickou nesnášenlivost. Národní socialisté odvolali prof. Kozáka pro politické neshody z vedení této organizace. Následovali v tom lidovce, kteří z ní odešli již dříve. Akční výbor byl tak fakticky rozbit. Výňatek je z Kozákova článku "R.U.P. a kongres bruselský".⁺⁺⁾

"Sebrali jsme několik hlavních důvodů, z nichž je vidět, proč je žádoucí, abychom byli zúčastněni na každém hnutí, jež pracuje ve prospěch Společnosti národů, hájí ideje Paktu a zároveň kolektivně branná opatření, jež jsou nutná v době, kdy není opravdové universální bezpečnosti kolektivní a kdy se hořečně zbrojí. Při tom kolektivní bezpečností rozumíme ručení všech proti komukoliv.

Rassemblement Universel pour la Paix je založen na čtyřech bodech, jejichž přijetí rozhoduje o tom, kdo se k němu může připojit a kdo se vylučuje sám.

Znějí takto:

1. Neporušitelnost závazků, plynoucích ze smluv.
2. Snížení a omezení zbrojení mezinárodní dohodou a odstranění zisků z výroby zbraní.
3. Posílení Společnosti národů tak, aby mohla zabránit válkám, popřípadě je zastavit co nejučinnější organizací kolektivní bezpečnosti a vzájemné pomoci.

⁺) Učitel'ské noviny, r. 50, č. 16-17, z 12.9.1936, s. 234-235.

⁺⁺⁾ Naše doba, r. 44, 1937. s. 10-19.

4. Vytvoření spolehlivého ústrojí v rámci Společnosti národů pro mírovou úpravu mezinárodních situací, z nichž by mohla vzejít válka.

K těmto bodům netřeba mnoho výkladů. První z nich neznamená, že by smlouvy naší generací uzavřené byly dílo věčné, nýbrž že má být respektována jejich závaznost a odsouzeno jejich škrtnání unilaterální akcí. Ostatek je minimem z Paktu Společnosti národů. Druhá věta, jednající o potlačení soukromých zisků z výroby zbraní a obchodu s nimi narezí nepochybně na odpor interesovaných kruhů, který se bude projevovati způsobem velmi nepříjemným, jistě však vášnivým. Požadavek je však výrazem poznání dnes na Západě (dokonce i v Americe) velmi rozšířeného, že zájemci na zbrojení všemožně podporují ovzduší, které jim přináší těžké zisky.

Tím však se nepraví, že se RUP staví proti brannosti svých států a proti brannosti kolektivní, tj. proti regionálním a jiným smlouvám obranným. V tomto směru naopak musil svést vnitřní boje s tradičními pacifisty, jejichž stanovisko k odzbrojení je tak nekompromisní, že je zcela neúčinné, ba nebezpečné. Pro tyto pacifisty, zejména hojné v organizacích ženských, se takřka ustálil název pacifismu sentimentálního. Nuže, Rassemblement Universel pour la Paix je záležitost naprosto nesentimentální. Jeho poslání není, aby platonicky hlásal mír ani aby hlásal odzbrojení bez ohledu na bezpečnost, nýbrž aby organisoval oněch 90 procent lidstva, jež si přejí míru a touží po tom, aby se sporné otázky řešily u zeleného stolu, u haagského soudního dvora mezinárodní spravedlnosti, v Radě a shromáždění Společnosti národů, zkrátka všude jinde než na bojištích. Tyto věci byly bez ustání zdůrazňovány; jestliže se tedy dosud někde namítá, že hlásání míru je, zejména u nás nošením dříví do lesa, že nepotřebujeme pacifismu, nýbrž brannost a tak dále, nutno konstatovati dvě věci. Předně, že jest tu rovnítko mezi pacifismem a branností, za druhé, že jde o více než o brannost jednotlivých států, poněvadž dnes žádný stát nestačí na svoji obranu. Tedy jde také o obranu obranných svazů, na nichž nám nejvíce záleží a které jsou ohrožovány propagandou fašistickou, a to s pozoruhodným úspěchem. Nezapomínejme, že státy demokratické, v nichž dosud existuje svoboda

slova, jsou po této stránce daleko zranitelnější nežli diktátorské, ovládané jedinou vůlí. Proto - proti propagandě propagandu; proti matení mysli uvědomování. K těmto cílům musí existovat hnutí opravdu lidové, mobilisace mravních sil evropských národů, mobilisace veřejného mínění. Tím se dostane opravdu mírovým státníkům opory, jíž si zajisté přejí.

Dnešní Evropa se rozstupuje, vlivem propagandy a občanské války španělské, na dva nepřátelské tábory. Leží tu nasnadě, že někteří budou viděti v činnosti RUP hlavně protifašistický boj. Což nevedla válku fašistická Itálie? Není válčení opěváváno v Třetí říši? Nebylo španělské povstání pečlivě připraveno s pomocí zahraničí? Zajisté, avšak přes to přese všechno se RUP nesmí státi prostředkem protifašistického boje. Totiž: nesmí to míti v programu! Jinak by přispíval k vytváření oněch dvou nepřátelských bloků, jež tolik zvyšují nebezpečí válek občanských a mezinárodních. RUP nesmí býti orgánem politické levice. Proto také nesmí býti vykládán jako žádoucí (nebo obávaná) cesta k jednotné lidové frontě. Tím by se podporovalo tvoření nepřátelských bloků a tím i možnost srážek. Vzda-lovali bychom se od vnitřního a mezinárodního míru, místo co bychom pracovali směrem k němu.

Události posledních dnů, na příklad výtržnosti a řeži v Londýně a Paříži, jež byly vyvolány fašisty, ukazují, že chtějí napodobiti příklad španělský. Útok vyvolává protiútok, tlak budí protitlak. Je opravdu zapotřebí kázně a rovnováhy, aby přívrženci nenásilnosti zůstali věrni svým zásadám.

Rassemblement Universel pour la Paix jest a zůstane ovšem oponentem fašismu *via facti*. Fašista, jenž by podepsal citované čtyři body, by přestal býti fašistou. Ale kdyby se protifašistická mobilisace a protifašistický boj staly výslovným programem hnutí, znamenalo by to, že se dělá právě to, po čem fašistická a hakenkreuzlerská propaganda nejvíce touží. Nic by jim nebylo vítanější než argumenty pro dukaz, že Sovětský svaz mobilisuje svět pro svoji budoucí válku, a že demokracie je hnojištěm, z něhož se líhne bolševismus, jak jsme to slyšeli z norimberského sjezdu. Kdo by si myslil, že by prohlášením tohoto boje prospěl Sovětskému svazu, byl by velmi na omylu. Tam by to vítali velmi hořce jako ztížení své svě-

tové situace a své mírové funkce. Věc by byla ještě horší, kdyby se to dělo v rámci hnutí, jehož posláním je obrana míru.

Tento úsudek není nikterak vyvrácen faktem, že Rassemblement Universel pour la Paix musí pečovat o zachování, posílení a rozšíření regionálních svazů obranných. Ve většině zemí po míru toužících může být potleskem jist řečník, který řekne, že je především nutno vytvořiti situaci, v níž by si každý skutečný nebo potenciální útočník mohl předem vypočítati, kolikátým tahem by byl "šach mat". Jistě jest toto a nic jiného účelem obranných svazů. Jistě že si z tohoto důvodu přejeme, aby se k tomuto systému připojila Anglie. Jak je tento úkol těžký, posoudí snadno každý, kdo ví, že i z Anglie podporovali španělské vzbouřence hned na začátku občanské války. Buržoasie opravdu není naladěna k míru!

Avšak posilování a rozšiřování "mírové fronty" není posledním smyslem hnutí, jež hledí k uskutečnění ženevských záasad jako k svému cíli. Zásadně musí být RUP otevřen všem. Ovšem - kromě těch, kteří se vylučují sami! To jsou fašistické diktatury a fašistické frakce v zemích bez diktatur.

Nevylučuje se však Sovětský svaz, ač diktaturu má. Zřejmě je v hnutí nutný, protože opravdu míru potřebuje a upřímně pracuje k jeho zaručení. Následek jest, že se v RUP uplatňují, a to velmi čile, komunisté - v oněch zemích, kde demokratické svobody dovolily komunistickým akcím dožítí se dneška.

Z uvedené zásady, skryté vlastně již ve slově "universal", vyplývá, že RUP komunisty odmítnouti nemohl. Odtud plyne většina těžkostí, s nimiž mu bude bojovati. Podívejme se, jak je složen.

V Anglii tato otázka nemá praktického významu pro slabost temného komunismu. Britští vůdcové hnutí se staví k této otázce s klidem. Ve Francii, kde mu předsedá ministr Pierre Cot a známý pastor Jezequel, uplatňují se v něm dosti stejnoměrně nejrůznější složky politické, odborové, náboženské, i spolkové; avšak jeví se v něm struktura lidové fronty - komunisté jsou tam rovnocennou složkou mezi ostatními. Podobně se má věc v Belgii. U nás je účast komunistů zdrojem nešetných těžkostí.

Šířka hnutí je však podivuhodná. Nejde o nový spolek, nýbrž o spolupráci všech, kteří souhlasí s uvedenými čtyřmi body. Mohou to být organizace odborové, politické, mírové, ženské, náboženské, tělovýchovné, sportovní nebo jakékoliv jiné, tedy zřejmě i tehdy, když pacifismus není jejich organizačním cílem. Jsou cestami, po nichž se lze dostat k miliónům lidí.

Tak došlo ke kongresu bruselskému. Jedním z cílů, jež si vytkl přípravný výbor, byla imponující velikost kongresu. Mělo se na něm mluvit opravdu jménem národů.

Aby si čtenář učinil představu o kongresu, uvádíme, že ji zahajoval Vandervelde, Lord Cecil, Pierre Cot, a že na ní mluvili Herriot, de Bruckère (předseda druhé internacionály). Dr. Sychrava, Madame Malaterre Sellier (katolička), senátor Cachin (komunista) a jiní.

Komunisté se dostavili v masách a tvořili jistě nejnapadnější složku na kongresu. Položme si otázku, co z toho lze usuzovati. Nebudeme si zapíráti, že mnozí z nich viděli v kongresu mobilisaci v boji proti fašismu. Pokušení k tomu bylo jistě mnoho; objevil se a se zdviženou pěstí (symbolem lidové fronty) zdřavil zástupce španělských obránců vlády; objevila se revolucionářka La Passionaria. Nebudeme se divit, že byli bouřlivě aklamováni. Na závěrečné manifestaci na sportovním stadionu, kde mluvil de Bruckère, Jezequel, Noël Baker, Lindbergh, Cachin, sen. Plamínková a řada jiných, se žádalo pro ni slovo. Nebylo povoleno. Nebylo by tedy spravedlivé viděti v kongresu komunistickou manifestaci a věc zneužitou. Neopakujme slova, jež pocházejí z propagandy, kterou vyvíjí - fronta válečná. Lze tvrditi, že většina účastníků, komunisty nevyjímaje, dobře vidí, jak je nutno, aby bylo zachováno základní zaměření RUPu, jež směřuje přes obranné svazy k opravdové kolektivní bezpečnosti a k universalitě v rámci Společnosti národů. Nejsou petrně tak hloupí, aby činili ze sebe právě to, co by jim i nám nejvíce uškodilo. Bilance kongresu je zajisté velmi složitá. V celku je však vysoce kladná."

Marie Štemberková

PROŠLI UNIVERZITNÍMI POSLUCHÁRNAMI...

Jeden filozof, dva lékaři, dva právníci - ti poslední vlastně pouze JUC., kandidáti práv, kteří ani vážně nezamýšleli nahradit ono skromné "C" ve svém titulu vítězným "Dr.". Tak se nám představuje pětice známých spisovatelů a dramatických umělců, jejichž bystré, hluboké, vtipné, nemilosrdné a při vši lehkosti a hravosti nesmírně vážné myšlenky o míru a válce přinášíme na těchto stránkách. Tvořivá síla umělce je vtělila v epický příběh nebo v divadelní útvar, při jejichž zrodu spolupůsobil vedle citu i pronikavý intelekt. Třebaže ne všichni členové naší pětice byli pilnými návštěvníky univerzitních přednášek a cvičení, nenechávali své mozky v klidu. Mnoho přemýšleli, kladli si otázky, hledali na ně - mnohdy překotně - odpovědi, křížili zbraně v názorových střetech, pokoušeli se hasit ohníčky a požáry, které je zdánlivě vůbec nepálily. Loď jménem Evropa je unášela po neklidném moři a oni věděli, nebo alespoň tušili, že opravdový mír neznamená dočasný stav, kdy se náhodou nestřílí.

Začneme nejstarším z nich, vinohradským rodákem Františkem Langrem (1888-1965). Netvrdím, že na lékařskou fakultu univerzity Karlo-Ferdinandovy vstupoval s nadšením, ale nebyl proto ani nešťasten. Třebaže ho anarchistické hnutí a moderní umělecké směry občas lákaly víc než studium, stihl promovat ještě v roce 1914, v šestadvaceti letech, což byl docela slušný úspěch. Od medicíny neutekl, ani když byl později trvale zaměstnán v armádě. Lékařská tematika v jeho díle není sice hojná, ale existuje. Ruce mrtvé dívky z pitevny ožily v Langrově první knize próz Zlatá Venuše (1910). Otázku lékařova svědomí při léčení nevyléčitelně chorých řešil později v dramatu Andělé mezi námi.

Možná nechybělo mnoho a o dva roky mladší Langrův přítel Karel Čapek (1890-1938) se mohl alespoň vzdáleně podobat "mladistvému učenici PhDr. Blahoušovi" ze svého románu Továrna na Absolutno (kapitola XII - Soukromý docent), který "právě dopsal 346. čtvrtku svého článku, ale necítil se ještě unaven". O Čapkovi je známo, že místo do sešitu či notesu psal na úhled-

né čtvrtky papíru, s mladistvým učencem Blahoušem ho navíc spojoval dychtivý zájem o vědu. Ze svých studií na filozofické fakultě v letech 1909 - 1915 navštěvoval přednášky z české a světové literatury, dějin umění, filozofie, sociologie; mezitím (na podzim 1910) si odskočil na univerzitu Bedřicha Viléma do Berlína, v letním semestru 1911 poslouchal lekce na přížské Sorbonně. Nejvíce to u něho vyhrávala estetika: věnoval jí své seminární práce a jeho snažení na tomto poli vyvrcholilo r.1915 disertační prací Objektivní metoda v estetice se zřením k výtvarnému umění. Tato vědecká rozprava měla tak dobrou úroveň, že jeden z posuzovatelů, prof. František Čáda, v ní spatřoval základ pro budoucí habilitaci. Je dost pravděpodobné, že Karel Čapek skutečně "pošilhával" po univerzitní kariéře. Nebylo však snadné uchytil se na univerzitě, soukromá docentura totiž nezajišťovala obživu. Než by se byl dočkal alespoň mimořádné profesury, byl by mladý adept vědy nejspíše musel učit několik let na střední škole. A to se mu upřímně nechtělo, ostatně ani v roli domácího učitele v hraběcí rodině Lažanekých se necítil dobře. Vědu ovšem tak lehce na hřebíček nepověsil: v březnu 1918, když už se uchytil v redakci Národních listů, vydává spis Pragmatismus čili Filozofie praktického života. Jeho počátky lze vystopovat až do r. 1914, kdy Čapek předčítal své úvahy o pragmatismu v semináři prof. Františka Krejčího.

Vladislava Vančuru (1891-1942) na rozdíl od Čapka studium zvláště nelákalo. Zpočátku to vypadalo, že ani gymnázium nedokončí. Když se na nátlak rodinné rady rozhodl přece jenom navázat na přerušenu kvartu, byl už poněkud "přestárlý" středoškolák. Maturoval v r. 1915, na podzim téhož roku se zapsal na právnickou fakultu, poněvadž jeho švagr pojal plán, že by mohl při studiu pracovat v Zemědělské radě. Po půl roce přestoupil přímo do druhého semestru lékařské fakulty. Necítil sice zvláštní náklonnost k medicíně, ale byla přece jen lepší než suchopárná právní věda. Kromě toho našel mezi studenty svého ročníku budoucí životní družku, která tak trochu dohlížela na jeho na přípravu ke zkouškám. Vladislav Vančura promoval v létě 1921 již jako zralý třicátník, schopný založit a uživit rodinu. Milovaná žena Ludmila, autorka vzpomínkové knížky Dvacet šest krásných let, mu umožnila plně se věnovat literární tvorbě, když za něho na Zbraslavi převzala veškeré lékařské povinnosti.

Po letech se Vančura zabýval hlouběji i historií - bylo to na počátku okupace, kdy vytvářel velkolepé Obrazy z dějin národa českého. Odborné konzultace mu tehdy poskytovali členové Historické skupiny, jmenovitě Václav Husa. To už byla ale Karlova univerzita, jako ostatně všechny české vysoké školy, uzavřena.

V době, kdy se z Langra, Čapka a Vančury stávaly uznávané literární veličiny, Jiří Voskovec (1905-1981) a Jan Werich (1905-1980) teprve studovali na gymnáziu. Voskovec maturoval na Lycée Carnot v Dijonu, jeho kamarád se spokojil s Českým státním reálným gymnáziem v Křemencové ulici. Na podzim 1924 se oba svorně zapsali na právnickou fakultu Univerzity Karlovy, oba na ní také svorně vytrvali do konce letního semestru 1928, kdy už byli slavní díky své Vest Pocket Revue. Voskovec se zapisoval po celých osm semestrů, ale ke státnicím už nešel, Werich byl za ním o semestr pozadu, protože v létě 1927 půlrok vynechal. Jak je vidět, oba přátelé sice studiu moc velkou ránu nedali, ale vysokoškolské prostředí je ovlivnilo velice silně. Texty jejich her to dokazují - všechny ty nápady, nerážky, slovní hříčky, zkrátka jejich intelektuální humor může do všech nejjemnějších odstínů pochopit snad jen ten, kdo má alespoň maturitu. Však také většinu publika Osvobozeného divadla tvořili právě studenti a mladá inteligence.

V předchozích řádcích jsem stručně nastínila "akademickou dráhu" pěti čelných osobností české kultury. Podíváme se nyní, byť ve skromných ukázkách, jak konkrétně každý z nich smýšlel o věci míru a války.

x x x

František L a n g e r poznával ve své lékařské praxi spíše onu nevábnou, ošklivou tvář života; nemoc však měla zároveň jakýsi smysl, přinejmenším v tom, že zhodnocovala hodnoty příliš samozřejmé, než aby byly chápány jako dar. Válka znamená naprostý rozvrat všech hodnot: morální citění se otupuje a lidský život, o který medicína zápasí mnohdy s nasezením všech prostředků, je náhle ničím. Postižení jsou všichni - poražení i vítězové, třebaže ti druzí si to obvykle nechtějí při-

znat. Je si toho však dobře vědom hrdina Langrova raného dramatu Svätý Václav, psaného v alexandrínech. Statečně se postaví v čelo národa proti německým útočníkům; vida však, že mnozí jeho krajané nalézají ve válčení zálibu, spěchá uzavřít mír.

Za první světové války oblékl F. Langer vojenskou uniformu. Ve svém svědectví o této době se vžívá do situace řadového vojáka, pro něhož je denní příděl chleba právě tak důležitý jako střelivo. Jeden z protagonistů dramatu Jízdní hlídka se pokouší zachytit světovou válku nikoli v jejích bitvách a pohybech front, nýbrž právě v jídelním lístku. O tom, že lidská solidarita neodumřela ani v nejzoufalejších podmínkách, vypráví příběh Smrt v píscích (cyklus próz Železný vlk). A nebyl by to ani Langer, kdyby zapomněl na čtyřnohé přátele člověka. S konflikty ve světě lidí se musí po svém vyrovnávat hrdina Raf z prózy pro mládež Pes druhé roty.

Co lidi druží? - tuto otázku si položil Langer v jednom fejetonu a vzápětí na ni odpověděl: Malé věci. Dýmka, známky, akvárium, loutkové divadlo. Nebo třeba společně slavený svátek, který na celý den umlčí všechny zbraně a způsobí, že dosavadní protivníci začnou spolu hovořit jako normální lidé. To je také námětem příběhu z roku 1916 Jarní bůh.

Jarní bůh

(soubor próz Kratší a delší. Praha, Pokrok 1927, s. 37 - 42)

Svítlí slunce, báby na trh vozí ošatky jarních květin, služky zpívají při úklidu, objevují se noví básníci, matky tlačí kočárky se zimní lidskou úrodou, vojáci dostávají tesknici, je jaro. Máš příležitost si připomenout, že historie lidstva nic nezměnila na poměru člověka k vracejícímu se slunci. Před mnoha tisíci lety asi stejně vylézaly matky pralidí z jeskyní a doupat na prvé slunce a rozbelovaly svá mláďata, aby srovnaly, které je tlustší a více podobno tatínkovi. Otrokyně, nabírající vodu z Nilu, teskně si prozpěvovaly a mladý, plavovlasý Gal, otrok nebo voják, v dalekém Římě usilovněji tehdy myslil na vonné jarní lesy rodné Francie a jak do nich uprchnout. A všude a vždy na světě slaví se teď narození nebo vzkříšení nějakého mladého a krásného boha.

Jaro a člověk jdou spolu po tisíciletí, jako jde spolu jaro a pták, jaro a strom, a jaro vniká za člověkem do všech úkrytů, které si vytvořil, do továren, úřadů, hospod, vagonů, a proniká za všechny hráze člověkem vystavené, ať již zdmi z železového betonu nebo podklopem kouře Daňkovky. Člověk chodí vzpřímeněji, než chodil ještě v lednu, kdy se choulil zimou do sebe, do hrudi mu vniká více vzduchu a jeho pohled se stává zářivějším, srdce není ničím stísněno a jako by se rozvířelo celému světu vstříc. Vše je připraveno, a když jednoho jarního jitra tě v ruské vesnici pozdřevil každý chodec slovy "Christus voskres" a políbil tě přátelsky, uvěřils, že se opravdu narodil nový dobrý bůh. Nepotřebovals při tom věřiti ani v Dionysa, ani v Osirise, ani v Krista. Stačilo ti, že jsi věděl, že se zrodil jarní bůh.

Nejkrásnější takové zrození dobrého a mírného jarního božstva jsem zažil v šestnáctém roce uprostřed rozpoutaných válečných běsů. Byla to také nejpodivuhodnější věc, kterou jsem za války zažil. Bylo to ještě v rakouské armádě. Pamatu-jete se, že tehdy velikonoce přišly do řady překrásných slunečných dní! Moji Huculové odjížděli a vraceli se na velikonoční dovolenou a každý přinášel svému doktorovi po kraslici, krásně pomalované byzantskými ornamenty. V zákopech tehdy byly všechny dni stejné: střílelo se hlavně za noci z ručnic a kulometů, za svítání z děl, k poledni po aeroplánech a odpoledne vše tichlo a celý zákop dospával, oč jej ošidila noc, zatím co pod zemí pracovali sapéři o podkopech. Plukovní rozkaz sliboval na Boží hod "po mazanci na muže".

Na Boží hod velmi časně po východu slunce mne probudilo ticho. Jako mlynáře probudí mlýn, když se nejednou zastaví. Vyšel jsem ze svého krytu a bylo ticho až mrtvé. Žádný ranní řev děl, celý zákop tichý, jako by byl opuštěn. Neviděl jsem ani stráží, ani sanitárů, ba i můj sluha zmizel. Až teprve po chvíli jsem slyšel hlasy, ale odněkuď shora, s náspu před zákopy. A když jsem se vyšplhal nahoru, viděl jsem tam naše strážce, své sanitáry a sluhu, vyhřívající se mírumilovně na slunci. A přede mnou celý pruh země mezi oběma zákopy byl poset hloučky vojáků ruských i rakouských, zelených i šedivých, kteří se tudy toulali nebo seděli na trávě. Nepřátelé ještě

včera, po mrtvém území, pro jehož každou píď byly sváděny krvavé bitky, vyházeno za statisíce střeliva a vykopána řádka hrobů, chodili nyní jako po travnaté návsi, mísili se, družili, posedávali svorně u vlčích jam a stáli v kupě nad nálevkou po třiceticentimetrovém projektilu. A když jsem se rozběhl mezi ně, viděl jsem pomíchanou rakouskou šed s ruskou zelení a jak lidé v ně oblečení sedí vedle sebe v houfu na zemi, beze slova, protože si asi nerozuměli; seděli tiše a němě jako šťastní milenci. Jinde dělal Hucul tlumočnicka mezi starým Tyrolákem a mlačým kozákem z donských rovin; i ti dva nelezli něco společného, o čem pohovořit. A jinde si dlouho třásla celá skupina rukama, jako by se sešli staří dobří známí před hospodou. Rusové rozdávali bílý chléb a červená vajíčka, naši je hostili ze svých polních lahví špatným uherským vínem, které dostali na svátky, a cigaretovým tabákem. Za vše bylo mnoho díky a z každého dárku mnoho radosti. Všichni zde byli družní a klidní, všichni plní bezstarostného veselí, oči a tváře jim svítily jako vyleštěné na neděli. Všichni Rusové, vousatí Tyroláci s dřevěnkami v ústech, nějací šikmoocí Asiaté i huculští dědkové, všichni zde seděli a chodili s tak slavnostně připravenými tvářemi, jako by je měl fotografovati venkovský fotograf. Také já, když jsem chodil mezi nimi, jsem cítil, jak na mne leze ta sváteční poklidná nálada, radost ze slunce a míru, z dobrých lidí kolem dokola.

To asi časně ráno se pozdravili svátečně nějaký Rus a Rakušan a pak jim napadlo, že by mohli nechat pušku v zákopech a podati si ruce, když je tak krásné a tiché jarní jitro. Tak si uprostřed zákopů podívali ruce starý a nervavý rakouský domobranec a ruský brach, kdoví až odkud, a přáli si veselých svátků. Celé dvě armády ze zákopů to viděly a bez předchozího umlouvání si řekly: "To bychom si mohly také jíti podati ruce." A potom začaly celé ty dvě armády s obou stran proudit do údolí. Vypadalo to tehdy tak, jako by si půl tuctu rakouských národů a půl tuctu národů z obrovské ruské mapy dalo mezi zákopy dostaveníčko jako na nějakém výletu, jen aby si tam mohli stisknouti ruce.

Zatím docházely na plukovní velitelství telefonní rozkazy, aby byl každý zastřelen, kdo by chtěl vyjít ze zákopů,

aby se střílelo po každém, kdo se mezi zákopy ukáže, a pak aby tedy aspoň artilerie střílela, probůh, aby vůbec někdo střílel na lidi, vždyť přece je vojna. Ale ani dělostřelci nebyli u baterií a v celém zákopu nebylo živé duše, kromě snad toho telefonisty, který přijímal depeše, a několika důstojníků, kteří ve strachu a hrůze před nastávajícími věcmi balili si svůj majetek. Dokonce i dole na brigádě všichni balili.

Ale my nahoře naopak, my jsme chodili bez strachu a hrůzy, která nás držela dvě léta: Že člověk přestal být člověkem. Viděli jsme druh na druhu, že nenosíme zvířecí tváře a že jsme šťastni, můžeme-li si tisknouti své lidské pracky. Chodil jsem tudy a říkal si dvě věci: Předně, že takhle by dnes mohla skončit válka a vůbec již všechny války, kdybychom dělali zítra totéž, co činíme dnes. A za druhé, co by se stalo, kdyby se odněkud ozvala rána. Ale neozvala se, taková byla dobrá vůle všech, tak hluboko sestoupil jarní bůh do všech srdcí, že ani nejzavilejší na některé straně se neodvážil zdvihnouti pušku. Ba dokonce, když od Černovic přiletěl polední letčík a snášel se nízko nad mrtvou zemí, mávali mu Rusové čepicemi, a když s druhé strany přiletěl Rus, místo obvyklého souboje, začali kroužiti kolem sebe jako dva velicí holubi. A to oba jistě byli důstojníky. Zatím já jsem seděl na drnu vedle ruského lékaře, který se mne chatrnou němčinou vypytaval na mé zkušenosti se sérem proti tyfu, jímž měl příští týden očkovati své vojáky. A když nás rozprávka lámanými jazyky unavila, seděli jsme vedle sebe mlčky v bezeslovné družnosti jako dva dělníci, dobří kamarádi, kteří dovedou beze slova proseděti celý večer na kládách.

Příštího rána jsem se neprobudil předčasně, protože artilerie s obou stran řvala podle denního zvyku. Ale na tento jarní den jsem nikdy nezapomenul. A když byly někdy těžké chvíle a bolelo mě srdce i ruce nad řadou raněných, ležících vedle sebe jako zajíci po panském honu, svítil mi tenhle den míru daleko do času a prostoru. Byl to den, kdy jarní bůh, který není, nemstí, netrestá, ale jen plodí a tvoří, sestoupil do lidských srdcí na začátku dvacátého století, jako do nich sestupuje po statisíce let.

Světová válka, která teprve po vypuknutí další, ještě hroznější válečné katastrofy dostala přívlastek "první", znamenala pro mnohé spisovatele osudovou křižovatku. Karel Čapek se sice pro vážnou chorobu vyhnul odvodu na frontu, leč život v zázemí jej nechránil před bolestnými zážitky. Výrazem jeho duševního otřesu a hledání východiska je soubor povídek Boží muka. Po vzniku samostatného československého státu hleděl mladý novinář a spisovatel s novou nadějí do budoucnosti. Středem zájmu v jeho tvorbě je člověk, zvláště člověk obyčejný, v jehož zdánlivě všedním osudu se skrývá spousta nevyužitých možností. V každém z nás zápasí celý zástup různých "já" a již proto by si lidé měli navzájem rozumět - tímto humanistickým poselstvím vyznívá volně na sebe navazující trilogie Hordubal, Povětroň a Obyčejný život. Zároveň si Čapek uvědomoval, že skutečnost je často na hony vzdálena jeho ideálu. Ve hře Ze života hmyzu, kterou napsal společně se svým bratrem Josefem, vyjádřil svůj hněv a odpor ke světu, v němž platí zákon silnějšího. Nikoli věda, nýbrž neschopnost člověka ovládnout své velikášské sklony ohrožuje civilizaci - takový je smysl románu Krakatit. Alegorický obraz mloků posloužil Čapkovvi k odsouzení davu, v němž jedinec ztrácí svou tvář a stává se poslušným nástrojem v rukou obratného manipulátora (román Válka s Mloky). Nad možnostmi obrany proti agresoru, halasně se domáhajícímu místa na slunci, se zamýšlejí dramata Bílá nemoc a Matka. V době přímého ohrožení republiky nacházel "chlapec z Krakonošovy zahrady" jistotu v "tichém a stálém dějství", silnějším než rozvrat a chaos, neboť "to tiché a nejtišší jsou ty pravé dějiny." (fejeton Od člověka k člověku)

Na historii se Karel Čapek vícekrát odvolával: nešlo mu ani tak o události samy, jako spíše o to, co je za nimi, jaké pohnutky se mohou tajit za činy slavných osobností. Nesnášenlivost a vládychtivost se daří zvláště tehdy, je-li jejich protivníkem bojácne vyčkávání. Platí to pro naše století, platilo to i pro dobu Jiříka z Poděbrad, o které vypráví apokryf Pan Hynek Ráb z Kufštejna (1933).

Pan Hynek Ráb z Kufštejna
(Kniha apokryfů, 6. vydání, Praha, Československý spisovatel
1983, s. 214 - 220)

Pan Janek Chval z Jankova se ještě nesebral z toho převrácení. Prosím vás, kde se vzal, tu se vzal, najednou se sem přihrne na návštěvu pan zeť, a jaký zeť, račte se podívat: má německé nohavice a maďarské kníry, inu, velký pán, jen co je pravda; a tuhle starý pan Janek zatím s vyhrnutými rukávy pomáhal při telení krávy. To je nadělení, myslí si starý pán rozpačitě, co mi ho sem čerti nesou?

"Jen pij, pane Hynku," nutil horlivě. "Je to jen zdejší víno, pět let tomu, co je přivezl žid z Litoměřic. V Praze píváte cyperské, pravda?"

"Takové i onské." děl pan Hynek. "Ale já vám řeknu, pane tcháne, není nad poctivé české vínečko. A dobré české pivo, pane. U nás lidé ani nevědí, co máme dobrého, a kupují kdejaký cizí šmejd. Myslíte, že k nám někdo z ciziny přiveze něco kalého?"

Starý pán pokyvoval hlavou. "A ještě za to chtít takové nekřesťanské peníze."

"Se rozumí, vycedil pan Ráb. "Prosím vás, vemte si jenom ta cla. Jeho královská Milost si mastí kapsy a my to musíme poplatit." Pan Hynek rozhořčeně zachrchlal. "Jen když on má plné truhly peněz!"

"Poděbrad?"

"Ten kraťas," přisvědčil pan Ráb. "Vypadá jako nějaký krupař. Máme to králíka, co? Ale ono se to zhoupne, pane tcháne. Už z hospodářských příčin a podobně. Je u vás na Jankově taky tak zle?"

Pan Janek se zasmušil. "Zle, hochu. Tuze zle. Přišel mor na krávy, marno vykuřovat. A čert ví, sedlákům zesnětivělo obilí. Loni padly kroupy - Zle je sedlákům. Považ si, pane Hynku, nemejí ani zrní na osev, musel jsem jim rozdat osivo ze své sýpky - "

"Rozdat?" podivil se pan Ráb. "To bych, pane tcháne, nedělal. Nač se s chřepouny mazlit? Kdo se nedoveđe uživit, ať

chcípne. Ať chcípne," opakoval pan Hynek energicky. "V dnešní době, pane tcháne, je třeba železné ruky. Jen žádné slmužny a podpory! Změkčovat je, to tak! Přijdou ještě horší časy. Raději zvykat ty žebráky na trochu bídy. Ať žerou kůru a podobně. Já bych jim nedal nic, jen bych jim rovnou řekl: Vy holoto žebrácká, vy hřbeti a podobně. Myslíte snad, že nemáme na starosti nic vážnějšího než vaše střeva? Dnes, řekl bych jim, musíte být všichni připraveni na těžké oběti. Musíme myslet na obranu našeho království a na nic menšího. Tak bych jim to řekl, pane. Doba je vážná, a kdo není ochoten padnout pro vlast, ať pojde hladem. A je to." Pan Hynek se řízně napil - "Dokud se to drží na nohou, cvičit to ve zbrani a žádné řeči."

Starý pán z Jankova vytřeštil na pana zeteš bledé oči. "Co to, co to," zabreptal zmateně. "To jako že - chraň Bůh - bude vojna?"

Pan Hynek se uchechtl. "Aby nebyla! Musí být: copak máme nadarmo mír? Á, pane, když je mír, to dá rozum, že se něco chystá. Prosím vás," děl s opovržením, "vždyť to už ví i ten - jakže mu říkejí? aha, kníže pokoje. Kníže pokoje," prskl pan Ráb. "To se ví, pane, bojí se o svůj trůn. Nebylo by ho ani vidět, kdyby nesešel na trůně, tři polštáře pod zadnicí."

"To jako Poděbrad?" ptal se pan Janek nejistě.

"Kdo jiný? Ech, pane, máme to panovníka, pěkně děkuju! Samý mír, pane tcháne. Samá poselství a takové věci. Na to jsou peníze, víte? Tuhle - až do Hlohovce si to drandil za polským králem a že prý pakt proti Turkům. Celou míli šel Polákovi na-proti, považte! Co tomu říkáte?"

"Inu," pravil pan Janek opatrně, "Málo-li se povídá o Turkovi?"

"To jsou hlouposti," řekl pan Hynek Ráb rozhodně. "Ale copak se sluší, aby český král dělal honéry Polákovi? Hanba je to," křikl pan Hynek. "Měl čekat, až přijde Polák k němu! To jsme to, pane Janku, dopracovali! Co by tomu řekl nebožtík císař Karel nebo Zikmund? Iehdy jsme, drahý pane, měli ještě nějaký mezinárodní prestiž -" Pan Ráb si odplívl. "Tfuj! Se divím, že si my Češi dáme takovou ostudu líbit."

To jsou věci, mrzel se pan Janek Chval. A nač mi to vůbec povídá? Jako bych neměl dost svých starostí -

"Nebo tohle," kázal pan Ráb, " - pošle si poselstvo do Říma, aby ho jako papež uznal a kdesi cosi. Pěkně s prosíkem, víme? Prý aby byl pokoj v křesťanstvu a podobně. To přestává všecko!" Pan Ráb uhodil dlaní do stolu, div nepřevrhl číše. "To by se tatík Žižka obrátil v hrobě! Proboha vás prosím, vyjednávat s papežem! Proto jsme my kališníci krváceli, he? Aby nás prodal Římu za papežův pantofel?"

A co ty se tak čertíš, divil se starý pán, roztržitě mrkaje. Kdepak ty jsi, člověče, krvácel? Tvůj nebožtík tatík sem přišel teprve se Zikmundem - Pravda, pak se v Praze přiženil. Psal se Joachim Hanes Reab. To byl jeden hodný člověk, holenku, já ho znal; docela rozumný Němec.

"A on si myslí," horlí pan Hynek Ráb, "že dělá bůhvíjak vysokou politiku. Tuhle poslal nějaké své tajtrlíky až do Francie, za francouzským králem. A že prý by se měl založit spolek křesťanských knížat, aby se scházeli na takovém všeevropském sněmu nebo čem. Prý po dobrém vyřizovat spory a podobně. A proti Turkovi prý a věčný mír a takové věci. Řekněte sám: slyšel jste jakživ takový nesmysl? Copak se dá politika dělat - takhle? Prosím vás, kdo by vyřizoval spory po dobrém, když se dají vyřídit válkou? A copek si dá některý stát do toho mluvit, když chce mít válku s druhým? No, pitomosti; celý svět se tomu jenom směje. Ale jak nás, pane tcháne, takový slabošský krok před celým světem kompromituje! Vždyť, proboha, vypadáme, že se jako bojíme, aby na nás nepřišla nějaká ta vojna -"

"A - přijde?" ptal se pan Janek starostlivě.

Pan Hynek Ráb z Kufštejna potřásl hlavou. "Na to můžete vzít jed. Heleďte, pane tcháne, proti nám je Uher, Němec, papež a Rakousko. Když jsou proti nám, tak dobrá: musíme je napadnout, dokud se nespojí. Hned válku, a je to. Tak se to dělá," prohlásil pan Ráb a pročísl si odhodlaně vlasy.

"To abych se včas staral o zásoby," mumlal pan Janek Chval zamyšleně. "Dobře mít zásoby."

Pan Hynek Ráb se důvěrně naklonil přes stůl. "Já bych

měl, pane, ještě lepší plán. Spojit se s Turkem a Tatarem. To by byla politika, co? Tatarovi nechat Polsko a Německo, ať to tam všechno vymlátí a vypálí. Tím líp pro nás, chápete? A Turkovi nechat Uhry, Rakousy a papeže."

"Říká se," burčel starý pán, "že Turek je nelida."

"Právě," děl pan Hynek uznale. "Ten by je, pane, zřídil! Jen žádné okolky nebo takové ty křesťanské city! Prostě otázka moci. A náš národ, pane - Já říkám, pro národ není žádná oběť příliš veliká; ale musí ji nést ti druzí, rozumíte? Nikoho neživit, jak říkal náš Žižka. Proti všem a podobně. Jen kdyby bylo víc pravých a ryzích našinců! Jen znovu máchnout tím naším starým českým palcátem -"

Pan Janek Chval z Jankova pokyvoval hlavou. Musím pama-
tovat na zásoby, mínil. Kdopak ví, co se stane. Starý pan Raab
byl moudrý člověk, třebaže Němec jako poleno. Tyrolák. Třeba
má Hynek kousek rozumu po něm, napadlo starého pána, a v Praze
lidé ledacos vědí - Hlavně sena nasušit. Ně vojně je potřebí
sena.

Pan Hynek Ráb z Kufštejna plácl rozjařeně do stolu. "Pane
tcháne, my se toho ještě dožijeme! Na zdraví! Hej chlapče, sem
s tím džbánem! Nalej mi vína, nevidíš, že přede mnou je prázdná
číš? A na zdraví naší věci!"

"Wohl bekomms," děl starý pan Janek zdvořile.

x x x

Bezprostředně po skončení první světové války vzniklo jen
málo literárních děl zabývajících se touto ještě čerstvou kata-
strofou. Spisovatelé, jako by chtěli zaplašit přízrak minulých
hrůz, dávají ve svých knihách průchod prosté lidské radosti ze
života. Vladislav V a n ě u r a není v tomto směru výjimkou.
V první polovině dvacátých let vydal krátce po sobě tři knihy
a teprve ve čtvrté se rozhodl vyrovnat se s krutými zážitky
světového střetnutí. Není náhodou, že próza Pole orná a váleč-
ná nemá žádného hlavního hrdinu. Lidé nejsou strůjci svého osu-
du, pohybují se jako loutky, které vyšší moc posílá na jatky.
Archaizujícím jazykem líčí Vančura svět vymknutý z řádu, v němž

vládne chaos a boj všech proti všem. Vrcholem absurdity je pak pohřeb duševně méněcenného, celý život opovrhovaného nádeníka, kterému jsou prokazovány nejvyšší pocty jakožto Neznámému vojínovi. Zcela jinou cestou se velký prozaik ubírá v románě Tři řeky. Třebaže děj zahrnuje období téměř třiceti let, je daleko sevřenější než v jiných Vančurových pracích. Ústřední postavou je selský synek Jan Kostka, který se za první světové války octne na východní frontě. Nechce být bezmocnou figurkou na šachovnici, ba právě naopak - odmítne splnit nelidský rozkaz a dovede se vypořádat i s následky, do nichž ho tento čin uvrhl. Z Ruska se vrací ne už neduživý, rozmazlený student, nýbrž zocelený muž, který se umí v životě orientovat.

Pole orná a válečná, hlava osmá (úryvek)

Sedm německých armád, sedm strašných bouří od Cách až k Mylhužám nastoupilo žhářskou a vrozednickou cestu.

Kdo nezná skutky této sekery, kdo nezná skutky těchto pecholků císařových?

Stali se polnicí zkázy. Posedlí jakousi lží viděli sedm mečů v kostlivé pravici Schlieffenově. Jezdec na plavém koni, pozvedaje prapor, vstal v třmenech a mužové, jejichž počet byl větší než dvacetkrát stotisíců, volali slávu válce.

Vejde! Vejdi, to jest ta země francouzská!

Úmluvy se rozbíjejí jako nádoby hrnčířské a právo je pouhé slovo.

Lovaň shořela a Brusel byl vzat.

Hurá, hurá na Paříž!

Strašně lučiště bylo napjato. Lidé vydali v zajetí svou sílu a stali se pochopy vlád, stali se pijáky krve, jež je rozběšňovala, stali se zlými anděly, ďábly, kteří vylévají krev jako vodu. Krkavec, na jehož drápech se zadržely cáry mrtvol, přilétal po bitvách, usedal jim na rameno a přece nevěděli nic a nrozuměli nic. Povelý četníků byly jejich rozumem a strašná strkanice vlastí, z nichž každá padala s rukama probodenýma, měla je ke střelbě. Smrt byla učiněna dnem, jenž nezapadá, a hrůzy se staly zvykem armád.

Tři řeky, kapitola osmá (úryvek)

Když ti dva vojáci došli k cípku lesa, kde měl být vykonán rozsudek, seřadil desátník popravčí četou, a rozkázav jí, aby stála, šel k odsouzcům. Mezi třemi Rusíny kléčel Žid a ten Žid byl stížen nemocí, při níž se lidem třesou ruce. Byl to Herěška Mojšlovič, byl to týž Žid, s nímž se Kostka již dvakrát setkal.

Jan stál, díval se na Žida a srdce mu mocně tlouklo. Potom se ozval a řekl: "Nemohu střílet!"

Jak to řekl, rozkázal desátník, aby vojáci Jana Kostku zatkli a aby ho odvedli k náhlému soudu vojenských pánů. Rozkázal to vojákům a třetímu poručil, aby střílel a po řadě zabil Rusíny a Žida.

Ten čtvrtý voják byl František Korita, který se kdysi vyučil v Litomyšli tiskařskému řemeslu.

Korita přikývl, ale když zalíčil, začala se mu třást brada a Korita sklonil ručnici. Tu přistoupil desátník k odsouzcům a vytrhnuv pistoli, jal se střílet a zastřelil dva Rusíny. Ale třetího již nezastřelil. Jan Kostka vpálil desátníkovi ránu do týla. Desátník udeřil hlavou o sněh a hlava se mu zabořila do toho sněhu. Dodýchal, a taková byla jeho smrt.

Potom vběhl Jan Kostka do lesa a běžel tím lesem aspoň hodinu. Běžel dál a dál. Slyšel, že za ním padají rány, slyšel střelbu, ale žádná střela jej nezasáhla.

x x x

Lidé jsou k smíchu, poněvadž si vzájemně komplikují život - když je jim však nejhůře, zachrání je právě to, že jsou lidmi. Takové životní krédo vyznávali Jiří V o s k o v e c a Jan W e r i c h, kteří r. 1927 hrou Vest Pocket Revue doslova vtrhli na prkna znamenající svět. Jejich Osvobozené divadlo se stelo domovem smíchu, vtipu a inteligentní zábavy, která kladla nároky na divákovu šedou kůru mozkovou. Ačkoli oba autoři, režiséři a herci v jedné osobě vždycky prohlašovali, že jejich doménou je humor, nikoli satira, většina jejich her k satirě výrazně inklinuje. A bylo věru dosti věcí

a jevů, které přímo provokovaly nemilosrdný výsměch: politikaření, diplomatické praktiky, militarismus, útočnost evropských totalitních režimů na jedné a nemohoucí Společnost národů na druhé straně. V každé komedii si Voskovec a Werich napsali role speciálně pro sebe: už jména postav jako Krev a Mlíko, Prach a Popel, Radúzo a Mahuleno dávají tušit, že klaunská vynalézavost tu slavila svůj triumf. Zvláště proslulými se staly jejich forbíny (vystoupení před oponou), ve kterých si brousili vtip na aktuálních událostech. Od představení Osvobozeného divadla jsou neodmyslitelné nápadité písně - tady byl oběma textařům kongeniálním partnerem hudební skladatel Jaroslav Ježek (1906-1942). V historii nebo v látkách již literárně zpracovaných hledali Voskovec a Werich nadčasové téma, které bylo schopno vyburcovat rozum a cit jejich současníků - jmenujme alespoň tituly Golem, Osel a stín, Kat a blázen, Caesar, Robin Zbojník, Balada z hadrů, Těžká Barbora. Ve hře Pěst na oko aneb Caesarovo finále (1938) oprášili i starého Homéra a vytvořili tak nekonvenční obraz trojské války.

Pěst na oko aneb Caesarovo finále

Příběh o divadle na divadle o devatenácti obrazech

(Přetištěno z knihy Hry. Praha, Československý spisovatel

1980, s. 574 - 579)

Díl první, obraz třetí - Trojský kůň (úryvek)

V rolích Prvního a Druhého pěšáka Jiří Voskovec a Jan Werich

Odysseus (k Pěšákům): Tak to jste vy, kteří jste odmítli uposlechnout rozkazu? Co si myslíte?

První pěšák: My jsme mysleli, že se nejede...

Odysseus: Vy nemáte vůbec co myslet, protože od myšlení jsem tady já! Já, chytrý Odysseus, lstivý Odysseus. Já myslím za celou řeckou armádu.

Druhý pěšák: Opravdu se jede domů, skvostný generále?

Odysseus: To bych prosil, že se jede domů. Všechny lodi už zvedly kotvy. A protože dvě mizerná ucha si vzpomněla, že budou dělat pasívní rezistenci, já, chytrý Odysseus, mám odjet nejposlednějším... Co... (Spatří koně) Na co to koukám?

První pěšák: Na koně, ó, sissime!

Odysseus (nasadí si monokl a blíží se ke koni): A kruci,

saprísti... Kdo to tady natropil?

Druhý pěšák: My, skvostný generále, jsme sestrojili tento aparát.

Odysseus (si prohlíží bedlivě dřevo a klepe naň): U Poseidona!
Toť ithacký jasan!

První pěšák: Zajisté. Toť dřevo z lesů tvé rodné Ithaky, ó bosonohý vojvodo.

Odysseus (opraví ho): ...rychlonožý králi! Bosonohý vojvoda, to je můj bratranec.

Druhý pěšák: Víím, peruťolehký, toť nejlepší dřevo ke stavbě loďí, ó omonoklený!

Odysseus: A kde jste vzali ithacké dřevo pod zdmi Tróje, hoplité moji peruťonoží?

První pěšák: Ó svérázný, nesnadnou otázku kladeš!

Odysseus: Mluvte!

Druhý pěšák: Jako to dřevo odkud máme? To dřevo vyrostlo v lesích vlasti naší, ó stříbrokovaný...

Odysseus: Nevprávěj, tady nejsou žádné ithacké lesy. To dřevo jste někde ukradli, a kde?

(Epeios, hrdina, jenž tvář mužně helénskou zdobí koketním půvabem trochu dětského námořníčka, vběhne se skupinou vojáků a poklekne před Odysseem)

Epeios: Ó králi ithacký, Ulixé širokoplecí, nemůžeme odplout, loď se potápí.

Odysseus (poděšen): Co pravíš, Epeie vzosný?

Epeios (zoufale): Někdo rozebral celý zadek. Kormidlo nám uplaval! A jak jsme naložili zásoby, ryc! loď praskla v půli a sedla si na písek... Kouká jenom stožár.

Vojáci (sborem zahořekují): Eheu, ó malér! Eheu, ó katastrofa!

Odysseus (hrozivě): Někdo rozebral zadek. (Ukazuje na koně)
A tohle je ithacký jasan. (K Pěšákům) Mluvte! Co řeknete na svoji obhajobu?

První pěšák (zlostně): To je z toho, že se dělají tajnosti! Kdo to moh čout, že se pojede domů!

Druhý pěšák (stejně): Deset let tu civíme, řekli jsme si: Má ta loď shnit, ať je k něčemu dobrá!

Odysseus (řve): Dobrá! K čemu dobrá? K legráckám pro holky! Na nic jiného se nemyslí než na holky. Já už to pozoruji deset let! Jenže jsem nic neříkal, protože jsem chytrý

Odysseus.

První pěšák: Křivdiš nám, blahorodý. Mysleli jsme na válečnou lest. Trója je nedobytná. Ale dělat jako že jedeme domů, a nechat tu toho koně a v něm vyzbrojenou posádku...

Druhý pěšák: ... pod vedením, samozřejmě, statečného a lativého Odyssea. Trójané si řeknou: To je danajský dar, vtáhnou si to do města a už jsme tam!

Odysseus: Jaké to nesmysly?!

První pěšák: Strategická lest. To je přece taktika.

Odysseus: Epeie, co tomu říkáš? Takhle si moji vojáci představují válečnou lest. Tomu říkají taktika! A to vám to deset let vtlokám do hlavy?

Epeios: Mají tě za blázna, ó králi -

Odysseus: To pozoruji, Epeie. Mou bystrost nepředhoniš. Leč chci být spravedlivý. Vojáci, zničili jste loď, královsky vám to promím... lhali jste, mějte též moji pochvalu, neboť i lež může být nástrojem lsti. (Řve) Ale za to, že si myslíte, že já, chytrý Odysseus, vlítnu na takovou boudu, jako je ta blbost s trojským koněm, že já, chytrý Odysseus akceptuji tak pitomý plán, jako zmocnit se Tróje pomocí dřevěné kobyly, za to budete štáti!

První a Druhý pěšák: Štáti?

Odysseus: Štáti!

(Pěšáci odcházejí, odváděni Katem ze skupiny Vojáků)

Odysseus (k Epeiovi): To je všechno hezké, ale teď mi řekni, jak se dostaneme domů.

Epeios (k Druhému vojínovi): Vezmi vůz a spěchej zadržet lodi.

(Druhý voják odjede na Odysseově voze. Kat vstoupí a zabodne do země dvě kopí, na nichž jsou nabodnuty hlavy Prvního a Druhého pěšáka)

Kat: Poprava vykonána!

(V hradbách se otevře okenice a objeví se Třetí Trójanka)

Třetí Trójanka (v okně): Vrahové, to se vám nevyplatí! (Zmizí z okna)

Odysseus: Co to bylo?

Epeios: Nějaká ženská z Tróje spílala.

(Za hradbami troubení a křik): Hrrr na ně! Pomstíme naše krasavce!

Vojáci: Trójané útočí!

Epeios: Běda, Ulixee! Je nás hrstka!

Odysseus: Moment. Je jich víc, nás méně. Než ten doběhne k lodím, nezbude z nás nic. Utéct nesmíme, to by byla ostuda. Skryt se.

Epeios: Kam?

Odysseus: Do koně!

(Odysseus, Epeios a Vojáci vlezou kvapně do koně a zavřou za sebou dvířka. Mezitím za hradbami troubení na poplach a bojovný křik. Trójané vyběhnou z brány, ozbrojeni vařečkami a kuchyňským nářadím)

Třetí Trójanka: Hurá! Do nich! Nikoho neživte! (Zarazí se) Kde jsou?

Druhá Trójanka: Teď tu byli.

První Trójanka: Zbabělci... Utekli!

Čtvrtá Trójanka (hledí do dálky, do publika) Podívejte se!

Trójané (zakvílejí) Lodi plují pryč...

Druhá Trójanka: Miláčkové nás opouštějí.

První Trójanka: Už je po legraci.

Třetí Trójanka: Zase začnou všední dny. Zas abych myla nádoby...

První Trójanka: Muž půjde do civilu...

Druhá Trójanka: A Boženka bude brečet po tátovi.

Trójané (sborem): Muži jsou naše neštěstí...

Druhá Trójanka: A toho koně tu nenecháme! Toho si vezmeme na památku a postavíme jej na rynku, aby naše dcery měly před očima poučení, že muži války vyhrávají nebo prohrávají, ale ženy to nakonec vždycky odnesou.

Obraz čtvrtý (úryvek)

Ředitel a Dionýs (zpívají)

Lstivý Odysseus

Byl vám mazaný pán,

Vymyslel šikovný plán:

Trik, švik, prima podfuk,

Fajn kluk a samouk.

Homér mu dal jméno Lstivý Odysseus.

Řek ten veřejně řek:

Řek je všech válek dalek.
Už mi srdce plesá,
Jdu na to od lesa:
Zmocníme se Tróje bez boje.
Já přece nejlíp vím, co se hodí pro ně.
Než řeknu švec, postavte ze dřeva koně!
Ať se Trója brání, mně však přejí páni.
Svolaj sněmy,
V koni jsme my,
Až přijde den,
Vylezem ven.
A na špek
Vlítli předáci, trojští pašáci,
Všichni chválí koňskou práci a hlavně organizaci.
Jak se dohodli, honem rozhodli,
Že si koně v Tróji instalují pro svoje pohodlí.
Ještě v noci, než byl den,
Řekové vylezli ven,
Do rána je brána
I s předáky rozbourána.
Tahle aféra nadchla Homéra,
Který nám dává dnes výstrahu tím, co se stalo včera.

Převážná většina lidí naší planety touží po míru. Mír - to je život, nejcennější statek nás všech bez rodílu, záruka existence lidstva vůbec.

Již přes čtyřicet let může evropský kontinent pracovat a žít v míru. Tato ojedinělá skutečnost v historii Evropy potvrzuje, že je v moci mírumilovných sil světa odvrátit nebezpečí hrozby války. Zároveň ale stále existující nebezpečí globální války činí ze zajištění míru, bezpečnosti národů, vzájemného porozumění a vzájemné spolupráce jednu z nejzávažnějších otázek soudobého světa i budoucího vývoje lidského pokolení.

S odstupem doby se některé události vytrácejí z paměti lidí. Jiné, veliké se uchovávají ve vědomí lidské společnosti. Dostávají se do popředí zájmu a neléhavě hovoří k dnešku. Odkrývají tak své hlubší historické souvislosti, svůj nepomíjející odkaz.

Univerzita Karlova - nejstarší vysoké učení u nás, navazující na své pokrokové tradice, stála a stojí v popředí mírového hnutí u nás. Byla jednou z těch, které postihla a poznamenala válka ať už materiálně (zničené knihovny, archivy, studovny, ztráta insignií) či utrpením studentů a představitelů akademické obce v koncentračních táborech nebo dokonce ztrátou svých životů. Proto v poválečném období a zvláště po Únoru 1948 se zařadila do předních řad mírového hnutí československých vysokých škol.

Jednou z prvních velkých mírových akcí byl "Kongres na ochranu míru", který se konal ve dnech 25. - 28.8.1949 ve Vratislavi. Jeho cílem bylo navázat styky mezi intelektuály evropských a zámořských zemí a vzbudit v nich trvalý zájem o řešení tak palčivých problémů jako jsou otázky míru a války.

Svým uskutečněním přispěl tak ke sjednocení pokrokových sil a měl význam zejména manifestační.

Mírové úsilí po vřatislevském kongresu nabylo neobyčejného rozšíření. Jednotlivé národní sjezdy, které se konaly,

ukázaly podněcovatelům války co nejnázorněji jejich osamocenosť. Bylo čím dále zřejmější, že trvalý, tvořivý mír si přeje a je pevně odhodlána jej hájit zdrcující většina lidstva: všichni, kdo svou prací vytvářejí a udržují lidskou společnost.

Formování světových mírových sil vyústilo ve svolání I. světového mírového kongresu do Paříže a Prahy 20. - 25. dubna 1949. Na podporu jeho jednání přijala řada významných institucí, společností a pokrokových politických skupin, bez ohledu na svou světónázorovou, sociální, náboženskou nebo národnostní příslušnost, mírové výzvy.

Do tohoto proudu mírových akcí patří i mírová výzva československých vysokých škol ze dne 2. 4. 1949, adresovaná vysokým školám ostatních národů:

"Vysoké školy československé se obracejí k vysokým školám a výzvou, aby pomáhaly ve svých zemích šířit a objasňovat myšlenku boje za trvalý mír i aby pomáhaly spojit mírové úsilí lidu svých zemí s mírovým úsilím světovým. Vysoké školy čs. dovolávají se v posledních jedenácti letech již po druhé^{*)} dávné mezinárodnosti vědy i vysokého školství v zájmu světového míru a svobody národů. Před 11 lety se obrátily k mnohým ze svých zahraničních sester ve chvíli mnichovské krize. Jejich volání bylo tehdy marné: ruce těch, kdo chystali válku, nebyly zadrženy a největší válka dějin, která počala naším národním neštěstím, zpusťovala tvář zeměkoule a připravila šest let nesmírného utrpení lidu naší země. Tentokrát jsou znovu při práci síly, usilující o válku. Je však také již silné mezinárodní hnutí, které se proti jejich záměru staví a volá k bdělosti lid všech zemí, stamilióny pracovníků výroby i kultury. Čs. vysoké školy připojují k němu touto výzvou svůj hlas. Cítí se k tomu oprávněny svou staletou minulostí, počínající husitským bojem o sociální a hospodářské osvobození člověka i sbratření všeho

^{*)} Když se v roce 1938 jednalo o osud Československa, obracely se čs. vědecké instituce, zejména Karlova univerzita, na vědecké korporace spřátelených národů a obraceli se i jednotliví učenci na své zahraniční přátele s prosbou: působte na své vlády, aby nedopustily zradu na Československu. I ze zemí, jejichž vlády sankcionovaly Mnichov, došly odpovědi plně upřímné sympatie, ale bezmocného studu.

všeho lidstva. Cítí se však zavázány i přítomností své země a jejího lidu, neboť také dnes usilují národy Československa o vybudování společnosti spravedlivé, nikoho neutiskující, rostoucí ze spolupráce všech. Takováto společnost - pokračuje výzva - nemůže nechtít mír, nemůže neusilovat o bratrskou solidaritu národů navzájem si rovných, druh druhu neutiskujících a bratrsky spolupracujících. Naše výzva k vám vychází tedy z vroucího souhlasu všeho československého lidu a vašim prostřednictvím přeje si dojít k srdci lidu zemí vašich, neboť nejkrásnějším úkolem vědeckých pracovníků je zjednat vzájemná porozumění mezi národy. Vyslovujeme naději, že náš podnět vlídně přijmete a přejeme vašemu počínání, jež jej uvede v život, zdar co největší."

(Výzvu podepsali zástupci všech 21 čs. vysokých škol; uveřejněna v denním tisku 3.4.1949).

Na základě mírové výzvy čs. vysokých škol, svolala 6.4. 1949 Univerzita Karlova iniciativně, ve spolupráci s ostatními pražskými vysokými školami a s Čs. přípravným výborem pro Světový sjezd míru, pražské vysokoškolské pracovníky a studenty, k manifestačnímu shromáždění do Domu umělců. Československé vysoké školy se tak jako jedny z prvních obrátily k domácí i světové veřejnosti s požadavkem přispět k udržení světového míru, nezbytného pro rozvoj všech lidských hodnot i pro rozvoj vědy.

Na shromáždění vystoupila řada významných představitelů pražských vysokých škol, československého a mezinárodního studentského hnutí. Tehdejší prorektor Univerzity Karlovy prof. dr. Bohumil Bydžovský mimo jiné připoměl, že právě věda, ten triumf lidského rozumu, může odstraňovat psychologické nebezpečí války, neboť mír, to je vítězství rozumu, zatímco válka je projevem iracionálních sil. Je úkolem všech mírových akcí, aby odstranily nedůvěru mezi člověkem a člověkem a mezi národy.

Shromáždění profesori a posluchači pak v závěrečné rezoluci mj. zdůraznili, že stejně jako kulturní a vědečtí pracovníci ostatních zemí se staví jasně na demokratickou, míro-

vou stranu. Rezoluce vyzývala vysokoškolskou a kulturní veřejnost celého světa ke spojení do jednotné mírové fronty a k pevnému a odhodlanému boji s nepřáteli mírového života.

Touto výzvou a shromážděním československé vysoké školy významně přispěly k přípravě I. Světového mírového kongresu, jenž již nebyl pouhým podnětem k obraně míru, ale naopak důsledkem a vyvrcholením hnutí světového a skutečně lidového.

V padesátých letech mírová iniciativa neutuchala. Profesori a studenti na různých shromážděních a manifestacích často pozvedali hlas za mírový život. Zákonitě reagovali na iniciativy sovětské vlády a socialistických států ke zmírnění mezinárodního napětí v oblasti odzbrojení, zejména po objevu termojaderné pumy. Americká intervence v Koreji, válka v Indočíně a postup západních mocností na konferenci ministrů zahraničních věcí v roce 1954 v Ženevě, kde měla být odstraněna tato tehdy největší ohniska nové války, ukázaly znovu v plném rozsahu, že boj za mír je již trvale spojen s bojem za demokracii, sociální pokrok a národní nezávislost. Není proto ani náhodou, že v československé veřejnosti vyvolal boj korejského lidu a národů Indočíny značné sympatie a vzpomínky na nedávný vlastní osud a ohrožení národní existence.

Na svém zasedání k 15. výročí uzavření českých vysokých škol v roce 1939, dne 18.11.1954, se vysokoškolská rada Univerzity Karlovy za účasti zástupců učitelů, posluchačů a ostatních pracovníků s plným souhlasem postavila za rozhodnutí vlády Československé republiky zúčastnit se konference o otázkách vytvoření systému kolektivní bezpečnosti v Evropě a připojila svůj hlas k mírovým návrhům SSSR. Z tohoto zasedání byly pak odeslány dopisy rektorům evropských univerzit s následujícím zněním:

"Dne 17. listopadu jsme vzpomínali jako všechna léta, výročí dne, kdy naše staroslavné učení bylo z rozkazu nacistických okupantů zavřeno, jeho budovy obsazeny oddíly SS, jeho studenti a studentky přepadeni ve svých kolejích, ztýráni a odvedeni do koncentračních táborů, zatím co představitelé jejich organizací byli zastřeleni.

Ve velké válce svobodymilovné národy rozdrtily německý

fašismus za cenu obrovských obětí, mezi nimiž bylo mnoho synů a dcer našeho národa i příslušníků naší univerzity. České vysoké školy byly znovu otevřeny, mnohé byly nově zřízeny. Péčí vlády a láskou lidu nastal a trvá veliký rozvoj naší vědy ve všech oborech. Karlova univerzita zaujala znovu ve vědeckém světě místo, které jí již více než šestset let náleží.

Při vzpomínce na události, které se odehrály před patnácti lety a které nikdy nevymizí z naší paměti, obracíme se na profesory a studenty vaší univerzity i jiných univerzit Evropy, abychom sdělili své hluboké znepokojení nad tím, že v západním Německu se konají přípravy k obnovení německé imperialistické armády, které již dvakrát za posledních čtyřicet let uvrhla na rozkaz svých pánů, zbrojařských velmožů, svět do krvavé války. Jsme rozhořčeni a znepokojeni tím, že organizace této armády je svěřována generálům a důstojníkům SS, kteří byli vykonavatelé nesčíslného množství vražd, loupeží a násilí proti všem evropským národům a kteří se netají plány na opakování svých zločinů. Jsme znepokojeni také tím, že v zemích našich západoevropských spojenců z války proti hitlerovskému Německu mnozí lidé nechápou obsah tohoto nebezpečí.

Necítíme strach před hrozbou útoku a jsme s veškerým našim lidem odhodláni bránit svou vlast proti všem, kteří by ji napadli. Stejně jako všichni poctiví lidé v celém světě přeje-me si však toužebně, aby mír byl zachován a upevněn, aby již nikdy nedošlo k válce. Podle našeho názoru by byl nejlepším příspěvkem k zachování míru v Evropě a tím i v celém světě široký systém evropské kolektivní bezpečnosti, jehož by se mohly zúčastnit všechny státy bez rozdílu politického a společenského zřízení. Naproti tomu podle našeho názoru by vojenské seskupení západoevropských zemí se západním Německem podstatně ztížilo dosažení trvalé mírové dohody a spolupráce evropských národů, posílilo militaristické a revanšistické tendence v Německu a znamenalo nakonec vážné nebezpečí pro všechny evropské národy bez výjimky. Soudíme proto, že ještě před uzavřením tohoto svazku by se měli sejít představitelé všech evropských a jiných zainteresovaných států na konferenci v Moskvě nebo v Paříži již 29. listopadu a projednat s veškerou vážností otázku německou a otázky bezpečnosti v Evropě. Je třeba zabrá-

nit ratifikaci londýnských a pařížských dohod v západoevropských parlamentech, neboť by zvýšila mezinárodní napětí rozpolcením Evropy na seskupení jedněch evropských států proti jiným evropským státům.

Vědomi si toho, jakou významnou roli hraje věda a vysoké školy v dějinách lidstva, pozvedáme svůj hlas v této závažné chvíli a soudíme, že vědci a akademické obce celého světa by měli říci svůj názor k těmto otázkám, které jsou tak významné pro budoucnost Evropy. Jsme přesvědčeni, že v těchto věcech se mohou na základě věcné diskuse a výměny názorů dorozumět a dohodnout všichni poctiví lidé celého světa bez rozdílu politických a filozofických názorů a náboženského přesvědčení.

Prosíme členy vaší univerzity, aby posoudili náš dopis a uvažovali o našem stanovisku, a zároveň vyjadřujeme naději, že budeme moci obdržet vaši odpověď.

Rádi bychom při této příležitosti znovu zdůraznili své pevné přesvědčení, že vzájemný styk mezi akademickými obcemi celého světa pomůže dorozumění mezi národy a zachování míru."⁺)

Na začátku roku 1958 se konala v Československu celostátní mírová konference (27.1.1958), na které demonstroval náš lid souhlas s Manifestem míru, přijatém na moskevské poradě komunistických a dělnických stran. Zároveň vyjádřil plnou podporu sovětským návrhům a stanoviskům dalších zemí na uzavření dohody o zákazu pokusů s jadernými zbraněmi, zákazu používání atomových zbraní a smlouvy o neútočení.

Svým hlasem se k tomuto hnutí připojila i Univerzita Karlova, která se stala iniciátorkou výzvy československých vysokých škol všem vysokým školám celého světa:

"Československé vysoké školy, věrný svým tradicím, se již nejednou obrátily na vysoké školy na celém světě s výzvou k boji za upevnění světového míru a přátelství mezi národy. Činí tak nyní znovu na prahu atomového věku,

+) Práce, Praha, 21.11.1954

kdy nové objevy vědy a techniky otevřely netušené perspektivy rozvoje výrobních sil, blahobytu a štěstí všeho lidstva. Současně vyvstalo nebezpečí, že těchto objevů lidského ducha bude použito k válečnému vraždění a ničení, jež nemá obdoby v dějinách.

Jaderné zbraně znamenají již v míru velikou hrozbu pro zdraví obyvatel země a jejich výroba odnímá značné prostředky, jež by mohly být použity pro zvýšení životní úrovně všech národů. Vysoké školy a jejich pracovníci mají prvořadou odpovědnost za to, že výsledky vědecké práce a technické vynálezy budou použity k mírovým účelům, k prospěchu všech národů, a nikoli k válečné zkáze a záhubě, jakož i za to, že budou vychovávat mladou generaci k pochopení a účasti na velikém úsilí o odvrácení války a upevnění trvalého míru.

Jme toho názoru, že je povinností vysokých škol a jejich pracovníků na celém světě uplatnit svůj varovný hlas a působit na veřejné mínění a odpovědné činitele svých zemí k tomu, aby cestou jednání byly urovnány všechny neshody a aby bylo dosaženo mezinárodní dohody o zákazu výroby i používání zbraní hromadného ničení. A do té doby, než bude dosaženo všeobecné dohody o odzbrojení, je nutné a možné dohodnout se alespoň o dílčích otázkách, jako na příklad o zákazu zkoušek jaderných zbraní.

Vysoké školy v Československu se souhlasem přijaly rozhodnutí své vlády, aby naše země byla začleněna do bezatomového pásma. Věříme, že i tento dílčí krok by přispěl k uvolnění mezinárodního napětí a pomáhal by urovnávat cestu k dalším dohodám. Uvědomujeme si, že právě zeměpisná oblast v srdci Evropy, k níž patří i naše země, měla a má veliký význam při řešení mezinárodních problémů současné doby.

Zvedáme svůj hlas za uskutečnění jednání mezi nejvyššími představiteli států, na němž by byly projednány otázky odzbrojení, zákazu jaderných zbraní, vytvoření bezatomového pásma, otázky mezinárodní spolupráce hospodář-

ské i kulturní a všechny ostatní problémy, jejichž projednání umožní najít cestu vedoucí k trvalému míru.

Věříme, že tato naše výzva najde příznivou odezvu u všech univerzit a jejich pracovníků na celém světě."⁺)

Materiály uchovávané v Archivu Univerzity Karlovy dokládají aktivní účast naší univerzity ještě v celé řadě dalších významných mírových akcí domácího i světového významu. V této souvislosti nelze ani opomenout záslušnou účast a organizační činnost celé řady našich učitelů i studentů v mírovém hnutí. Za všechny chceme alespoň uvést naše nejpřednější představitele - rektory - Jana Mukařovského (člen předsednictva Světového výboru obránců míru, předseda Čs. výboru obránců míru, nositel zlaté medaile J. Curie Světové rady míru; za jeho práci v boji za mír a jeho úsilí o dorozumění mezi národy mu byla udělena Čs. cena míru), Bedřicha Švestku (člen předsednictva Světové rady míru, předseda Čs. mírového výboru, místopředseda Čs. výboru pro evropskou bezpečnost a spolupráci) a Zdeňka Česku (člen Světové rady míru).

Aktuální a realistický mírový program, inspirovaný usnesením XXIV. sjezdu KSSS, se stal začátkem sedmdesátých let v podstatě společným zahraničně politickým programem států socialistického společenství. Jako takový, získal nejen širokou podporu československého lidu, nýbrž upoutal i pozornost řady světových politiků i vědců. V duchu tohoto mírového programu, vystoupila Univerzita Karlova s další významnou mírovou iniciativou, když na základě přípravy na celoevropské shromáždění zástupců veřejného mínění o evropské bezpečnosti v Bruselu, vydala v únoru 1972 Poselství všem evropským univerzitám a vysokým školám s výzvou, aby se spojily k podpoře úsilí řešit sporné otázky mírovou cestou a apelující na jejich odpovědnost za to, aby výsledků vědy bylo využíváno pouze ve prospěch lidstva a jeho lepší budoucnosti.

Vaše Magnificence, vážený pane rektore,

dovolte, abych Vám osobně a celé akademické obci Vaší vysoké školy vyslovil jménem Univerzity Karlovy hlubokou

⁺) Lidová demokracie, Praha, 28.1.1958

úctu a upřímné pocity přátelství. Věřím, že s pochopením přijmete toto poselství, jímž se Univerzita Karlova obrací na všechny univerzity a vysoké školy v Evropě.

K tomuto kroku nás vede otřesné vědomí, že na evropské půdě vznikly v tomto století dva válečné konflikty, které se rozšířily v ničivé války světové. Poslední válka zanechala mnoho problémů, které jsou dosud nevyřešeny a zůstávají zdrojem napětí a nejistoty.

Věříme, že všechny národy jsou dnes přesvědčeny o nutnosti řešit sporné otázky politickým jednáním, nikoliv hrozbami nového ozbrojeného střetnutí. Řada vlád podala konkrétní návrhy na vytvoření účinného systému evropské bezpečnosti a spolupráce; a také přední představitelé veřejného života, vědy a kultury z různých zemí, kteří se sejdou v červnu t.r. v Bruselu na Shromáždění evropského veřejného mínění k problémům evropské bezpečnosti, nabízejí svou podporu úsilí o přeměnu Evropy v kontinent míru a spolupráce, v duchu Charty Organizace spojených národů.

Soudíme, že univerzity a vysoké školy, střediska vědy a kultury v každé zemi, nemohou zůstat stranou tohoto dění, zavazuje nás k tomu naše povolání pěstovat vzdělanost a rozvíjet vědu, techniku a kulturu. Zavazuje nás odpovědnost za výchovu mladé generace, za její šťastný budoucí život v podmínkách tvořivé práce, míru a sociálního a ekonomického pokroku.

Současný rozvoj vědy a techniky ve všech oblastech klade před evropské národy problémy, které nelze řešit bez spolupráce. Nejednou jsme svědky, že progresivní vědecké úsilí je provázáno negativními průvodními jevy, které neslouží člověku, ale naopak ohrožují jeho zdraví i život celé společnosti. Tato skutečnost dokazuje, že před národy stojí celá řada problémů - z nichž významná je ochrana životního prostředí - které nelze řešit jinak než ve vzájemné vědecké spolupráci. Všichni si musíme uvědomit společnou odpovědnost za to, aby výsledků vědy bylo využíváno pouze ve prospěch lidstva a jeho lepší

budoucnosti.

mezi evropské univerzity, které cítí morální oprávnění vystoupit za renesanci vědy a techniky ve jménu spolupráce mezi národy, patří i Univerzita Karlova.

Od svého založení v roce 1348 zápasila Univerzita Karlova o pokrok a vědeckou pravdu. Jeden z jejích prvních rektorů Jan Hus byl za pravdu upálen na hranici. Stejný osud potkal později i rektora Jana Jesenia, jehož poprava - společně s dalšími představiteli české vzdělanosti - roku 1621 byla počátkem třistaletého útoku na samu poastatu našeho národa. V revolučním roce 1848 se studenti pražské univerzity účastnili bojů na straně pokroku. A v moderních dějinách je opět významné datum 17. listopadu 1939, kdy Univerzita Karlova, která vystoupila proti mnichovskému diktátu a proti fašistické okupaci, byla násilně uzavřena a mnoho jejích studentů položilo své životy v koncentračních táborech, vězeních a na popravišti. Tato historická skutečnost, domníváme se, opravňuje Univerzitu Karlovu, aby se obrátila k ostatním evropským univerzitám a vysokým školám s tímto poselstvím.

Vaše Magnificence,

přijměte poselství Univerzity Karlovy jako upřímnou výzvu všem vysokým školám, aby se snažily najít společný jazyk, aby se shodly o společné cestě, jak podpořit současné hnutí za evropskou bezpečnost a spolupráci, jak pomáhat při využívání vědeckých objevů k mírovým účelům a k zlepšení životního prostředí v celé Evropě. Věřím, že Vy i akademická obec vysoké školy, jíž stojíte v čele, hluboce se zabýváte otázkami zneklidňujícími současnou Evropu a že zaujmete stanovisko k tomuto poselství. Univerzita Karlova očekává Vaše iniciativní návrhy, jak evropské univerzity a vysoké školy mohou přispět aktivní součinností k zajištění bezpečnosti a spolupráce v Evropě.

Abychom se mohli dorozumět, pokládáme za užitečné setkat se a v osobním kontaktu si vyměnit zkušenosti a ná-

zory na otázky týkající se společenského postavení univerzit, výchovy mladé generace, pomoci rozvojovým zemím při budování vlastního vysokého školství a dalších problémů. Univerzita Karlovy by si pokládala za čest, kdyby takové setkání se uskutečnilo v Praze, v historických prostorách nejstarší střeoevropské univerzity, a všechny vysoké školy se společně s ní staly organizátory tohoty setkání. Považujeme za prospěšné a možné, aby k setkání došlo ještě v roce 1972.

Ubezpečuji Vás, Magnificence, ještě jednou počity hluboké úcty a upřímného přátelství, a očekávám Vaši odpověď. Bude pro mne ctí uvítat Vás a zástupce Vaší školy v staroslavném Karolinu v Praze.

V Praze, v únoru tisícího devítistého sedmdesátého druhého, v roce, kdy uplynulo šestset dvacet čtyři let od založení Univerzity Karlovy.

Prof. MUDr. Bedřich Švestka
rektor Univerzity Karlovy

Tato mírová výzva byla zaslána 450 evropským vysokým školám.

V osmdesátých letech dále pokračuje neutuchající snaha po zabezpečení míru. Určitým vyvrcholením a zároveň mezníkem československého mírového hnutí v 1. polovině 80. let je nesporně Světové shromáždění za mír a život, proti jaderné válce, které probíhalo v červnu 1983 v Praze. Ukázalo řadu možností společného postupu různorodých mírových sil v boji proti válce, žádalo zákaz atomových zbraní a postavilo se rozhodně proti rozmístění nových amerických nosičů v západoevropských státech.

Univerzita Karlova navázala v tomto období na své předcházející akce a jako nejstarší evropská univerzita na sever od Alp, se znovu otevřeně vyslovuje k nejdůležitější otázce další existence lidstva - k otázce války a míru.

V říjnu 1983 vyjadřuje svůj souhlas s ujednáním mezi vládami ČSSR a SSSR k přijetí vojenských obranných opatření

na našem území a s dalšími mírovými návrhy SSSR k odstranění hrozby jaderné války. Na základě toho zasílá dopis s výzvou, v níž se obrací na všechny evropské univerzity, na spolupráci v kardinální otázce současnosti: co učinit pro znovunastolení atmosféry důvěry, dorozumění a spolupráce, co učinit pro zastavení dalších závodů ve zbrojení v zájmu budoucnosti všeho lidstva.

Vaše Magnificence!

Loni na jaře uplynulo deset let od chvíle, kdy Univerzita Karlova v Praze se obrátila na všechny vysoké školy v Evropě s výzvou, aby podpořily stále aktuálnější, stále naléhavější úsilí řešit sporné mezinárodní otázky politickým jednáním, nikoli hrozbami nového ozbrojeného střetnutí.

Všechny univerzity k tomuto kroku zavazuje odpovědnost za další vývoj evropské kultury a vědy i odpovědnost za výchovu příštích generací. Jaký smysl by mělo celé naše výchovné působení na mladé lidi, kdyby výsledky vysokoškolského studia, výsledky vědeckého poznání, nemohli uplatnit v tvořivé práci, v podmínkách společenského pokroku, v atmosféře dorozumění, bezpečnosti a míru?

Závěrečný akt konference v Helsinkách, vědecké forum v Hamburku i druhá následná schůzka signatářů helsinského dokumentu, ukončená letos v září v Madridu, vytvořily dobré předpoklady pro mírovou koexistenci a spolupráci mezi národy. Svědčí o tom rozvoj mezinárodních styků mezi univerzitami, na němž se podílí také Univerzita Karlova, která navázala bohatou spolupráci s vysokými školami v Evropě i na ostatních kontinentech. Naše univerzita se také stala místem porady expertů pro přípravu Světového kongresu o výchově k odzbrojení, který organizovalo UNESCO.

Přesto mezinárodní klima v Evropě nyní zhoršují pokusy narušit rovnováhu sil, dochází k dalšímu zbrojení a zvyšování jaderného potenciálu.

Univerzita Karlova, která letos vzpomněla 635. výročí

svého založení, leží v samém srdci Evropy, v městě známém historickými památkami a hojně navštěvovaném. Poloha na důležitém zeměpisném i dějinném průsečíku způsobila, že se přes nás v minulosti přehnala nejedna válečná bouře s dalekosáhlými následky v oblasti hmotné i duchovní kultury.

V současné době si uvědomujeme, jaké nebezpečí představují základny pro balistické střely a raketové zbraně, budované jenom několik desítek kilometrů na západ od našich hranic. Nikoli náhodou byla Praha vybrána za místo Světového shromáždění za mír a život, proti jaderné válce, které se konalo letos v červnu za účasti delegátů nejen ze všech končin Evropy, ale celého světa.

Stín válečné hrozby, dopadající bezprostředně na nás, nese s sebou k varování, jak snadno by se mohlo minout cílem naše snažení vychovávat mladou inteligenci tak, aby pomáhala při řešení otázek rozvoje vlastní země, a současně přispívala k využívání vědeckého pokroku pro dorozumění mezi národy, v zájmu mírové budoucnosti, tj. ve svém vlastním zájmu, protože tuto budoucnost bude žít.

S odvoláním na poselství, které Univerzita Karlova zaslala všem evropským vysokým školám na jaře roku 1972, s vědomím, jaké aktuálnosti toto poselství nabývá v dnešní době, obracím se znovu na Vás a ve Vaší osobě na celou akademickou obec Vaší univerzity.

Přijměte, Vaše Magnificence, moje slova jako upřímnou výzvu k součinnosti v kardinální otázce současnosti: co učinit pro znovunastolení atmosféry důvěry, dorozumění a spolupráce, co učinit pro zastavení delších závodů ve zbrojení. Byli bychom Vám vděční, kdybyste nám sdělil své stanovisko k této otázce, která bezpochyby hluboce zneklidňuje Vás i univerzitu, které stojíte v čele.

Prof. JUDr. Zdeněk Češka,
člen korespondent ČSAV,
rektor Univerzity Karlovy

Praha v říjnu 1983

Obsah tohoto dopisu neztratil ještě ani dnes na aktuálnosti a jeho požadavky zůstávají přáním členů Univerzity Karlovy i předmětem jejich boje za mír.

x x x

Na základě uvedených skutečností a na základě dokumentů je patrné, že svou mírovou politikou v zájmu šťastného života na zemi, v zájmu pokroku a demokracie, v zájmu nejposvátnějšího práva každého člověka - práva na život v míru, zůstává Univerzita Karlova věrna svým pokrokovým tradicím, svým ideálům, za které bojovaly i celé studentské generace v minulosti. Svou aktivní politikou se tak podílí na úsilí za upevnění míru a pokroku ve světě, za mírový zítřek nás všech.

Karel Beránek, Jesuitika v Státním ústředním archivu v Praze	3
Josef Hanzal, Bolzanovy univerzitní promluvy.	23
Jiří Kuděla, Dědictví po Janu Evangelistovi Purkyně, profesoru fyziologie lékařské fakulty Univerzity Karlovy (k 200. výročí jeho narození).	52
Ivo Tretera, Kozákova kritika tzv. sentimentálního pacifismu	84
Marie Štemberková, Prošli univerzitními posluchárnami	91
Miluše Havránková, Univerzita Karlova manifestuje za mír	110

ZPRÁVY ARCHIVU
UNIVERZITY KARLOVY č. 3

Kolektiv autorů

Uspořádala: Miluše Havránková

Redakční rada:

Doc. JUDr. Karel Litsch, CSc.,

PhDr. Ivana Čornejová, CSc.,

Doc. PhDr. Jan Havránek, CSc.,

Miluše Havránková

PhDr. Michal Svatoš, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha 1989

jako účelovou publikaci Archivu Univerzity Karlovy

Dáno do tisku: březen 1989

Vytiskly Tiskařské závody, s. p., Praha

AA 7,48 — VA 7,68 — 1. vydání — Náklad 600 výtisků

MŠ — MK 21 514 79

60—93—85 17 99

Neprodejný výtisk